

Tolnai Ottó

A rózsaszín sár

(Egy előszó, amely kimozdul)

Bármi is legyen a festészet sorsa, bármelyek a hordozói és keretei – mindig az a kérdés: Mi történik? Akár vászon, papír vagy fal: színhelyről van szó, ahonnan valami ered (ha bizonyos művészeti formákban a művész azt akarja, hogy semmi se történjék, még az is kalandot jelent). Emiatt a képet mint a színház egy fajtáját kell felfognunk...

Roland Barthes: *A művészet bölcsessége* (Twombly)

A sokfélét csinálni kell, de nem egy magasabbrendű dimenzió bekapcsolásával, hanem éppen ellenkezőleg, egészen egyszerűen a már rendelkezésre álló n-1 dimenziók szintjén (csakis így lehet része az egy a soknak, lévén belőle mindig kivonható). Kivonni az egyet a konstituálódó sokból; írni az n-1 dimenzióban.

Deleuze-Guattari: *Rizóma*

A szóttas erről a kis helyi, virágszerű életről beszél.

Hamvas Béla: *Indián szóttések*

1. (A tapadókorong)

E nagy, behemót korpusz, első teljesnek mondható képzőművészeti lexikonunk előszavának megírásához készülődve, gyakran érzem úgy, a hihetetlen zsúfoltság ellenére, légüres térben forgok, gyakran rémülök meg, nem tudok majd miben kapaszkodni, a semmibe ránt a huzat, semmibe rántanak e térség történései, örvényei, furcsa érzés, kisebbségben tériszonyban szenvedni, a nagyság fantomfájdalmával küzdeni, jóllehet én éppen erre, a mi térségünk, illetve az Adria előtti térségek képzőművészetére fogadtam volt mindenekelőtt, már a kezdettől fogva itt keresek pánikszerűen valami pontot, biztos, szilárd pontot, felületet, éppen úgy, mint keres tapadókorongja számára az őszi selyem, az ökörnál... És akkor, az ökörnál tudományos leírását, regényét olvasva, különös mód nem először immár, Hermann Ottó kapitális művében, a *Magyarország pókfaunájában*, arra leszek figyelmes, hogy ő mindezen megfigyeléseket éppen

itt nálunk, Bácskában, a doroszlói temetőben, a Mosztonga stagnáló, a Dunába enyésző, mocsaras vidékén végezte, itt ismeri fel a dolgot, itt figyel meg, írja le, hogyan is találunk, akárha a semmiben, gondolom én olvasás közben, tiszta, abszolút szilárd márványfelületeket maguknak.

Egy hónapja sincs, hogy Demeter napján, akkor fejezik be munkájukat a juhászok, kipillantva alsótenger-melléki tanyám kis, lőrésnyi ablakán a Járásnak nevezett szikes mezőre, megdöbbenve láttam, a pókok beszótték, sűrű, egybefüggő selyemszöttest képezve, selyemleplet terítve a sóra, beszótték vízszintesen a mindenséget, egészen a látóhatár pereméig, amely konkrétan a Tiszával, a Telecskai-dombok végnyúlványaival és az országhatárral, az egykori vasfüggöny helyével, rozsdás nyomával rajzolódik ki. Elállt a lélegzetem. A látvány vetekedett az árvalányhajas szabadkai pusztakéval (egykor sokat emlegettem volt Czóbel utolsó, félbemaradt csendéletének árvalányhajcsokrát, amellyel egy különös, teljesen véletlen, ám számomra meghatározó, misztikus pillanatban egyedül maradtam kis szentendrei műteremszobájában, ahogyan az agg mestert épp elszállították a kórházba, ahonnan többé már vissza sem jött, illetve azt, miért is éppen árvalányhaj, emlegettem, mondom, már csak azért is, mert Czóbel egyik legfontosabb korai, számomra első képe, a Lehel műtörténészt ábrázoló, Zentán látható, s én akkor állhattam e kép elé, amikor az 50-es években, befejezve kiskoláimat, a modern művészetek, a modern képzőművészet ígézetében kezdtem volt izzani, akkortájt olvasva arról is, hogy Ady Endre, ha éppen szakított Lédával Párizsban, mindig csak a két Czóbel-képét akasztotta le, vitte magával, s a két művész, Czóbel és Ady e közelségét, úgy éreztem, úgy érzem ma is, lényegében sem az irodalmi, sem a képzőművészeti kritika nem tudta megfelelő szinten elaborálni; igen, mindez akkortájt történt, amikor ráadásul még Zenta utcáin, mint valami csodában, összefutottam a helyi festőkolóniára érkező festőkkel, Áccsal, B. Szabóval, s a nagy szerb festővel, Konjović Milannal, Czóbel párizsi barátjával), s máris azon tanakodtam, a szöttesek szakirodalma tud-e erről, ezekről a repülőszőnyegekkel vetekedő, földre terített, illetve mintha éppen emelkedni készülő, ragyogó selymekről, vásznakról, végtelen vízszintes képekről.

Sokáig őriztem egy holland festő, az ifjú Jan van Kessel valamelyik orosz képtárban látható képeinek reпрóját, amelyen fűre terített végtelen vászoncsíkokat látni (érdekes, annak a képnek nem szenteltek akkora figyelmet, magam sem, lám, a címét sem jegyeztem meg, noha emlékszem, megkísértem egy Aranyverset közelíteni hozzá, mint a csendéleteknek, zsánerképeknek, csatajeleneteknek, pedig akár már Newmannt vagy Knifert is felfedezhették, felfedezhettem volna a vásznak szigorúan szabályos csíkjaiban), na már most annak a képnek egy lebegőbb, éteribb változata terült ott a sziksóban előttem.

És akkor vettem a kezembe Hermann Ottó könyvét, s találtam meg, mondom, ki tudja hányadszor, a kilátástalanság ki tudja milyen mélységeiben, szilárd helyét annak a bizonyos tapadókorongnak, mármint egy kis vidéki temető ragyogó fekete márványtömbjeit, ahogyan a tanyám és szülővárosom közötti temetőben, valóban magam is böngészem Kafka Ferencz 1848-as honvéd százados, a számtalan Bus, valamint nem utolsósorban Kracsun és Vitéz rokonaim márványait *(Egyes szakait e tünetnek gyakorlatom közben igen gyakran észlelem, de egész lefolyását,*

a felőtltő különbségek eredetét csak a Bácska rónáján és mocsárai körében sikerült földeríteni, hol az őszi fonál tünete néha valóban óriási méreteket ölt... Ilyenkor mozgásba jó az ifjú nemzedék... A pók a csúcsra hágva, lapjára odanyomja fonóit, s keresztül-kasul néhány fonalat húz, úgyhogy e fonalak az illető lapra többszörösen odatapadnak. Ezek a kapaszkodók. Erre a síknak szélmentében fekvő pereme felé siet, erősen odanyomja a fonókat, felemeli háttestét, s az így szabadon tartott, de végével megerősített szállal a kapaszkodó fonalakra siet, melyekbe bordás karmaival megkapaszkodik... Jól megkapaszkodva, a pók valamennyi lábával ágaskodik, háttestét pedig magasra tartja, fonószemölcsét széjjelterpeszti. Állását úgy veszi, hogy arccal a szélnek áll... A szél, beléfogódzva a fonalba, csakhamar hurokszerűvé fejleszti, és mire e hurok 8-15 cm-nyi fonalból áll, a pók a megerősített pontra siet, s ott a fonalat elharapja... Az állat nagyságához képest 2-3 méternyi hosszú fonal már elegendő arra, hogy a levegőben úszva az állatot is elbírja...), megtaláltam ezt a vízszintest (egész területek selymesen fénylenek a millió száltól, amely fűről fűre, rögről rögre fut), illetve hát meg máris bizonyos képfelületeket, detaile-okat, amelyekre magam is odatapasztathatom korongom, hogy majd elharapva a fonalat szabadon vitorlázhassak, új felületre tapadhassak vidáman, avagy tériszonytól, fantomfájdalomtól vacogva, görcsösen kapaszkodva az éppen visszatérni látszó mocsarak fölött...

Dobó Tihamér *Ökörnyál* című nagy formátumú tusrajza akkor most persze nem maradhat említés nélkül. Hiszen B. Szabó György után éppen itt sikerült meghúznunk leghatározottabban, ám ugyanakkor leglágyabban lebegni hagyni a tus fonalát valahol Szalay, akiért tudjuk Picasso lelkesedett volt, és Velićković között, akinek vonaláról pedig Michaux írt számunkra igen fontos, általam többször idézett szavakat.¹

És Hermann Ottó sötéten tükröződő, vidéki márványfelületein nemcsak az én képfelületeim biztos, szilárd megfelelőit találtam meg, hanem módszeremet is ugyanakkor, igen, képelemzői, képmegőrzői eljárásomat, hiszen gondoljunk csak Kafka *Átváltozására*, amelyben Samsa, immár féreggé változva, kitörve a kanapé alól, észrevette, *hogy a különben már üres falon ott lóg feltűnően a csupa szőrmébe öltözött hölgy képe, gyorsan fölmászott rá, és rátapadt az üvegre, amely jólesően simult forró hasához. Teljesen eltakarta a képet; ezt legalább biztos, hogy nem viszi el senki sem.*

S ha az *Átváltozást* említettük, nem tehetjük, hogy ne említsük meg akkor Maurits Kafka-illusztrációit is, illetve hát több száz lapból álló, egy hihetetlen szövőkényszer, már-már természeti tünetény eredményeként létrejött *Átváltozás*-opusát, igen, szövőkényszeréről kell beszélnünk, szintén B. Szabót idéző, hiszen az ifjú, tizenéves Maurits valóban a szó szoros értelmében B. Szabó igézetében élt (egyszer, mesélte, megkérték, vigyen el egy B. Szabó-képet a tulajdonostól a művész készülő tárlatára, s ő közben az újvidéki Duna-parton haladva, szállítva a képet, a szó szoros értelmében rátapadt az üvegre, amely jólesően simult testéhez), szövőkényszeréről, arról, ahogyan ő is megszövi magát, ezt a rajzlényt, magáról a rajzolásról, a tusról, a gesztusok zenéjéről (amely újabban fémesen szól, ugyanis olykor finom, vékony ofszetlapokra karcolódik), ugyanúgy, mint Dobó *Tiszavirágján* például, hogy másik alaplajára is utaljunk Dobónak, s ez a

¹ A mottókban idézett tanulmányokat Bata János és Gyimesi Tímea fordították.

rokonság olyannyira fennáll, hogy egyik szövegemben bizonyítani is próbáltam, Maurits rajzlénye sokban rokon az Erost és a Thanatost egy pontba koncentráló, virággá robbanó vacogó rovarral... Noha B. Szabó, Dobó és Maurits előrebocsátásával, vonaluk-fonaluk előreröpítésével máris lemondunk minden lehetséges sorrendről, periodizációról, kihúztuk a talajt előszavunk alól, másrészt három dolgot máris kaptunk, mégpedig a rátapadás, a képfelületre, detalle-ra való pneumatikus rátapadás mellett, a kisebbségi képzőművészet, persze ilyen nincs, illetve ha mégis van, más elnevezést kellene találnunk, végre más szavakat, két központi problémája felemlegetésének, bevezetésének lehetőségét, nevezetesen azt, hogy itt valakik mindig elviszik a képet, illetve az idő hiányát, amiért is mindent egy pontba, egy pillanatba kell sűríteni, mert a következő pillanatban már explodál, szétrepül, széthull...

De valahogy azért, ha a szigorú módszerességről, időrendről máris lemondunk, máris mohó gyerekként kaptunk e hatalmas kaleidoszkóp után, mohó gyerekként kezdtük mozgatni, rázni, mégis próbáljunk valamiféle sorrend felé törekedni a festők, képek felemlegetésében, noha tudom, e legteljesebbnek mondható lista előtt abszurd dolog lenne most magunknak is névsorokat készíteni, kiemelni, preparálni.

2. (Az infámis út)

Széchenyi sokat járt, hajózott volt felénk a Tiszán, a Dunán: Péterváradnál (Nagy hó, infámis út. 2 órákkor megérkezem Péterváradra. Komédia Hahn ezredesnél. A parancsnokhoz megyek. Lehmann százados feleségéhez, ki beteg; s 4 után ismét útnak. Mindinkább kijutok a hóból és sárból – reggel 9 órákkor

18-án

Szabadkán és

– így megszakítva, ilyen tördelésben, akárha Gál Szubotica-versében, illetve a mi verseinkben majd, Titelen (31-én este 8 órákkor Titelen. „Éppen az imént ment el a gőzhajó”, mondja nekem a fogadós. Lovakat fogadok – egész éjszaka hajtunk, agyoncsipkednek a szúnyogok. Eltévedünk – és 2 óra tájban Elemérre érünk. Egy lélek sem ért bennünket. Egy német öregasszony Kis Ernő kastélyába kísér. Kutyák esnek nekünk, az esernyőmmel védekezem.), Törökbecsén (Rettenetes por, írja, és magyar lakosok!! Ez, úgy látszik, paru passu jár!), Zentán (újabbkori képzőművészetünk egyik említett alaphelyén), Martonoson is járt például (Martonyos táján vagyok, írja, jöllehet azt sem tudja pontosan, a Tiszán vagy a Dunán van éppen. Martonos fontos helye Crnjanski nagyregényének, az Örökös vándorlásnak, ugyanis a kíváncsított szerbek Oroszországban is csináltak, mintha borgeszi módszerrel tükröztek volna, egy Martonos nevű városkát maguknak, most tonnait termeli a vöröspaprikának, amit barátunk, az ismert katalán festő, Miquel Barceló, nálunk járva, ámulva figyelt, úgy érezte, direkt a vásznaira túrják a tömérdek vöröset, azt a vöröset, amelyet odaát, Magyarországon ismét éppen hamisítottak volt, talán éppen azért, hogy így destruálják, a nemzet giccse lett, jöllehet Kosztolányi például egyszer már megtisztította, felemelte volt, motívumát), lám egész panorámáját adja vidékünknek.

Különben Széchenyi az alábbiakban idézendő sorai számomra afféle képaláírásként is szolgálnak Babits, Juhász és Kosztolányi asztalom felett látható, 1919-es Tisza-parti fényképéhez, ahogyan, mint három didergő varjú, állnak kopott frakkjukban, rémülten a folyó előtt, hisz tovább már nem hátrálhatnak, nem, akárha a kivégzőosztag, a fotográfus nagy masinája előtt, tovább már nem hátrálhatnak ezen a földön, a végső határhoz értek, ha még tovább hátrálnak, bokáig, térdig, derékig vízbe kellett volna lépniük. Íme:

12-én

Saját lovaimmal Bátaszékre a Dunánál: az út egyáltalán nem járható. A Dunában könnyűszerrel úsztam. Este Bajára – onnan Bikity-be. Lovasbetyárok majdnem elfogtak.

13-án

Szabadkán át Szegedre! Milyen vidék és milyen szánalmas föld! – egy gipszfé- és szoborkereskedő azért nem akarja elhinni Napoleon halálát, mert akkor, véli ő, már bizonyosan csináltak volna gipszből valamit, a halálát megörökítendő. „A bécsiek már ráeszméltek volna egy ilyen jó gondolatra, ott ügyes emberekben, istenuccse, nincs hiány”, – mondja ő.

Szegeden elégedetlen, rosszkedvű tiszteket találtam a Schneller-ezredből – no meg Desfours grófot, aki 3 hónapnál nem élhet tovább.

Őt ilyen nyomorult, haldokló állapotban látni, nagyon megrendített. Este a Tiszában úsztam- (---) Meghatott szívvel köszöntem meg a Mindenhatónak (---)

Ám ahogy újra és újra elolvasom infámis (gyalázatos) útjának, eltévelyedéseinek ezeket a hihetetlenül sűrű közegű, gogoli erejű leírásait, éppen itt az utolsó részletnél, a 13-ai bejegyzésnél időzve, egyszer csak azon kapom magam, hogy mindinkább az a gipszöntő kezd érdekelni. Hiszen ez a beszélgetés nem a senki földjén, még csak nem is egy pusztán, de nem is Széchenyi biztos helyein, kastélyban, kaszárnnyában, hanem mintha egy szalonban játszódna.

És ahol ilyen párbeszéd lehetséges, ott már egy igen magas szintű művészi életről beszélhetünk... Majd a Raichle (vidékünk egyik legnagyobb művésze, rögtön ott Kosztolányi, Csáth és Sinkó mellett) tervezte Városi Kaszinó behemót gipsz Atlaszait öntő Telcs Ede műhelye jut eszembe (majd messzebb ugorva Mestrovics műterme is eszembe jut, talán nem lenne szabad ekkorákat ugrálni, de hát ez a mi térségünk amennyivel kisebb, annyiival nagyobb is, ugrálnunk muszáj, húzzák lábunk alól ide-oda ezt a bizonyos talajt, földet, Mestrovics műterme is eszembe jut tonnányi gipszeivel, hiszen Újvidéken és Szabadkán is vannak munkái, többször megfordult errefelé, a napokban is találkoztam Antal mester szabadkai öntödéjében egy igen szép kis aktjával, hihetetlen, de éppen egy Rodin-szobrocska mellett, ahol, ugye, különben objektíve is lenne a helye), tehát egyfajta kontinuitást látok a gipszben, a plasztikában, a komoly rendelések hiánya ellenére is, kontinuitást Telcstől egészen Tóth József, Baranyi Károly, Husvéth, Glid Nándor, Almási, Oto Logo, Kalmár Ferenc, Dudás Sándor, Kiss Júlia, László, Szarapka Tibor, Kovács Antal és Bozsik szobrászművészetéig... Ha már a szobrászainkat említettem, magam adósságaival is számolva, arra gondolok, Kiss Juliáról talán még egy ilyen alkalommal is külön kellene szólnom, arról, ahogyan munkáin Maillol elsúlyosodó modelljét újból és újból kerékpárra próbálja ültetni, ám, mint vízcepp, a fenekében elsúlyosodó hölgy újból és újból elzuhan kerékpárjával,

festészetünk kerékpármotívumához, Bíró lumpen kerékpárosaihoz és Szajkó maguktól útra kelt, a természet lágy ölére guruló kerékpárjaihoz is kötve Kiss Júlia szobrai ugyanakkor ...

Ez a genezise, mondom olykor, tán éppen ez a Széchenyi leírta gipszöntő műhely, ez a genezise képzőművészeti életünknek, akkor is, ha még azt sem tudjuk, pontosan hol is játszódtott le ez a jelenet, Szabadkán vagy Szegeden, én úgy hiszem, úgy akarom hinni, Szabadkán, de hát éppen a napokban mesélte Maurits, reggel felül Újvidéken az autóbuszra, Szegedre utazik, s ahogy leszáll a buszról, máris szalad műterméig, hogy nagy, szinte végtelen fehér asztalához ülhessen, s rajzoljon napokig egyfolytában, majd ismét visszatérjen Újvidékre, tehát ez a végtelen fehér asztal nemcsak Szabadkáig, hanem egészen Újvidékig ér... Olykor én is átugrok hozzá, hogy a rajzlapok geológiai rétegeit vizsgáljam, visszafelé viszont olykor ő is betér hozzám... Igen, ezek a vonalak erősebbek a határvonalnál, amely különben, saját kezemmel tapogattam ki a zóna egyik kis tűzegtavának fenekén, szintén rizóma valójában...

3. (A Zentai csata)

Igen, számomra a kezdetek kezdetéhez tartozik az is például, ahogyan Pechán hazatérve Pestről Verbászra, Adyval még egyszer levelet váltva, mielőtt lassan elnyeli a provincia, mielőtt még vidéki fotográfussá nem lesz, városának lakossága kicserélődik, új emberek jönnek, akiknek fogalmuk sincs, mi is az, hogy festészet, polgári festészet, s ez majd még megismétlődik kétszer-háromszor, a *Kalangya* szerkesztője, Szenteleky még nagy tanulmányt ír róla, valamint ott él Verbászon a vacogtató víziókat látó Szirmai Károly is, a cukorgyári kishivatalnok, a *Kalangya* másik szerkesztője, sikerül létrehoznia egy korszerű életművet, éppen 1911-ben festett, radikálisan sovány, illetve 1912-ben kihívóan kitarulkozó aktokkal a centrumban, amelyek nemcsak a háttérben látszó balkáni kilim miatt, ami mindig ott van mögöttünk, akárha abba lennének szöve már mi is, hanem azért is, mert annyira kívánja az összevetést Czóbel 1906-os *Ülő férfinévvel*... De engem különös mód még ennél is jobban érdekel fotográfusi munkája, az, ahogyan vidéki fotográfussá lesz, ahogyan térségünk elnyeli, sajnos nyeli a mai napig, a két csodálatos Pechán-műtermet, apja és fia műtermét (Egry-, Ziffer- és más képekkel) nemrég nyelte el végképp, illetve az, hogy ennek, fotográfusi munkájának köszönve Pechán mind többet foglalkozik Wilhelmmel, a falubolonddal, mintha csak ő maradt volna neki immár, dokumentálja, ahogyan a nagy mesterek készítik dokumentációikat, élőképeiket, tanulmányaikat zsánerképeikhez, s közben megragad valamit, valójában a nagy műtermi zsánerképek ellenképét készíti el, akárha Bacon, megfesti a *Vidéki Orfeusz*t, amely majd biztos alapot nyújt újfigurációknak, amelynek, valamint a belgrádi *Mediale* csoport, a szlovén *Stupica*, illetve a horvát Stančić hatásának köszönve, Benes, Maurits, Bíró, Skrabány és Sinkovits Ede képei, újfigurációja egyszerűen saját, természetes közegében, saját helyén és idejében van, ahogy mindebből szervesen következő, ha mindezt radikálisan próbálva ellenpontoszni is olykor, helyén, jóllehet egyáltalán nem volt, nincs a helyén, semmi sincs a helyén, nincs hely, tehát nem csak

idő, hely sincs, Kerekes László, Siflis, Bálint István, BadaDada tevékenységének figuralitást érintő része, korszaka is majd.

Persze a többi művész, Ács, B. Szabó, Sáfrány stb., akik immár maguk is nagy elődök, Pechánnak más, az életmű impresszionizmus, illetve a képfelbontás, az absztrakció felé mutató eredményeit tanulmányozzák, kamatoztatják.

De kezdjük, próbáljuk mégis elejéről, legalább is előbből kezdeni az egészet, jóllehet ugyanezen a helyszínen, ugyanazon festőkkel, képekkel, detailokkal.

Noha időben kissé előbb, de nekem valamiért éppen ebben a sorrendben, nekem most per pillanat ez a sorrendem, jöttek a többiek, mint például: Eisenhut. Igen, Zomborban látható *Zentai csatája* fontos számomra, zentai diák számára, már csak azért is, mert ráfényképezhettem, rávetíthettem, azóta is mindig rávetítem, Ács József és Benes *Zentai csata* című freskóját, amely alatt lázverte ifjúságom egy korszaka, majd Zenta elsötétülő későbbi napjai játszódtak, amikor is Benes, rajztanárom, a művésztelep vezetője, elhagyni készül, elhagyni volt kénytelen Zentát, Szegedre költözik, s játszódik Zenta mai élete is valójában. Benes zentai figurális korszaka, írom majd különben, a csata után a föld félig már felitta hullákat láttatja a Tisza partján, már nem is tudni melyik csata után, ahogyan Domonkos István, a költő, és igen jelentős képzőművészünk mondja, téves, mindig téves csatatéren. Ám talán még fontosabb egy kevésbé ismert képe Eisenhutnak, amely nem is tudom, honnan bukkant elő és hová is tűnt el, mi is lett a sorsa, hova viték, mert mondtam, a képeket itt mindig elviszik valakik... Kecskés atyánál, a jelentős gyűjtőnél láttam Bezdánban, majd Tóthfalun, ahol képtárat ígértek nagy, igaz, komiszul heterogén anyagának a végtelen kukoricatáblák között, értékes bélyeg-, érem- és pénzgyűjteménye ellenében minden bizonnyal, de halála után persze nem valósították meg ígéretüket, engedték a képkupecek által szétcincálni az anyagot, az anyag értékes részét. Csak most látom, ő is egy pompeji filatelista volt, tehát valójában nem is esszémben, prózámban, infaustusaim között a helye, ahogy Maconka néven már ott is található ... Hasonló eset történt ezzel az anyaggal is, mint Milekics Bácskai Képtárával, a szerb vonatkozású anyagot a Szerb Matica szépen felvásárolta, a horvát anyag pedig a zágrábi Perčić Galéria részét képezi, a többi pedig, ami nem cincálódott szét, két-három depóban vár a sorsára, jóllehet 1965-ben megnyílt volt a szabadkai városházán a Vajdasági Magyar Képzőművészek Képtára (*A képtár azoknak a magyar nemzetiségű művészeknek az alkotásait kutatja, gyűjti, dolgozza fel és állítja ki, akik Vajdaságban születtek vagy alkottak 1930-ig*, írja a bemutatkozó kiállítás alapvető katalógusában Duránci Béla), de azután, észrevétlen, helyszűke miatt, a környék legnagyobb, már-már karkai épületében, akárha visszavonatot, újra elkevertetett volna minden, nem lett hely, mintha nem lenne hely, külön hely e képek, e festők számára, mintha képtelenek lettünk volna, ahogy képtelenek is voltunk (lám e kifejezés, mármint a kép-telen, mint olyan számunkra lassan új jelentést kap, amely nélkül világgép szavunk is összeomlik) a fenti határt mondjuk 2000-ig tolni... Már javában folyt a háború, amikor pesti tévés barátaim filmet forgattak Kecskés atyáról, mint a határon túli gyűjtők egyik reprezentánsáról, s őket kísérve, már-már magam is a

filmben, gengszterfilmben, noha ténylegesen majd csak azután törnek be hozzá, kötözik székéhez, verik meg a háború után errefele garázdálkodó martalócok, tehát nem csak a képkupecek, a gyilkos martalócok is állandóan veszélyezteték képanyagát, mondom, akkor pillantottam meg ezt a másik Eisenhut-képet. Akkor tapasztottam volt rá korongom egy pillanatra.

Erős, zöld fennsík. Mi már a festék anyagából azonnal ráismerünk, hiszen, mint egyik kisprózamban írtam volt, gyakran eltévedtünk, kóvályogtunk az Adriára utazva arrafelé, mind többször döbbenve rá, ez a tévelygés: maga az életünk (*Ovo je da medvedi proplacu*, olvassuk Andrić-nál²): bosnyák hegyek. A zöld kellemes közege, igen, felkenhették volna Svájcban is akár (*Bosznia-Svájc*, ahogyan Tömörkény, e térségek másik nagy írója mondja) – és mégsem. Majd e zöld fokozva valami mélyvörösök által. Csak aztán látom: egy első világháborús képről van szó. Egy muszlim katona, hátán keresztben puska, fenn, akárha abszolút magányban, békében, a felhőkhöz közel, a zöld fűre teríti kis imaszőnyegét. És kelet felé fordulva imádkozik. Hihetetlen, hogy még egy ilyen képnél is mennyire a zöld és a vörös anyaga, tisztasága, minősége tudott hatni rám első pillantásra.

Teljes piktorális élményem volt.

Talán tovább is mehettem, lebeghettem volna anélkül, hogy engedem elérni tudatomig a kép motívumát. A fez vörös nemezét, az imaszőnyeg mintázatát, anyagát például, mert hát milyen izgalmas festői feladat megfesteni egy kis imaszőnyeg, milyen izgalmas kritikusi feladat megkeresni a szőnyeg mintái közé rejtett titkot, mint azt tették is a kritikusok például Henry James *A szőnyeg mintája* című novellája kapcsán... De van Rebecca West egy kitűnő, nálunk meg-megcsonkított, magyarul viszont meg sem is jelent könyvének, a *Fekete bárány és fehér sasnak* egy felejthetetlen jelenete, amikor is valamelyik helytartó érkezése előtt Szarajevó utcáin vasalják-gőzőlik a szűrszabók az emberek fezeit. Valamint van Balthusnak egy festménye, szerény véleményem szerint az egyik legjobb, nevezetesen: *A spahi és a lova* 1949-ből, hihetetlen kép, monumentalitása, a felmagasodó lófej és a megnyúló vörös fez stb. anyagszerűsége, gipszfehérje és geometrizmusa, konkrétsága (Balthus Marokkóban katonáskodott) és ugyanakkor imaginárius volta még érintetlen a művészettörténészek által, talán éppen azért, mert noha, mint más képein is, a művészettörténet eljárásaival, motívumaival él, nem egy elmúlt, hanem egy elkövetkező korszak alkotása...

Eisenhut festményének erős keleti akcentusát, meditatív magasságát viszi majd tovább Pechán első világháborús bosnyák ciklusa (akár illusztrációként is szolgálhatna az említett Tömörkény térségeinket, példának okáért Novibazart leíró szövegeihez, annál is inkább, mert talán még vissza kell térnünk hozzájuk, a földnek ezen csücskeihez, vakbeleikhez, elintézetlen, neuralgikus helyeihez), illetve Balázs G. Jatagan Maliban készült metszetei és Tóth Károly, a szabadkai expresszionista igen sikeresnek mondható szarajevói korszaka...

A másik ilyen fontos, a kezdetekre utaló kép, alapkép számomra Than Mór egyik becsei sörgyárosról készült portréja. Valójában ezzel a képpel kellett volna

² Itt még a medvek is elsírják magukat.

kezdenünk, noha már megállapodtunk, kaleidoszkópunkban más törvényszerűség mozgatja, rendezi a színes üvegcserepeket. Ugyanis olykor, ha a Keleti pályaudvaron éjszakázva nemegyszer órákat késő balkáni vonatomra, amelyet éppen Ivo Andrić-nak hívnak, várva, a vacogó hajléktalanok közül föl találok pillantani Than Mór freskóira, arra gondolok, egyenesen Óbecsére, e portré elé kellene utaznom, hogy azt a pírt láthassam a sörgyáros arcán, bajszának szúrós fémszárait, wolframszárait érezzem, amely akár egy ecset, amely magát a képet, azt a pírt is festette, amelynek sugárzása számomra, minden jel szerint, immár nélkülözhetetlen.... Valóban, ezt a képet is mostani, óbectesi magányában kellene látnunk. Ahogyan egy kép lóg a semmiben, lassan anyagában is megromolva.

Noha a városban működik egy festő, nevezetesen Skrabány Viktor, aki szlovén iskolákban tanult, s elkészített már néhány képet ugyanabban a légüres térben, amelyek nehezebb atmoszférikus adottságokat is kibírnak, elkészítette mélyhűtött eljárásával a piaci tezgán üldögélő, sárgarépat rágcsáló falubolond portréját például, amely festészetünk imaginárius múzeumában ott lóg közvetlen Pechán *Wilhelmje* mellett. És két ilyen valós felületű, két ilyen egymásnak felelgető kép – amelyeket Nagy József egy Avignonban, Párizsban és Amszterdamban is bemutatott darabja, meg Juhász Erzsébet egyik regénye is feldolgoz – nem semmi, vagy mondjuk úgy, minden bizonnyal valós történésekre utal.

Ahogyan Than Mór portréját és a gitározó, illetve a répat rágcsáló falubolondot a helyszínen kell szemügyre vennünk, élnünk vele világunk mélyhűtöttségében, úgy kell például Oláh Monarchia-sárga, mintha aranyból mintázott Gimnasiunát is Szabadkán látnunk.

Oláh Kosztolányi és Csáth iskolatársa volt abban a Gimnasiumban; majd ő fogja felismerni a parasztkocsin a főtérrre szállított Csáth hulláját... Nézni a Gimnasium ablakait, már a sóhajok hídjának nevezett folyosórészen túl, ott valahol, ahol a Kosztolányi család, illetve hát az *Aranysárkány* szerzője élt volt, nézni a regény hőseinek egyikét például Oláh egy másik, *Basch István arcképe* című festményén, amely nélkül nekem már lehetetlen olvasni, szituálni a magyar irodalom egyik legjobb regényét. Különös, de számomra még az a jelenet is ehhez a képhez tartozik, amikor a Gimnasium 250. jubileumára elkészített könyv (sárga képünkéről tanulmány olvasható benne, illetve hát ott látható a könyv hátlapján), amely melleleg azt is bizonyította, a legrégebb ilyen jellegű intézményről van szó e térségben, a könyv bemutatóján a szerkesztők félelmükben, ugyanis nem tudták, a hatóság betiltja-e a könyvet, összeszedi, elítéli-e őket, megengedi-e, hogy ez az intézmény legyen a legrégebb, sorban rosszul lettek, egyiknek a bokája kezdett hirtelen dagadni, a másiknak a szíve félre verni, harmadik pedig eldőlt, elájult, meg is halt, úgyhogy a könyvbemutatót Boško Krstić barátunknak, a kitűnő szabadkai szerb regényírónak, helytörténésznek kellett mind a két nyelven levezetnie, átvágnia a gordiuszi csomót, mondván, a kérdés eleve rosszul tétetett fel, a karlócai gimnázium a legrégebb szerb gimnázium, a szabadkai pedig, noha kezdetben még latinul tanultak benne, egyáltalán a térség legrégebb tanügyi intézménye... De ha már Oláhnál tartunk, okvetlenül meg kell említeni felesége arcképét is, amely számomra leginkább tudósít a szabadkai polgárság életéről. Szép, kacér, érett kalapos nőt látunk, akinek fekete kesztyűs ujjai között rövid tompus-csonk parazsallik.

Ez a tompus-csonk, ez a fekete felületen világító pont hihetetlenül felértékeli a képet, a magyar festészet egyik legjobb, legmerészebb női portréjává teszi. Ahogyan például *Horgászó lányának* férfias háta is külön figyelmet érdemelne, a kép külön helyet fürdőző nőink és nem csak a mi fürdőző nőink között, hiszen mennyivel frissebb, újabb, s e konzervatív festőként ismert művésszel kapcsolatban ismét csak azt kell mondanom, mennyivel merészebben választott e modellt, merészebben, akárha egy titkos fókusz, ábrázolt a tompus-csonk, amit én olykor festészetünk titkos fókuszaként tartok számon, igen e képről, képekről majd még tanulmányoknak kell szólnia egyszer akár európai összefüggésekben is ...

És nézni, ha máris képeket kezdünk nézni, biztos felületeket keresni, tapogatni tapadókorongunk számára, Aczél Henrik (akivel Csáth a *Bácsországot* csinálta) két kisgyerekének változatait. Homlokukon az erek pasztás ideogramma, semmi sem pulzált akkortájt ennél szebben – mondanom sem kell, korongom legtöbbször éppen ezekre az ideogramákra tapad –, pontosan, magas szinten, Kosztolányi és Csáth irodalmi eszközeinek szintjén mutatja, valami rendkívüli dolog fog történni e kisfiúkkal, az, ami Kosztolányi verseiben, Csáth novelláiban. Bennük minden ártatlanság, tisztaság, ám nem tudni, mit tartanak a kezükben, hangszert vagy baltát, később, a másik változaton kitűnik, gereblyét, ám pontosan úgy, akárha baltát, igen, nem tudni, a következő pillanatban mit fognak tenni, dolgoztatni kezdenek-e, muzsikálni, avagy brutálisan megölnék valakit. Egyértelmű, a Wittman fiúkról van szó.

Ha valamiféleképpen monumentális képeket preferáltam, említsem meg legfestőibb festőnk, Farkas Béla *Fekete vitézét*, amelyet még feltekercselve, magunk előtt valamiért többszörösen is eldugva, egy szekrény mögül húzták elő nekem, pedig hát ez a monumentális kép egy pályázatra készült, tetszeni akart, igaz, ma egy sötétség természetrajzát mutatja szuperiorikusan, egy sötét-ségét, amelynek ő tetszeni akart, amellyel mi még korántsem birkóztunk meg, egy sötétségét, amely akár nyugodtan el is nyelhet bennünket, ahogyan őt is elnyelte valójában...

Farkas Béla egyik festménye különben itt lóg velem szemben, a nappali szobában. Az előszó írása közben gyakran kell kipillantanom rá, ki a nappali falára, hogy újra és újra megbizonyosodjam, a dolgok legmagasabb szinten történnek, hogy Trakl világát idéző kékjének milyenségét naponta ellenőrizzem, hiszen az Adriát festő művészek képein a kék, az adriai és az azúrparti azúr közötti árnyalatok, alkímiai különbségek szakértőjévé lettem, naponta ellenőrizhetem a monokrom (egyértelműen Kleint idéző) figuráinak és szó szoros értelmében az égbe csavarodó fák, hamvasan hímzett szálas növényzet, a rendkívülien izgalmas, elvben szinte megengedhetetlen ellenpontozódását.

Traklt említettem, s ha nem is bocsátkozhatunk alaposabb képelemzésbe, muszáj utalnunk e kép kapcsán *Őszi lélek* című versére, amely, tudjuk, Heidegger számára is olyan fontos volt:

Bald entgleitet Fisch und Wild.

Blaue Seele, dunkles Wandern

Schied uns bald von Lieben, Andern.

Abend wechselt Sinn und Bild.

*Hal és vad most meglapul.
Vágytól, társtól most búcsúzzál:
Kék lélek, rád komor út vár.
A józan kép alkonyul.
(Rába György fordítása.)*

Idézzünk egy másik fordítását is, a lélek, megkékülése, megnevezése, illetve az utolsó sor megoldása miatt elsősorban, ugyanis par excellence képzőművészeti kérdést érint:

*Szellő cikkán, hal se rest.
Válnunk kell most, kéklő lélek,
Sötét útra magam lépek.
Eszmét képre vált az est.
(Erdélyi Z. János fordítása)*

De ez a kép azért is fontos nekem, mert amikor készült volt, itt élt körülötte, Palicsfürdön és Szabadkán, Sinkó Ervin és Balázs Béla is például. Mind a ketten izgalmas sorokat jegyeztek fel naplóikban azokról a háború előtti időkről, azokról pillanatokról, amikor Szabadka fontosabb hely volt, mint sejtettük eddig, amikor ezek a világmegváltó energiáktól duzzadó ifjak olyan hölgyek igézetében éltek itt, mint az a már említett tompusos, illetve izmos hátú hölgy mutat nekünk. Ezekben a naplófeljegyzésekben természetesen feltűnik Farkas Béla édesanyja, az ismert zenész, fel Farkas Béla különös alakja is. Elég csak néhány rövid mondatot idézni Sinkó 1916–17-es palicsi (ő így írja: Palics-Fürdő) naplójából, azért helyezem át a hangsúlyt most Balázs Béláról Sinkóra, mert Balázs ide, Szabadkára, Palicsra vonatkozó sorai ismertebbek, s azért is, mert Sinkó húga, Sinkó Boriska szobrásznő volt, aki talán még ebben a behemót, teljesnek mondott korpuszban sem található, lám magam sem említettem a szobrászok fenti lajstromozásakor – sokszor gondolok imaginárius életművének, igen, felénk az életművek eleve imagináriussá lesznek, rekonstruálására, leírására –, s hát az sem hanyagolható, Sinkó szoros kapcsolatban állt olyan emberekkel, mint Hauser Arnold és Antal Frigyes például. Ezenkívül csak még annyit kell megjegyezni, hogy a naplóban említett György Mátyás (akinek felesége, Rothbart René, Sinkóné Rothbart Irma nővére) a forradalom veresége után majd, Szerb Mátyás néven Palicsra vonul vissza:

Közben fent jártam Budapesten, és György Mátyás révén immár személyesen megismertem a Tett vezető embereit. Egyetlen ember van ott: Kassák Lajos.

Bartók Bélától nagy örömömre tegnapelőtt egy igen meleg lelkű levelet kaptam.

Tegnap vacsora után találkoztam Lányiékkal. Hedda és Sarolta is ott volt. Czóbel Ernővel beszélgettem, és ő fontos útbaigazításokat adott a magyar Nietzsche-irodalom forrásaihoz.

Ma este találkozom Farkas Béla anyjával, és ő újságolja, hogy fia ma éjjel indul a menettel.

És számomra e nagy, eredeti festő, bácskai Odilon Redon élete, akárha Sinkó mondata folytatásaként, immár a fronton történül, akár keresztezhetnék is útjukat

Trakllal, most éppen valahol Galíciában. Barátja, aki temetői szobrászként dolgozott volt akkor ott, a harctéren, Baranyi Károly mesélte ugyanis, hogy az oroszok lődözését megsokallva, Farkas, a kis bohém, állandóan illuminált állapotban leledző figura, felkapta hosszú szuronyos puskáját, és az előttük elterülő füves terepen egyedül nekirohant az ellenségnek. Megdőbbenve nézték a jelenetet. Az illuminált kis festő és az orosz seregek megütközését. Ami pontosan úgy festett, mint egy Farkas Béla-festmény.

Nagy durrogás, lődözés, majd még nagyobb csönd, az oroszok visszavonultak, a zöld terep kihalt, egy lélek sem. Már elsiratták a kis, illuminált festőt, Baranyi tán már katonatemetői emlékművén gondolkodott, amikor egyszer csak megjelent előttük Farkas szürke szelleme. A földön húzva fegyverét, vánszorogva közeledett feléjük. Felugráltak, megijedtek, egyesek meg is hátráltak, képein még valamennyire elviselték a látomásokat, de azért tőle magától, mint látomástól, most mégis megrettentek, arról hallottak valamit, hogy a festő felmegy képére, de hogy onnan le is jöhet, még nem... A következő dolog történt, miközben előreszegezett szuronnal az oroszok irányába rohant, s még maguk az oroszok sem értették, miféle látomásról is van szó, az orosz vezérkar nem foglalkozott képzőművészeti látomásokkal ugyanis, egy mély, a pásztorok által fúrt gödörbe pottyant, amelynek fenekén egykor tűz éghetett, tele volt hamuval. Ott, a langyos hamuban vészelt, aludta át az oroszok következő rohamát is, majd ahogy elcsöndesedett fenn a csatazaj, kimászott a hamuval teli lyukból, és mint hamuszürke jelenés, elindult bajtársai felé. Ő tehát mégsem azon az abszolút téves csataterén esett el, hanem itt, a palicsi villamos alatt végezte életét...

És aztán következik még egy palicsifürdői bejegyzés 1917. március 15-én, amelytől kezdve ezeknek az ifjú embereknek teljesen megváltozik, felgyorsul, lobogni kezd, majd egyfajta vesszőfutássá lesz az élete:

Oroszországban forradalom.

A következő kép, hogy mégis próbáljunk tovább haladni a fenn keresett, megkezdett soron, még akkor is, ha egy kaleidoszkópban ilyen nincs, egy nagy formátumú akt: Gyelmis Lukács munkája, amely a szabadkai karkai városháza irodáiban vándorol, ki tudja, most éppen melyikben látható, évekig ígézetében tartott, gyakran kéredzkedtem volt be az egyik politikus irodájába, aki aztán velem nézte a képet, majd olykor, ha éppen hívták, rövidke időkre magamra hagyott, jegyzetelhessek. Gyelmisről írt, a Bácsországban megjelent kis esszéregényemben (*Gyelmis-regény folytatásokban*) így írtam volt róla, most, tíz év után, előszavam közepette kissé meglepve olvasom újra e sorokat, látva, hogy akkor is ugyanarról beszéltem, ugyanazt a bizonyosságot kerestem, véltem egy-egy pillanatra megtalálni:

Sok fontos alkotása van festészetünknek – jöllehet olykor még abban is elbizonytalanodom, létezik-e egyáltalán ez a festészet. Festészetünk. Ha talán mégis létezik, akkor azért, mert sem Belgrád, sem Budapest nem vett róla tudomást, nem állította ki, nem igazította saját képére, nem szippantotta fel. Pedig hát az elsőtől jóval nagyobb hagyományú festészethez kapcsolódhatott, a másodiktól pedig változatosabb és korszerűbb törekvésekkel haladhatott együtt, mindenféle komplexusoktól mentesen (kivéve, ha most nem ültetnek belé valami kisebbségi-kisebbrendűségi gátlásokat)...

Néha eltűnődöm, melyek is azok a képek vagy detailok, amelyekkel legalább magamnak egyértelműen tudnám bizonyítani ennek a festészetnek – festészetünknek a létezését.

Érdekes, akkor tíz éve például egy másik Farkas Béla-képre fogadtam, más képek viszont természetesen ismétlődnek, ám csak most látom, Husvéth Lajos Czencz János fest című képéről egy időre teljesen megfellebbeztem, s most, előszó-írás, a kaleidoszkóp forgatása közben, annál nagyobb örömmel lelek rá, megfogadva, hamarosan külön írásban is kitérek a két festő találkozására, Husvéth különös helyzetére, első látásra meglepő válaszára Konjović nagyságát, fojtogató jelenlétét illetően. Festőinket ugyanis két dolog nyomasztotta, kényszerítette állásfoglalásra, Konjović nagysága, Ács és Sáfrány racionális, illetve érzéki modernizmusa. Husvéth bonyolult helyzetét csak még fokozta rokona, egyik legismertebb, legtekintélyesebb írónk, Herceg János ambivalens viszonyulása munkásságához, ugyanis Herceg, aki munkáiban hasonló világot ábrázol, mint Husvéth, paradox mód Konjović mellé áll, paradox, mondom, jöllehet magam is Konjović mellett álltam... De akkor most már folytassuk a fenn megkezdett Gyelmis-idézetet.

Mind többször kapom magam azon, egy idő óta már nem a kép pikturális szenzációját keresem, hanem szolidabb, anyagszerűbb valamit, amibe, mint egy biztos tárgyba, kapaszkodhat az elbizonytalanodott, a kimozdított, a meghintáztatott ember. És mostanság mindinkább úgy tűnik nekem, hogy azt, amit annyira kerestem, keresek, végre egyértelműen megtaláltam Gyelmis Lukács 41-es Nagy aktjában.

Gyelmis éppen a női szépség illékonyosságát, spiritualitását tudta súlyos képpé tapasztani, monumentálissá emelni. Nagy formátumú, nyugodt, első pillantásra talán egyszerűnek, talán szokványosnak is tűnhet, erősen anyagszerű kép. Anyagszerű, ám ennek az anyagszerűségnek még semmi köze Gyelmis kései fakó, matt, megfáradt anyagához.

Igen, akár ez az egyetlen festmény képes lenne megváltani sokszorosan félbemaradt, elbizonytalanodott, megritkult, áttört, töredékesen tragikus, máskor viszont előre szaladó, előre menekülő festészetünket. Akárhoa ebben az egyetlenegy képben benne lenne egy egész potenciális festészet – mindenkori festészetünk.

És éppen a kataklizmák peremén. Avagy közepette. Olykor úgy érzem, fehérsége, tisztasága, ártatlansága, nyugodt bája az egész háborút, a kisebbségi lét minden plusz nehézségét volt hivatva ellensúlyozni, opponálni. A történelem, az ideológiák minden elkövetkező borzalmát, butaságát.

Mondom, nagy, nyugodt, erősen anyagszerű kép, amely mégis örvényként – a festészet, a testiség lassan beinduló örvényeként kezd aláhúzni bennünket, nézőket is.

A bordó bútorszövet mintás érdességének és a fehér, csipkés szélű lepedő tisztaságának, minőségének az ellentéte. Talán éppen ennek a lepedőnek a fehérsége a kép legnagyobb teljesítménye.

Festészetünk legszebb fehérje ez. (Én most hirtelen csak Husvéth egyik téli képét tudnám mellé helyezni, amelyen a hó lepedőjére két fa kék árnyéka dől váratlanul és vacogtatón.)

Jöllehet szürkés-kék árny leskelődik felette. Talán éppen a későbbi elszürkülés, homok, hályog, a platánok őshüllőivel való birkózások, megfáradás előérzeteként.

Noha a lepedő már összegyűrődött az elszenderedő szép test alatt, mégis megőrzi tisztaságát. És a teljesen összezsavarodó kék meg rózsaszín kelmék, drapériák, amelyek a sze-

mérmet vannak hivatva takarni, jöllehet ezen a képen minden kitakartatik, kitárulkozik, elterül, mint a festészet szubsztanciái ragyognak, buzognak föl olyanynyira, hogy akár a velencei festészet előtt való tisztelgés jelképeként is vizsgálhatnánk őket.

Oláh már 32-ben így ír Gyelmisről: „Formakészsége, technikája, kompozíciója, hangulatos színei olyan fejlett művészi intellektust szolgáltattak meg, s oly ritka tehetséget vetítenek elénk, aki a kiválasztottak között is az első...”

A Szépmíves Céh kiállítása kapcsán pedig azt írják: „Az olasz ég alatt élt, és mindenki mástól elütő levegőt lehelnek képei. Vibráló, líraian színes, és mégis masszív. Mintha kőből építene, erősen plasztikus.”

Szij Rezső említi, hogy 41-ben Gyelmis Belgrádban is fest. Nincs kizárva tehát, hogy a Nagy akt is éppen Belgrádban született. Mindenesetre születethetett volna ott is. A különös a képben az, valós különösség, hogy a szerb festészet hatása, amelyet olyanynyira érzünk ezen a nagy vásznon, éppen a modellen keresztül éri festőnket. Felesége, Fehér Etelka Dobrović-tanítvány. Erdei Sándor, aki szintén modellünk társa a belgrádi akadémián, egyik kitűnő aktjának azt a jellegzetes címet adja:

Tisztelet Petar Dobrović előtt.

Am a Nagy akton én egyértelműen egy másik kiemelkedő, akkortájt elhurcolt, kivégzett festő, Šumanović monumentális, szűz (márványból, carrarai hóból mintázott) aktjai közvetlen közelében látom. Azért merem ezt állítani, mert sokat foglalkoztam azokkal a cinkweisszel alapozott sidi képekkel.

A póz utal a művészettörténet alapképeire, a Danaék, Vénuszok, Olympiák és Dianák nyugodtságára, de Bucher vagy Csók kihívó, rafinált, kiforduló, kicsavarodó pózaira is ugyanakkor. Érezzük, egy hajszálon múlik, az ő modellje is erotikusan bemozdul. De nem mozdul be. És éppen ebben a visszafogottságban van erotikuma. Ahogyan sütkérezik önnön érzékiségében a festészet örök napja alatt. Itt maga az anyag – a rózsaszín sár erotikus.

Istenem, mi más is lenne a festőművészet, mint ezzel az erotikus rózsaszín sárral való tapasztás?!

Festőnk nem mozdul se jobbra, se balra, nem klasszicizál (jöllehet nagy, klasszikus, illetve hát múzeumi képet akar a rombolás közepette, talán úgy is mondhatnánk: múzeumi képet ott, ahol nincs múzeum, ahol nincs képtár), nem érezni a neoszimbolizmus és a modern aktfestészet (Matisse, Picasso etc.) hatását sem, ahogyan elődjei, Pechán és Oláh kitűnő aktjaihoz sem kötődik, noha kitárulkozása valahol rokonítható azokkal, anyagszerűsége, hangsúlyoztam, újszerű.

Egy arany, illetve éppen hogy nem arany, hanem a giccs minden kísértése nélküli: rózsaszín középpút!

E rózsaszín sárral való festészet különös mód majd Sáfrány 1952-es Kancsó című csendéletén kulminál, amely noha egy korai kép, első pillantásra mégis Futrier-képnek véli az ember. Igen, ebben a Kancsóban a Nagy akt minden szenzualitását, erotikumát, élő, rezgő, rádiúmként sugárzó rózsaszín sarát különíti el Sáfrány, gyűjti össze, akárha egy misztikus edényben, Kancsó, mondjuk a címét, jöllehet azt akartuk mondani, nyers hús...

Majd aztán Hangya pasztelljei mintha egyenesen következnének Farkas illumináló színvilágából, jöllehet az ő illuminációja már minden illumináció visszavonása is ugyanakkor. Hangya monumentális, noha vázlatos, töredékes

monumentalitás ez, a szabadkai Biztosító Intézet gyűléstermeiben, az egykori Pannonia Nyomda bejárata fölött, az Újvidéki Rádió igazgatói irodájában található képei nagy zágrábi és londoni magányának semmis, ám szintén rádiumként sugárzó, persze nem Farkas Bélától, hanem inkább valahonnan Corot-tól vétetett színpettyeivel szórt levélképeivel ellenpontozódnak, egészülnek ki, fejeződnek be tulajdonképpen. E helyek, mindenekelőtt a Biztosító Intézet nagyterme, festészetünk egyik félig titkos, hiszen az ott dolgozó emberek már nem is tudják, mi lóg a falakon, szent helye, temploma. Többször gondoltam már, mindentől függetlenül, rendszeresen el kellene járnom oda, rendszeresen kellene cerebrálnom ama beckett-i figurák előtt, amelyek közül az egyik egy madzagra kötött kis kék lábast húz maga után, s hogy mégsem tettem, az azért van, mert félek, akkor ezeket a képeket is elvinnék valakik, itt is megjelenének a képkupecek, martalócok, akik Kecskés atyát székéhez kötözték, megverték volt.

Igen, Dobrović és Milunović belgrádi tanítványai, gyermekei ők: Ács, Boschán, Hangya, Fehér Etelka, Erdei, Bálint Sándor... Igaz, szociális patetikájuk, különösen Boschán néhány ilyen jellegű vászna, a *Ember farkó szalaggal*, az *Ember kenyérrel* és a *Hazatérés* egyedülálló a maga nemében, számomra biztos, szilárd momentumaink közé tartoznak szintén, a Gyelmsről, illetve Sáfrányról írt fenti szavakat nyugodtan megismételhetjük Boschán képeivel kapcsolatban is, noha emlékszem, gimnazista koromban, akkor ott Zentán éppen hamu-stúdiumaiért lelkesedtem, a semmis, ám anyagszerű, amorf formákért, most, amikor magam is éppen úgy, mint egyik hősöm, infaustusom, hamuval teli vulkánfiberrel szaladgálok, inkább ezek a szilárd képek ígéznek meg, ezek után kapok, előttük is a fenti szavakat ismételem: *Mintha kőből építene...* Ács az absztrakció felé törő, a kor, tehát a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek nemzetközi színvonalán expresszív, Permeke, Beckmann és Konjović hatását mutató, és milyen csodálatos, hogy ilyen hatásokat mutató, valamint Kandiszkij, majd anyagszerűbb hatásokkal élő absztrakt, illetve szöveges, Jasper Johns szöveges képeinek sokfelé látható utánérzéseinél korábbi és eredetibb, a konkrét gazdasági élet felé merészen kilépő elaborációkkal, konceptuális és posztkonceptuális munkáival, miközben zseniálisan visszahajol a kép felé is, teljes opust realizál. E teljességet nagy szerencsénkre Miloš Arsić monográfikus katalógusa (1938–1986), valamint Sziveri János kismonográfiája egyértelműen prezentálja, jöllehet maga a képanyag lassan szintén szétcincálódik.

Ahogyán Sáfrány eredetibb, de persze nem súlyosabb, az érzékiséget és a rációt szerencsésebben egyensúlyozó, az eszmét szerencsésebben képre váltó művészete, a lassan elvonatkoztatódó, tehát mind szűrősebbé, szögesebbé váló *Bogáncsoktól*, a *Kobalt hajú nőtől*, a párizsi képektől, kollázsoktól, a különböző korszakokban festett önarcképeitől, pasztás fekete geometrizmusáig, illetve a színek helyét már csak számokkal jelölő, de vörössel még fel-fellobbantott nagy, nyers vásznaiig, amelyek nyugodtan képezhetnék egy külön fejezetét a magyar piktúrának, ha közben már azok is nem mentek át az imagináriusba, valamint nem utolsósorban egy kis tenyérnyi képig, amely halottas ágya felett lógott, ahol persze Farkas Béla (hiszen Sáfrány az ő tulajdonképpeni felfedezője) kéklő lelkeitől nem függetlenül, sikerült megérintenie, vászonra kennie azt, ami elérhetetlen,

az adriai azúrt, legfontosabb bizonyítékaként annak, hogy mi külön viszonyban álltunk mindig is az Adriával, ezzel a rengő tintatartóval, illetve ahogyan Vörösmarty mondja *A délszigetben* (gyönyörűen, hosszú ű-vel írva a tükröt):

S tükre lőn a tenger.

Vagy ahogyan Petrik, noha lévén belgrádi diák, tulajdonképpen a mind anyag-szerűbb szabadkai expresszionisták, Tóth, Kubát és mások megkezdte vonalon lép tovább, illetve lép vissza is ugyanakkor Csáth *Homokemberéhez*, *Eltévelyedésem történetéhez*, amelyek segítségével konkrétan tud szólni e homokról, ahol meg tudja érinteni e homokot, fel meri kubikolni képeire az anyagot, s én, aki éppen Tapiés, Sulage és Dubuffet, illetve az art brut falszerű képeiért lelkesedtem párizsi naplómban (1968), örülök neki, mert úgy érzem, gyermekkorom porondjait óvja meg a folyó virágzása, *petit morte*-jai és például egy mammutagyar tiszta formája között. Igaz, Petrikről beszélve azt sem lenne szabad elhallgatni, barátom éppen most mesélt egy padlásról, ahol a nagy homokképek lassan, mint egy fantasztikus filmen, peregnek valami nagy homokórába, homokóránkba, s mindezt csak még borzalmasabbá teszi az a tudat, hogy ezt az előszót egy Homokvárnak nevezett századfordulós villában írom, borzalmasabbá, hogy immár el sem képzelhető, valaki, valami intézmény netán megóvja, megvásárolja őket...

Igen, ezek a képek bizonyítják, a festészet, az irodalom és a zene, a szellemi élet azonos közegét, azonos szintjét, szerves egységét, sőt ha képekről, az eszme képre váltásáról, a józan kép alkonyulatáról beszélünk, akkor a mozgóképeket is okvetlenül ide kellene sorolnunk. Fülöp Ilona, a szabadkai írónő, *Kacag a sátán* című, 1913-ban Oláh Sándor által készített szecessziós kötete például (amelyből Fejős Pál a *Tavaszi záport* forgatja) egyértelműen bizonyítja az itteni könyvcsinálás európai színvonalát. Fülöp Ilonával nemsokára mint hollywoodi forgatókönyvíróval találkozunk, hiszen ne feledjük, a mozgókép mindössze néhány évvel a Lumière testvérek Grand Caféban történt vetítése után megjelenik Palicsón, Szabadkán. Lifka filmez, vetít, és Kosztolányi édesapja rendszeresen el is hordja diákjait a vetítéseire, sőt különös mód írásban is igazolja, bizonyítja ezt, s amikor idemácsolom ezt a valóban fontos dokumentumot, nem tudok nem gondolni egyik utolsó szabadkai mozizásomra, amikor is az egyik Jarmusch-filmet mindössze hárman (3) néztük:

A szabadkai városi magyar főgimnázium alulírott igazgatósága bizonyítja, hogy ezen tanintézet 247 növendéke a Lifka-féle mozgóképelőadást mai napon megtekintve, ott tanulságosan szórakozott. Szabadka, 1905. szeptember 23. Kosztolányi Árpád igazgató.

De itt kellene megemlítenünk Nagy Katót, a népszerű berlini, majd párizsi színésznőt, Káthe von Nagyot is...

Szerves közeg, mondom, hiszen Nagybecskerekén is például, ahonnan majd Fülep Lajos érkezik, szépen megfigyelhető ez. Az pedig, hogy egy osztályba jár a majdan az egyik legfontosabb szerb képzőművészeti kritikussal, Todor Manojlovicssal, pedig még ezen felül is mutat összefüggéseket, amelyek különben nagyrészt meghatározzák életünket, művészetünket, hiszen semmi esetre sem lehet véletlen, hogy aztán egyszerre fedezik fel Adyt és Cézanne-t. Igen, Todor Manojlovics már Nagyváradon ott a *Holnapnál*, Fülep pedig szinte gye-

rekfejjel érkezik Becskerekéről Pestre, hogy elsőként ismerje fel az *Új verseket*, s menjen tovább Párizsba meglátni Cézanne-t Rilkével egy időben, egy színvonalon, amiből már természetesen következik majd Tolnay Károly, Hauser Arnold és Antal Frigyes... Igen, éppen ez, Ady, Cézanne és tegyük hozzá, Bartók (hiszen Csáth éppen 1905-ben ír édesapjának és a *Bácskai Hírlap*nak Szabadkára erről a halhatatlanság kapuján dörömbölő vézna termetű, hosszú hajú, színészképű művésze(r)l) felismerésében tetten érhető az a tény, hogy ott Nagybecskereken is létezett egy közeg, amelynek feltárása részben már el is végeztetett Duránci, Kalapis és Német Ferenc által...

Ha eddig a képek anyagszerűségére, megérintheségére, megragadhatóságára, szilárdságára helyeztem a hangsúlyt, annak a bizonyos tapadókorongnak a helyét keresve egész idő alatt tulajdonképpen, akkor itt az ideje, hogy az ellentétjét is jelezzem, egy Klee és Kafka munkáit idéző Csáth-rajzot iktatva ide szövegembe.

E rajz „vágatása” a Széchenyi említette földön történik, ám akárha egy Goethe-versben. Sokáig vártam közzétételével, Kafka-rajzok után kutattam Prágában, Linzben (a Stifter-ház kiadott egy füzetet), Berlinben, de hiába, ám most éppen elkezdtem írni ezt az előszót, amikor Bécsben rábukkantam egy friss kiadványra:

*Einmal ein grosser
Zeichner
Franz Kafka
als bildener Künstler*

amely végre áttekinti Kafka teljes rajzanyagát, most már tehát nyugodtan közzétehetem, hiszen bizonyosabban tudom, hol is kiemelt helye. Magyar László a Szabadkai Városi Levéltárban lévő Csáth-hagyatékban figyelt fel a kottafüzeteken, kéziratokon látható rajzokra, közzé is tette, kommentárral kísérve őket, a mi rajzunkat, amelyet, látta, nagyon megszerettem, érdekes mód nem tette közzé, meghagyta nekem, kommentárjában persze említést téve róla: *Végül felfigyelhetünk az 1909-ben keletkezett „Az emberismeret és a társadalmi fejlődés” című kézirat töredék miniatűr rajzára, amelynek egyszerű vonalvezetése sajátos jelleget kölcsönöz, és a merev tartású lovagló alakban olyan magabiztosság összpontosul, aki száguldó lovát fölényesen irányítja, mintegy bizonyítva szuverenitását más élőlények, sőt a természet fölött. Hogy az ember ezt tartósan gyakorolhassa, mindenkifölött alapos önismeretre van szüksége. A rajz, amelyen azt a bizonyos vonalat, képzőművészetünk élvonalát, amelynek maximumát B. Szabónál, Dobónál, Mauritsnál már megemlítettük, valaki elkezdte húzni, elemzését helyettesítendő most legszívesebben egy másik, ifjúkori, 1901-ben készült rajzával párosítanám, amelyre naplójának legújabb kötetében, a Szabadkára érkező Braun-cirkusz leírása közben bukkantam, azért is párosítanám, hogy a Magyar László bevezette vágatást ugyanis, félek, nem vágatásról van itt szó, hanem éppen elnehezülésről, mégis alátámasszam. Azután férfiak vágattak két lovon állva versenyt, írja az ifj. Brenner József. Volt hölgyek versenye. Férfiaké!*

Mondottam, a helyszínen kell látni ezeket a képeket, ahogyan például Czóbel már említett Leheljét is ott, Zentán, Csáth olajfestményét dr. Kosztolányi Árpád magyarkanizsai rendelőjében.

Egy éve lehet talán, hívtak barátaim, ugorjak be a szabadkai Antikvárium nevű kávéházba, ahol a képkereskedelem is zajlott akkortájt. Egy olajképet helyeztek eléem. Miféle kép ez, kérdezték, ki csinálta? Egy gyümölcsös csendélet volt, könyvvél. Azonnal láttam, a Kosztolányi és Füst felfedezte, olyan szépen megírta, Fülep is becsülte, legjobb tanítványa, Németh Lajos pedig monografikusan feldolgozta: Nagy Balogh ismeretlen festménye áll előttem. Vedd meg, mondtam képgyűjtő barátomnak, a másíknak meg azt, hogy csakis Kosztolányi hozhatta ezt a képet erre a térségre, mondjuk öccse születésnapjára...

Nagy István természetesen már a szó szoros értelmében is kötődik hozzánk. A szövegemben véletlen már említett katalán festő, Miquel Barceló Nagy Józseffel átjött hozzánk Palicsfürdőre, és az egyik tóparti kávéházban figyelmes lett a feje fölött lógó festményre, felállt, megnézte, és azt mondta: Nagy István. Hogyan van ez, kérdezte, hogy errefelé a kávéházakban is ilyen képek lógnak. A Nagy József gyűjteményében lévő Nagy István-képek alapján ugyanis már megismerte ezt a festőt, megtanulta ezt a nevet.

A már szintén nemegyszer említett Konjović, aki Rouault, Soutine, Czóbel és Tihanyi mellől jött vissza Zomborba (az ifjú Herceg János, a Bauhaus levelező tagja, az IKSZ című lap szerkesztője, majd Móricz és Németh László vonzaskörébe kerülő korosodó író kísérté egész élete folyamán írásaival, mint említettük, Husvéthtal szemben leginkább), nagy hatással van az indulókra, ahogy viszont a Prágából, Zavrzavi mellől érkező Balázs G. Árpád is hat a belgrádi fiatalokra, még magára Lubardára, e térségek egyik legnagyobb festőjére is.

Celebonović, Lubarda, Milunović, Tartaglia, Tabaković és Konjović éppen az újvidéki Beljanski Képtárban prezentáltatnak először rangjukhoz méltóan, Omčikus, az Akadémiáról 1947-ben tüntetőleg Zadarba, 1954-ben pedig Párizsba vonuló csoport (azért említem ezeket az adatokat, mert nem csak egy festészet belügyéről van szó, hanem egy térség legfontosabb képzőművészeti eseményeiről) többi tagjával szintén Újvidéken prezentált legjobban, nevezetesen a Mamuzić Képtárban, de még e szolid képtáraknál is fontosabb, meghatározóbb

volt számunkra B. Protić által 1965-ben létrehozott Modern Művészetek Múzeuma Belgrádban, ahol a szerb festészet megismételhetetlen módon prezentáltatott e térségek művészetébe ágyazva, igen, hiszen a szlovén Stupica például sehol sem szerepel olyan anyaggal, mint ebben a modern épületben, amely, olykor úgy tűnt nekem, formájában a festő B. Protić, a *racionalista esztétizmus* képviselője egyik kedvenc motívumát, a még geometrikusan zárt tavorózsát utánozza. B. Protić különben állandó vendége művésztelepeinknek, fontos számára festőinkkel, mindenekelőtt Áccsal való párbeszéd, tehát nemcsak egyedülálló intézményével, átfogó műveivel lesz részévé szellemi életünknek, ahogy az absztrakció és az informel, vagy a konceptualizmus színre lépésekor részévé lesz Trifunović és Denegri is például. Igen, ez az ide-oda mozgás határozza meg festészetünket, ha nem is tud egészen, sőt valójában egyáltalán részévé lenni az a képzőművészeti életnek, de vele áramlik, ha nem is tudják az intézmények, különböző központok prezentálni, megtartani, mert nem prezentálják, nem tartják meg (Ácsnak, Sáfráynak, Bírónak, Kerekesnek nem voltak retrospektív tárlataik sem Belgrádban, sem Pesten, Mauritsnak volt Pesten retrospektívje, de azt nem képzőművészeti kritikus, hanem a nagy író barát, Mészöly Miklós nyitotta meg, Benesnek, Szombathynak, Kerekesnek, Siflisnek, Báлиндnak voltak fontos tárlataik, ám mint nagy alkotóegéniségek teljességükben, teljes hozadékkal még nem prezentáltattak két fővárosunkban), e központok bonyolult hatása fontos korrektívumként működik. B. Szabó például már az elejétől szenvedélyesen kíséri a Ljubljana-i Grafikai Biennálét, senki sem tudott annyit a modern grafikáról, mint ő, amit egyformán bizonyítanak munkái és írásai, emleget is egy lehetséges szlovéniai tárlatot, ám méltó szlovéniai prezentációja a mai napig nem történt meg, immár félő, nem is történhet meg.

De mi most valójában nem e viszonyok meghatározását tűztük ki célul, csupán egy hevenyészett felsorolásra volt időnk és helyünk, arra, hogy megrázzuk e nagy kaleidoszkópot, illetve arra, hogy valamiféleképpen érzékeltessük, mindez, mármint azok a képek, amelyekre mint Kafka hőse sikerült testünkkel rátapadni, mennyire részei életünknek, mennyire életbevágó, hogyan vág bele, az a bizonyos vonal, hogyan hurkolódik ránk, valamint azok az anyagok, nyugodtan mondhatjuk: alkímiai anyagok, hogyan világítanak, sugarnak át bennünket, ahogyan Tesla mondja: kegyelműkkel ...

Folytassuk is tehát akkor még például Ivanyossal, akit egykor, ifjúkorában, Áccsal állítottak párba (azzal az Áccsal, aki az 50-es évektől minden fontos belgrádi, velencei és párizsi tárlatot megnéz, írásos formában regisztrál, értelmez!), Ivanyossal, akinek *Okker micis önarcképét* különösen szeretem, a művészettörténet legnagyobb okker-arany simléderének tudom, a szerény ember legmerészebb gesztusának is ugyanakkor, Ivanyossal, akinek különálló helyét számomra mégis éppen az a gesztusa biztosította, ahogyan visszavonult, ahogyan levette, megrettenve, lekapta fejéről ezt a nagy okker-arany művészsapkát, ahogyan kivonta magát festészetünkéből, ahogyan a keleti mesterekre emlékeztetően a szó szoros értelmében felment a képre, eltűnt a maga nemezelt zöldeben, ott a Palicsi ZOO mellett, s a műtermében vízszintesen sorakozó üres vásznain – ismét Jan van Kessel vízszintes vásznai! – a száradó gyógynövények immár

maguk hagyják, merítik, pecsételik, mintázzák képértékű nyomataikat, amelyeket én, mondanom sem kell, valóban képértékűeknek tudok, amelyekkel mint valós képeinkkel számolok. Hogy egyáltalán nem ártatlanok ezek az üres, csupán gyógynövények által pecsételt, gyógynövények nyomai által mintázott vásznak, azt pregnánsan bizonyítja, hogy a NATO véletlen éppen az ő kis gyógynövénykertjére, rejtett gyógynövénybázisára (magam is onnan kaptam teámba a csalánt) ejtett tévedésből egy bombát... De folytathatnánk Vinklerrel, Wanyekkel, Dudás Antallal, Faragóval, majd Markulikkal, Torokkal, Gyurkovics Hunorral, Zsákival, Törökkel, Csernikkel, Kerekes Lászlóval, Siflissel, Szajkóval, Szombathyval, Penováccal, Báлинд Istvánnal, Csikós Tiborral, Péter Lászlóval, BadaDadával, Máriással, Varga Tündével (akinek egyik nagy formátumú vászna előtt, a sötét hullámok által dobálva, nem tudtam nem gondolni festészetünk legkisebb képére, Sáfrány már említett semmis azúrfelületére, arra, hogy lám az álom beteljesült, noha Varga Tünde nagy formátumú vásznát éppen pécsi műterméből hozta a Reichl-palotába), Sinkovits Edével (akinek biliárdasztalán a zöld valójában egy márványlapot takar), Csernik Emesével, Sagmeister Peity Laurával, Torok Melindával. Illetve hát ugyanígy folytathatnánk a keramikussokkal, Kalmárékkal, a Togyerás családdal, Sinkovits Erzsébettel, Fekete Nemes Edittel, Ózsvár Péterrel, a fotósokkal, Barta Gézával, Brezsánnal, Dormánnal, Penovác Károllyal, Révész Róberttel, Dudás Szabolccsal és Molnár Edvárdval, vagy a műfaji határokat immár teljesen szétfeszítő, átfedő művészekkel, a könyvtervező Kapitány Lászlóval, a plakátművészekkel, Boros Györggyel, Baráth Ferencsel, Markulik Balázssal, Kapitány Attilával, Kreszánkó Viktóriával, illetve Franzer Istvánnal, a neves divattervezővel, valamint Ladik Katalinnal, Fenyvesi Ottóval, vagy nem utolsósorban Lantos Lászlóval, hiszen az ő éhező művésze, Kafka-interpretációjára már fenn utalnunk kellett volna, amikor is Kafka nevét emlegetni kezdtük...

Sagmeister Peity Laura antwerpeni tárlatát bevezetve, sikerét kísérve, majd készülő szabadkai kiállításának anyagát nézegetve, a friss nagy vásznak között sétálva, ahol a falakon még ott lógnak Laura édesapja, Peity Sime Lauráról és legjobb barátnőjéről, a bácskai Giulietta Masináról, Erdélyi Hermináról készített kitűnő portréi is, gondolok majd ismét művészetünk létező-nem létező kontinuitása mibenlétére, a kilátástalan helyzetre, és a teljesen váratlan, maximális teljesítmény gyönyörű, mert abszolút pikturális látványára, csodájára valójában. Mert az, hogy művészetünk minden megalkuvás nélkül, a legmagasabb színvonalon tud tovább lépni ezzel a tárlattal, az egyértelműen a csoda birodalmába tartozik.

Külön kell megemlítenünk e tárlat térképanyagát, térképtermet, ugyanis talán ez az anyag beszél leginkább új helyzetünkről. Az értékét veszített, ám jó minőségű vásznakra applikált térképek szépségére – mi mindent tud még a szépség mint olyan befogadni?! – a legnehezebb években döbbsentem rá. Ugyanis az újvidéki szerb gimnázium kiszuperált Balkán-félszigetét, amelyet fordítónőmtől, Babic Sejótól kértem volt el, akkor még inkább csak szentimentális okokból, Baudelaire és Kosztolányi verseinek kis hőse lévén, a kilencvenes években magammal vittem pesti lakásunkba, amely nemsokára a katonai behi-

vó elől távozó fiam, illetve vajdasági barátai szálláshelye lett. Meglátogatva őket akkortájt ültem a sarokban, s egyszer csak a fiatalok térképre vetülő, zaklatott árnyainak játékát kezdtem figyelni, azt, hogyan lett pesti életük színes háttére valós, élő, a szó szoros értelmében húsevő növényné, virággá. Hamarosan gyűjteni kezdtem a kiszuperált, eldobott Jugoszlávia-, majd kiszuperált, eldobott Szerbia és Montenegró-térképeket, atlaszokat, s idővel bevontam munkámba Laurát is, hiszen az ő férje is ott volt akkor azon zaklatott, térképre vetülő árnyak között, sőt maga Laura is. Nem csináltam semmit azokkal a térképekkel, csak gyűjtöttem őket, ám Laura munkáját se befolyásoltam, mert mondanom sem kell, az igazi munka valójában csak vele kezdődött, sokszor évekig nem is tudtam, merre halad a térképek átrajzolásával, átfestésével, átszabásával, durva összevissza ragasztgatásával, kollázsolásával, fogalmam sem volt, mikor applikál rájuk vécépapírt, mikor csipkét, keresztretjvényt, fogalmam sem volt, milyen vonalakat, húrokat, fűzőket, határokat húz, hol firkál, hol satíroz, hol csapkod, hol kezdi komponálni váratlanul és észrevétlen az ő saját melódiáját, fogalmam sem volt a nagy falitérképeken immár mely tónusok éppen az uralkodóak, nem is akartam, hogy fogalmam legyen, semmiféleképpen sem akartam, hogy a magam tónusa, melyet akkortájt a vég tónusának neveztem, hatással legyen rá, jóllehet mind jobban éreztem, valami igen fontos munkát végez, a sors úgy hozta, s itt én már valóban kioltódtam, éppen ő, Sagmeister Peity Laura lett a mi kartográfusunk, tőle függ minden, az ő abszolút szenzibilitásától, abszolút festői lényétől, s megnyugodtam, hiszen tudtam végre, valójában először sikerült ezt a munkát olyan emberre bízni, aki már génjeiben hordta a térkép rizóma voltának tudatát. Erre, mármint hogy e munkával, Laura kartográfijával, elvégeztetett a feladatunk, csak akkor döbbsentem rá igazán, amikor az *Ex Symposion Rizóma-számát* szerkesztettük, amikor Deleuze és Guattari *Rizóma-szövegét* közzétettük.

A térkép maga is része a rizómának, írja szerzőpárosunk. Nyitott, minden irányban kapcsolható, szétszedhető, megfordítható, kész minden pillanatban változni. Szét is lehet tépni, kifordítani, befordítani, bármely elrendezéshez kész alkalmazkodni, akár egy személy, akár egy csoport vagy társadalmi formáció is nekifoghat. Falra is rajzolható, műalkotásnak is elmegy, de politikai cselekvésnek, vagy éppen meditációnak is tárgya lehet. Az egyik legfontosabb jegye az, hogy mindig többszörös bemenete van; e tekintetben a vacok állati rizóma, mely néha világosan elkülöníti a szökésvonalat, mint a továbbállásra szánt folyosót azoktól a rétegektől, amelyek lakhelyül vagy az élelem felhalmozására szolgálnak (pl. a pénzmapatkány esetében). A térképnek számos bejárata van, szemben a másolattal, amely mindig „ugyanarra” tér vissza. A térkép performancia kérdése, míg a másolat mindig egy állítólagos „kompetenciára” utal... Mindig is újra el kell helyezni a térképen a zsákutcákat, s ezáltal kinyílnának a lehetséges szökésvonalak. Hasonló lenne a helyzet egy csoport térképének esetében is: azt kellene megmutatni, hogy a rizóma mely pontján alakulnak ki a tömbösülés, a bürokrácia, a leadership, a varázs stb. jelenségei, mely vonalak képesek megmaradni, ha csak a föld alatt is, rejtve rizómát alkotva.

Laura még nyers képei között sétálva az volt az érzésem, íme megmutattattott a varázs jelensége, mindinkább azt éreztem, tárлата valójában nem lesz más, mint e varázslat nagy közege, amelyeket át- meg áthúroznak a megmaradni képes

vonalak, amelyek mostanság egy bizont mutatnak, Lascaux, Picasso és Barceló (*Gran animal europeu*, 1991) bizonja-bikája nyomán, illetve egy fát, hiszen szerző-párosunk is mondja, a rizómákban léteznek fa-, illetve gyökérstruktúrák, *egy faág vagy egy gyökérelágazás is képes rizómaként kihajtani, rügyezni*.

És valóban, az antwerpeni tárlaton volt egy képe Laurának, amelyen két talpas kristálypoharat látni. Az egyik fehérre, a másik rózsaszínre van festve-maszatolva, és ezekbe a poharakba egy-egy száraz ág helyeztetett, s ezek az ágak – amelyek egyszerre tudják felidézni Van Gogh pohárba helyezett kis virágos ágát, valamint Tarkovszkij kiszáradt fáját – valami hihetetlen erővel dőlnek egymás felé a két távoli pohárból, keresztezik egymást (gondoljunk Simone Weil kereszt-fájára), egymásba fonódnak.

Akkor tehát elérkeztünk e festészet új fejezetéhez is, az új motívumhoz. A fához. Amely számunkra, noha tudjuk, Dobó rajzaitól indul, Hamvast idézi, Hollán Sándor nagy példájára utal... Talán itt kell megjegyeznünk, minden más megnyilatkozás, amely nem így emelkedik ki az anyagból, nem tisztul meg általa, az annyit emlegetett rózsaszín sár által, nem sugároz kegyelmet, amely nem a vonalak sűrű, kusza hálójából vergődik felszínre, kevésbé tudja maga felé irányítani érdeklődésünket.

Fa-opusa izgalmas momentumai, a nagy fekete fa mögé ahogyan odakeni az ő, egyedül az ő, Laura rózsaszínét – igen festészetünk rózsaszíne Lauránál tisztul meg, lesz egy új szubsztanciává, mintha csak Sáfrány gondolatait követné, aki egyik firenzei naplójában arról értekezett, hogy *az anyag megmunkálásának örült szeretetében rejtőzhet a titok, az anyag megmunkálásának mániáján múlik, hogy kontár-e valaki, epigon-e, egy-e a sok közül, avagy egyedülálló*, majd pedig *Hamu* című naplójában, amelyben a leégett műtermében lévő képeit leltározza, idézi vissza, így ír egyik megszenesedett aktjának fényképét vizsgálva: *Olyan nemtörődomséggel van felkenve, meleg barnákkal és rózsaszínekkel, mintha nyúzott lenne. De így is él*, valóban úgy tűnik, Laura figurái is mintha nyúzottak lennének, ám ez a megnyúzottság nem más, mint az abszolút érzékiség közege –, ahogyan hol egy tüdőre, hol belekre emlékeztető szervezetet-szerkezetet mutat, illetve ahogyan térképein is mutatkozni kezd egyszer csak egy fa... Eddig a lemeszelt térképen mindig szabadon hagyott Adriából kimászó rózsaszín figuráit figyeltük, a korai *Filozófusok* kései rokonait, s észre sem vettük, hogy a mind jobban körülmeszelt, ám mindig szabadon hagyott zöld Vajdaság piros városjelei körül hemzsegő útvonalak, folyók, határvonalak egyszer csak úgy rajzoltatnak egybe, hogy fát, egy paradicsomi fát mutatnak. És ezt akár művészetünk legfontosabb, legszebb utópikus gesztusaként is értékelhetnénk, még akkor is, ha tudjuk, Barceló *Gran animal europája* szétmarcangolt bikatetemének testében, pontosan úgy, mint Kafka *Átváltozása* férgének testében, szintén piros almákat látni...

Most már végre, akárha ismét előlről kezdve, B. Szabót kellene bevezetnem, hiszen Dobó, Maurits, Bíró, Penovác, Bicskei Zoltán (az ő életműve, ahol a Michaux által említett erős vonal³ és a keleti művészek semmis érintését közelíti egymáshoz, valamint a jazz lehetetének-lelkének sötét grafitpora fújatik, égettetik papirosaira immár évtizedek óta kitartóan, megszállottan, imaginárius múzeu-

munk rejtett aranyfedezetét képezi), mindannyian hozzá kötődnek élességükben, puhaságukban pedig Hangyához, az ő kis *Ungemaltene Bildjei*hez, amelyek a nehéz, a legnehezebb helyzetek töredékes, jöllehet ugyanakkor tűneményes, pikturális rejtjeleket továbbító semmis üzenetei, mint voltak Csáth illuminált orvosi naplói, amelyeket olykor a mi Corvin-kódexeinknek nevezek, s hol egyik, hol másik iniciáléjából indulok felfedező utaimra, vagy mint Moholy-Nagy háborús anizkszai ...

Ahogy Kosztolányi, Csáth és Fülep idejében szinkronban, szervesen együtt voltak a dolgok, a szőnyegektől és a néprajzi tárgyaktól a gyermekrajzokig, a koncertektől a filmekig, úgy volt mindebből következően, és hát persze mindenek ellenére, a képzőművészeti élet együtt erősen különböző, más-más jellegű időszakokban, a *Kalangyá*ban, *Híd*ban (melynek szürke fedőlapját B. Szabó horgolta!) és az *Új Symposion*ban, ahol minden új jelenség elsőként kapott helyet térségünkben, de például olyan esszék is napvilágot láttak benne, mint Pound Brancusija, hiszen az ő homokórája volt a fejlécünk, vagy például Barthes motóként is idézett Twomblyja, egyszerre beszélve az írás, a képzőművészeti és az irodalom egy új életéről...

Noha B. Szabó grafikai művészete, amit ő tusképeknek, tusművészetnek nevezett, valamennyire bizonyítható, prezentálható Thurzó verseskötetében, Majtényi regényében, művészünk *Éjszakák és hajnalok* című könyvében, talán még e könyvben közreadott nagy rajzok által lehetne leginkább bizonyítani, prezentálni, ha éppen nem sikeredtek volna e klisék kissé halványra, Duránci és Bányai kismonográfiájában, a *Híd*, a *Hungarológiai Közlöny*, az *Új Symposion* neki szentelt számaiban, Bosnyák filmjében, illetve *Becskereki Szabó György* című könyvében, különös mód számomra ő legtöbbször mégis szlovéniai utaimon mutatkozik, a golniki tudószanatóriumban, amely már nem tudószanatórium elsősorban, B. Szabó egyik utolsó nagy áldozata e betegségnek, a Ljubljana-i Grafikai Biennálén, illetve hát Ljubljana-i ködös, esős napjaim alatt, olyannyira, hogy olykor úgy tűnik, miatta járok vissza oda, jöllehet nem azért, gyakran megesik, nem is viszek magammal könyvei közül, fiatalságom nyomait kutatom, avagy annak a Ljubljana-i gót lánynak arannyal hegesztett koponyája után nyomozok, melyről francia versesfüzetem címadó versében szóltam először, Marcus Aurelius Ljubljana-i, Paracelsus idriai vonatkozásaival, vagy éppen Plecnikkel, a modern szlovén építésszel, Ljubljana csodálatos megformálójával foglalkozom, Vergiliusommal, az építész filozófussal, Janko Rozićtyal mozzanatról mozzanatra, lépésről lépésre elemezve a várost, mint olyant, a régi szlovén festészettel, a Subic famíliával, Marko Pern Harttal, Anton Karingerrel, majd pedig Groharon és Pilonon keresztül Stupica, Mušić, Tisnikar, Metka Krašovec művészetével, avagy éppen Tomaž Šalamunnal beszélgetek, akinek felesége, az említett Metka Krašovec festőnő Husvéth Lajos közeli rokona, s így a világ egyik legmodernebb költője, hogy a

³ A vonal mint pofon, amely megszakít minden vitát. Vonal az út mellett, biztos a maga irányában, amelyet semmi mással nem lehet összetéveszteni. És én elsősorban azt látom, ahogyan halad. Én azok közé tartozom, akik szeretik a mozgást, amely megszakítja az inerciót, amely rendetlenséget visz a vonalak közé, amely szétválasztja a rendszert, megszabadít a konstrukciótól. Mozgás, mint szövegadatlan, mint változás. (Michaux Velicković 1980-as katalógusában)

fent említett paradoxont még tovább fokozzuk, egyik legkonzervatívabb festőnk kitűnő, valóban kitűnő ismerője, néhány képének tulajdonosa, s azokon a ködös, esős napokon, amikor lassan rám tör a kétségbeesés, s azt kérdem, mit is keresek én ott északon, mit Szlovéniában, akkor egyszer csak, ebben a sűrű közegeben az ő tollának percegését vélem hallani, az ő jellegzetes írását-horgolását, amit Miró, Sulage, Hartung, Futrie, Michaux, a modern szlovén grafika, Szalay, Vajda és Balázs G. Árpád, valamint a keleti mesterek grafikai művészetét tanulmányozva alakított ki, jóllehet olyannyira nivellálva mindezt a hatást, hogy már valójában inkább csak képzőművészeti írásaiban tetten érhetőek.

Igen, az ő apró öltései egyfajta testművészetté lettek, önnön tüdejét próbálta újraírni, újrahorgolni. Először az 1959-es *Golniki önarckép* mutatkozik mindig, jóllehet eddig egyszer sem írtam róla, ám csak mostanában, az én egyik ilyen inkognitóban történő utolsó szlovéniai utamon értettem meg, miért is nem. Azért, mert nem bírtam elviselni radikalizmusát, könyörtelen tekintetét, amely valójában a halállal való egyik legmerészebb szembenézés. Pedig egész életemben kísértett ez a rajz, hiszen egy olyan alkotásról van szó, mint például Holbein *Diplomaták* című képe, amelyen az a bizonyos koponya a néző mozgásától függően mutatkozik, nyílik, teljeseedik ki, mutatja meg, mi is vár ránk e kanyargó utak végén.

Majdhogynem találomra idézem egyik írását, amelyben, mint mondja, megvisseltem, haját igazítva a tükörben, mintha önmagával és árnyékával vitázna:

Ötvennyolc őszén: éjszakai beszélgetések a halállal, így neveztem el akkor magamban a minden este megismétlődő virrasztást éjfélig, tollal, tussal és fehér rajzlappal felszerelve...

Azóta ezeknek az éjszakáknak is más lett az íze, hangulata, értelme és jelentése bennem; idegenné lettél: ismeretlen: ellenséges éjszakai erdő és fehér viaszosvászon kőtényről lecsorgó vércsepp...

Bosnyák István, akivel egyik ilyen szlovéniai utamon regényes körülmények között össze is futottam volt, említett könyvében szerencsés módon központba állítja a *Golniki önarcképet*. Golnik olyan szerepet játszott művészeink életében, mint a magyarországi művészek életében az a Budakeszin található szanatórium, ahol Bálint Endrénél maga B. Szabó is megfordult különben, Vajdáról szóló írásaiban pedig meg is jelenítette.

Groteszk, az odakintre és idebentre fanyarul, kajánul, sőt némi zavarodottsággal rávigyorgó illusztratív-absztrakt figura, a Fák, az Erdő, a Vadon háborodott, fehér-fekete szemű, félszemmel tán síró, féllal meg nevető, halálra sebzett királya: egész teste egy szétterpeszkedett tüdő, bal csücskén a precíz, finoman kirajzolt lyuk, mintha golyó ütötte volna át; kusza, zavaros, megtestesült diszharmonia – feje fölött pedig a Moha, a visszahozhatatlan, az illanó lét szimbóluma: ez a Golniki Önarckép. Időtálló alkotói tanúsága annak, hogy az életét mindig a tragikus fordulatig jobbra „kint” élő, elszervező, elteoretizáló ember egyszerre magába csuklott, az odakintnek és idebentnek a szépséges harmóniája, a gyökerestől megváltozott emberi egzisztencia illúziója, melyet 1945-től harsogva, nagyvonalú s nemegyszer éppenséggel agresszíven-didaktikus tantételekben foglalva hirdetett, most végleg felperzselődött, kiégett, ronccsa foszlott.

Az a moha-oreol, mert erdőkön olykor a moha sárgán csillan, akárha arannyal szórták volna, s a tüdön az a végzetesen pontos lyuk valóban ikonszerű szigorúságot ad ennek a szétrobbanni készülő fejnek, koponyának.

Ez a tüdő-, illetve levélforma későbbi nagy lapjain, amelyeket például az *Éjszakák és hajnalokban*, a kismonográfiában látni, még inkább szétterpeszkedik, olyannyira, hogy a pókokkal foglalkozó szakkönyveim mellett sokszor anatómiai kézikönyveket is kénytelen vagyok forgatni elemzéseik közben, hogy megtaláljam fogódzóimat, szükséges szavaimat, kategóriáimat. Mint amilyen például a folyton fa alakban elágazódó hörgőcskék, légvezető csövek, avagy a léghólyagocskák belső üregein lévő alkat nélküli hártyákon a tüdőütőér hajszálágainak recéi, igen, pontosan ezek a hajszálágakon mutatkozó recék azok, amelyeket hol vonalkáknak, hol horgoknak, hol betűknek nevezek lapjait vizsgálva. B. Szabó életművének különossége számomra abban a kettősségben rejtőzik, amely az irodalmi szövegek erősen heterogén, zaklatott, töredékes, abbahagyott (lásd az abbahagyás lélektanát), és a rajzok, a nagy, összetett kompozíciók nyugodt, hibátlan ritmusban végigszótt volta között feszül, illetve képez, részben éppen a képzőművészeti írásokon, képzőművészeti vonatkozású naplókön, illetve a *Golniki önarcképen* keresztül, zárt egységet. Az így létrejövő szövetben-szövegben a minta sosem is abbahagyott, a szál sosem is elharapott. Kéziratai és rajzainak alapegységei, recéi, apró hegyesszögei (Hamvas idézett esszéjében az elmélyedő, aprólékos, kicsire irányított, a hímzésre, csipkére jellemző kézimunka stílusról beszél), akárha azonosak volnának. Az életmű két felét a képzőművészeti írások mellett, mondtam, éppen a *Golniki önarckép* kapcsolja egybe, felvállal minden zaklatottságot, tépettséget, gátlást, felvesz minden zavaró energiát, hogy majd a nagy lapok hihetetlenül nyugodt felületeibe, lágy, jóllehet, ahogyan Fenyvesi Ottó oly szépen kimutatta, hibátlanul strukturált dallamába horgolja, szője. Honnan ez a természet, a tenger lehetetével bíró nyugodt végtelen? Kétségtelennek tűnik, hogy a halálhoz való viszonyból ered, a kézimunkában, a kéz helyes tartása (erről Bányai írt fontos sorokat a kismonográfiában), a toll helyes mozgatása, ritmusa által megtalálta a princípiumot, amelyet Hamvas nőinek nevez. *Ez az ő halálszövése – életfonása*, mondja. Irodalmi szövegeiben viszont a férfi princípium dominál, amely, mint filozófusunk mondja, egészen más életörömet, halálvágyat feltételez. A *Golniki önarcképen* szépen kettéválnak ezek a princípiumok, jóllehet maga a kép, a műalkotás mégis összezárul.

Balázs G. Árpádot említettem valahol az egyik felsorolásban. Igen, ahhoz, hogy rajzművészetünkről, grafikánkról teljes képet rajzolhassunk, külön, minden bizonnyal első helyen kellene foglalkoznunk az ő Ady-mappájával, prágai kubista rajzaival, illetve esetünkben mindenekelőtt a *Bácskai galériával*, amelyek megkerülhetetlen, szerencsére dokumentált monumentumai művészetünknek. Már nagyon rég nem járt a kezemben a *Bácskai galéria*. Most, előszóírás közben ismét kezembe véve, szinte elállt a lélegzetem e sokoldalú virtuozitást szemlélve, amely éppen azért olyan megdöbbentő, mert alkalmazott művészetről van szó valójában, egy rövid idő, három hónap alatt végrehajtott akcióról, jóllehet éppen hogy úgy tűnik, nagy időt ölel át, meg úgy, mintha legalábbis tíz művész munkájáról lenne szó, igen, arra gyanítok, itt, ebben a galériában előre elvégzett tíz művész munkája, ebben a galériában, amely nem, illetve nem egészen imaginárius, létezik belőle még néhány példány, előre installáltatott tíz művész munkája ... Hát igen, miért is panaszkodom állandóan, hogy nincs galériánk,

amikor Balázs G. Árpád és Csuka már erről is gondoskodott, elkészítve ezt a hordozható galériát, ezt az egyik legkülönösebb könyvünket, mappánkat. Talán azért ez a kihagyásos emlékezet, mert először még Balázs G. mutatta meg nekem a *Bácskai galéria* egy példányát, egy istentelenül vásott vulkánfiberben hozva be furcsa hagyatékát, rajzokat, monotípiákat, akárha azzal szándékozott volna utolsó útjára kelni, Kháron ladikjába szállni ez a furcsa, ziháló vándor, aki zaklatott élete folyamán, Prága és Belgrád között, még leginkább Palicson horgonyzott volt le, különös mód egyik legismertebb képét éppen anyósomról mintázva. S még ennél is nagyobb meglepetés ért, amikor most újra olvastam Csuka Zoltán előszavát. Miért is gondolom, nincs előszavunk, amikor Csuka már rég megírta, meg hasonlóan tépelődve, van-e, avagy nincs vajdasági kultúrélet.

Egyik legizgalmasabb regényünk ez a rajzmappa, a *Bácskai galéria*. Ahogyan Csuka Zoltánnal végigutazzák Bácska városait, Zombort, Újvidéket, Ó-Becsét, Zentát, Magyarkanizsát, Szabadkát, Topolyát, Adát, Moholt, Verbászt, és miközben Csuka elbeszélget a kiválasztott reprezentánsokkal, Balázs G. a legnagyobb rajzolók színvonalán, más-más technikával elkészíti portréjukat, el, most kamatoztatva csak nagy, szinte páratlan parlamenti rajzoló, újságillusztrátori tapasztalatát. Egyetlenegy portrén sem érezni a sietséget, egyet sem tekinthetünk vázlatnak, skiccnak, akármelyiket kezdjük is tanulmányozni, az az érzésünk, ez az első a végtelen sorban, annyira friss ugyanis mindegyik, annyira örül művésznünk a lehetőségnek, hogy egy fejet, egy embert felmutathat, jöllehet 300-at mutat fel... Balázs G. tehát a *Bácskai galériában* virtuózmód mutatja be, hogyan is lehetséges itt, idő nélkül is megélni a teljességet, meg mint a kérész, a tiszavirág ahogyan megéli.

Ebben a könyvben, írja Csuka a Bevezetőben, amelyben több mint háromszáz vajdasági fej sorakozik fel egymás mellett, nincs különbség szerb és magyar, német avagy zsidó között, nincs különbség püspök vagy újságíró, a köz munkáját vállaló hivatalnok avagy politikus között. Mikor ennek a könyvnek az elkészítéséhez hozzáfogtunk, az volt a célunk, hogy belekerüljön mindenki, aki akár kultúréletünk, akár gazdasági, akár politikai téren tényleg tesz valamit a Vajdaságért és annak előrehaladásáért. Nem európai arányokban kerestük az emberi nagyságot, hiszen akkor nevetségesekké váltunk volna a munkánkkal, hanem észrevettük a szerény munkást, aki valamely egyesület élén működik, vagy valamilyen ideálért harcol csendesén, de annál kitartóbban, észrevettük a kereskedőt, aki kifelé talán névtelenül, de befelé annál intenzívebben dolgozik a vajdasági kereskedelem fellendítésén és talán nem is önösen, a politikust és mindazokat, akik cselekvően dolgoznak itten. Nem tettünk különbséget egyik vagy másik között, mindegyiket felkerestük, mindegyiknek elmondtuk, mit akarunk, a gazdag nagyurat csakúgy meginvitáltuk, mint a szegény zsebbű zenetanárt, hogy adjon tíz percet az idejéből a galéria részére.

A grafikusok családját kerülgetve, hol Dobónál, Mauritsnál, hol B. Szabónál, Balázs G. Árpádnál időzve, még az ilyen hevenyészett felsorolások, ide-oda ugrálások közepette sem lenne szabad szó nélkül elmennünk Penovác Endre munkássága mellett. Hartung lendületét idéző vonala fontos részét, fejezetét képezi grafikánknak, a művészetünk történetén átívelő egységes vonalnak mint olyannak, Hartung lendületét idéző, jöllehet valahol mégis gyengédebb vonal ez valójában. Ahogyan B. Szabó és Dobó éles vonala is lágy dallamot eredményez végül, úgy Penovác erős energiával teljes lendülete is a vártnál melankolikusab-

ban hangzik, szól. Különben Penovác központi motívumát, amelyet ő tiszta jellé, grafikává emelt, mintha már B. Szabó is megsejtette, előre jelezte volna egyik írásában, ahol saját anyagairól, motívumairól vall. Kissé előbből kezdem, kissé tovább idézem, ugyanis így a vonalról beszélve, új szemszögből szólhatunk arról a bizonyos sárról is, amely minden jel szerint, akármennyire kísértett is a hamu, legfontosabb alapanyagunkká lett.

Huzamosabb szlovéniai tartózkodásom idején az erdő, mint számomra idegen világ, elindított egy új folyamatot, új ihletanyag kínálkozott. A barátkozás nehezen ment. A fákat tanulmányozva a formák játéka érdekelt, mint ahogyan annak idején lekötötte figyelmemet szülőföldem apró növényeinek sok szép alakzata, ami szinte magától felkínálta az absztrakt formát. Nem a részletek megnagyításából bontakozott ki az új anyag, a fa szövetének tanulmányozása nyomán végül úgyszólván semmi sem maradt meg a valóságból, kivéve a szerkezetet, amely szintén alakul és változik. A fának mint bomló, szerves anyagnak csak a tulajdonsága maradt meg; az anyagnak a körforgását igyekeztem teljesen szabadon rögzíteni. Kiindulhattam volna más anyagból is, például a szalmából, pelyvából, kukoricaszárból, nádból. Ezekből kiindulva nyilván más kvalitásokig jut el az alkotás. Rendkívül érdekes, mondjuk, a földből kiforgatott kukoricagyökér játéka, ezt azonban más nyelven kellene elmondani.

A „Hungária 61” sorozatom nagy formátumainak a kivitele izgat, a nagyméretű rajz lehetőségének a problémája, azután az anyag kérdése, struktúrája, a konfigurációk változatai, különösen a kavics és a sár anyagának a tanulmányozása alapján.

Ezt a B. Szabó által említett más nyelvet találta meg Penovác téli tarlóin, földjein. Nagy lapjai, Dobó, Szajkó, Bicskei Zoltán, Sagmeister Peity Laura nagy lapjaival, egészen biztosan azokról a lehetőségekről beszélnek, amelyet B. Szabó kutatott, keresett. Noha minden széthullik, elveszelődik, a lényeg, meglepve konstatáljuk ismét, mint erős gerinchúr feszül.

4. (Az avignoni agyag)

Talán még Nagy József Bruno Schulz-, Balthus- és Michaux-darabját, illetve Barcelóval rendezett akcióját (itt majd egy új műfaj bevezetése szükségeltetik, de hát az avignoni, párizsi, New York-i és madridi műtörténészek – magam például Dora Asthonnal és Sipos Gyulával néztem az előadást – majd megtalálják, vagy már meg is találták azt) kell említenünk, hogy e sort végigfuttathassuk egészen. Igen, Nagy József munkássága, amely többszörösen is képzőművészeti fogantatású, hiszen grafikos (miniatúrái, igen egy nagy, igen nagy miniatúristának tudom őt, zárt világot képeznek, ha könyvben is napvilágot látnak, Csáth corvinái mellett lesz a helye), festő, fotós (szarotvi ciklusát, valamint a pingálás archeológiáját prezentáló ciklus egy részét az idén Avignonban is bemutatta), installációs művész, performer is ugyanakkor, a világból fogja, öleli körül képzőművészetünket, ugyanúgy, mint Kerekes László komplex művészeti tevékenysége, Domonkos István irodalmi, zenei és képzőművészeti munkássága, vagy Szombathy egész intézményeket helyettesítő, folyamatos ügybuzgalma, Sebők teoretikus magaslata. Afféle biztonsági gyűrűknek tudom munkásságukat,

ahogy egy újfajta elhelyezést, térfelfogást – túl a tériszonyon és fantomfájdalmon immár – követel Benes, Torok Sándor, Szajkó, Siflis, Péter László, Lantos, Bálint István, BadaDada, Máriás, Varga Tünde munkásságának kísérése, befogadása is, és nem utolsósorban a mi értük való kinyúlásunk, illetve a mi kinti, szűkülő-szűkített tartományunkon kívüli életünk, munkálkodásunk is, ugyanis egy új, még tágabb teret befogó, ide-oda mozgó világa alakult ki művészetünknek, ami itt van, az ott is kivetül, ami ott van, ide is minden egyes alkalommal bevetül, akárha e tériszony, e fantomfájdalom valami egészen új dolgot eredményezne napjainkban, noha néhányunk már eredetileg is beépítette volt munkásságába a vidéki és a világi állandóan mozgásban lévő libikókáját...

Az európai képzőművészet egyik legfrissebb, legizgalmasabb eseménye, Barceló és Nagy József avignoni sárba-agyagba való áttűnése, a *Paso Doble*, valójában Magyarkanizsán vette kezdetét, az első munkálatok ott hajtottak végre, maga az agyagfal először ott állíttatott fel a téglagyár, illetve Özsvár Péter segítkezésével, s míg a gyár egyik nagy csarnokában az agyaggal való első megütközésüket figyeltem, nem tudtam elterelni gondolataimat gyerekkori birkózásainkról, sárháborúinkról, arról, hogy nálunk a gyerekek mind zseniális szobrászok, egy pillanatra sem feledkeztem meg arról a tapasztalatról, amit a téglagyári munkások az idők folyamán lapátnyivá növvő tenyerükben felhalmoztak, noha ugyanakkor egy percre sem feledkeztem meg a katalán kerámia hagyományairól sem, Barceló szoros kötődéséről mestereihez, Miróhoz és Tàpieshez elsősorban, igen, Kanizsán éppen ezekről a kötődéseiről faggattam őt leginkább...

Ez a kép, ez a nyersagyag fal, amely végül is avignoni vörös agyagból épült fel az Eglise des Celestins-ben, nem csak hogy felfogható színházként is, mint Barthes mondja mottónkban, hanem egy az egyben az, színház, és éppen akkor és éppen úgy, hogy egy pillanatra sem lép ki a nyersanyagból, sárból-agyagból, egy pillanatra sem lép ki a képzőművészet, a festészet, a kerámia, az akció, a performansz keretei közül, ezért fog majd új fejezetet jelenteni mind a két területen, a képzőművészetben és a színházban is. És az sem hanyagolható el, hogy Nagy József társa itt éppen egy autonómiához jutott tartomány, Katalónia nagy festője, keramikusa, akinek hozzánk való látogatása, kötődése egyben autonómiánk támogatásaként is felfogható akár... Nem véletlen látom őt tehát azon barátaim sorában, ahol olyan művészek vannak, mint a fríz Hettinga, vagy a csecsen Apti Bisultanov. (Müncheni irodalmi estünk után, Bisultanov verseskönyvét nézegetve, felfigyelve a könyv fedőlapján látható képre, a csecsen festészet felől kezdtem faggatni Apti barátomat, mire ő nagyon megörült, máris neveket mondott, meg azt, szívesen összehoz velük, mire feleségem megütközve szólt rám, megörültél, te valóban megörültél, most meg már a csecsen képzőművészet tanulmányozásába akarsz bonyolódni?!)

Sosem is szebb felmutatása a nyers, frissen korongozott edényeknek, vázák-nak, amforáknak, mint ott, abban a különös kis avignoni templomban, igen, a legünnepélyesebb színházi, Barthes értelmében színházi momentum az, amikor kétoldalt, a fal mögül mindig újabb és újabb, frissen korongozott edényekkel vonulnak be, s borítják, dobják saját arcukra, borítják, dobják egymás fejére, hogy immár maszkká gyúrnák át őket, a falba dolgozzák, a nyers falba, anyagba tűnjen

maga a színész-mozgásművész is, alkatrészévé a képnek, legnagyobb képünknek, miközben ugyanakkor a festő egy pillanatra színésszé-mozgásművésszé legyen, s mint bikaviadalon szűrja le a színészt-mozgásművészt pikádóival, sosem is szebb felmutatása ama sárnak, amely a reflektorok hatására egy-egy pillanatra valóban rózsaszínnek tűnt, nem véletlen jártunk tehát a Rhone-deltába, a flamingókhoz, hogy a következő pillanatban Barceló már le is fújja fehérrel, mint szokta volt lemeszelné hazájának, Spanyolországnak és Katalóniának térképeit, napégette tájait...

Néhány dolgot itt még okvetlen meg kell említenünk az avignoni előadásokkal kapcsolatban, ugyanis az Eglises de Celestins-en folyó sárháborúval felváltva nézi esténként a háromezres tömeg a pápai palotában a Michaux-darabot, amelyben a palota belső falára az *Ismeretlen naplójának* Tisza-filmjéből vetítődnek képek. Ahhoz, hogy valaki az avignoni agyagbányából hozott vörös agyagra váltsa anyagát, közegét, az eddigieknél sokkal jobban meg kell ismerkednie azzal a földdel, amit eddig Cézanne és Van Gogh képeiről ismertünk, jobban magát a Saint Victoire anyagát, annál is inkább, mivel a kis csapattal – Barceló, Dora Asthon, Nagy József, Sipos Gyula stb. – együtt nézzük meg az egyik szabadnapon az aix-i Cézanne-kiállítást⁴... De ehhez az avignoni munkálkodásainkhoz tartoznak a már említett kutatásaink – Rhone-deltában, a sópárolók és a rózsaszín hordozói, a flamingók, a Hollán Sándornál tett tisztelgő látogatás, Hollán Sándor faistenei, a 300 éves olajfa és a többiek elé való járulás, hiszen Hollán Sándor avignoni kiállítása, a Sho-hagyományt folytató kalligráfus, Hiroyuki Nakajima mindennapi nagy tusjelei Chapelles Saint-Charles-ban szervesen hozzátartoztak az egészhez, ahogyan az immár múzeumná lett Jean Henri Fabre-házban tett látogatás is például... A rovarok fölé hajoló Fabre engem állandóan Beckett Filmjének Buster Keatonjára emlékeztet. S akkor még nem említettem az *Avignoni Piéta* elé való járulásokat, először a Wilhelm-dalokból készült darab párizsi bemutatója alkalmával álltam a kép előtt, jóllehet az a rózsaszín sár, a szálnalmas föld végül is éppen ott, azon a testen, azokon a fájdalomtól dallamosan végtelenné nyúló végtagokon érintetik meg tulajdonképpen, ott kezd először sugározni, kegyelemmel áldani.

Csáth Sassyról írva új szemről beszél, Bartókról írva pedig új fülről... Igen, itt megvoltak ezek az új szervek, meg Ács Józsefnél, B. Szabónál, Sáfránynál (három zseniális könyve is bizonyítja ezt), Markulíknál, Mauristnál, Bírónál, Kerekes Lászlónál, Szombathynál, BadaDadánál, Varga Tündénél, Sagmeister Peity Lauránál... És megvannak Nagy Józsefnél, Domonkosnál, akinek terjedelmes képzőművészeti opusa általunk teljesen érintetlen, egy részét, akárha imaginárius múzeumunk kusztosza, aki valójában vagyok is, volt alkalmam áttekinteni, s azóta mint egy majdani fejezetünk, egyelőre messze északra kihelyezett bázisával számolok...

Érdekes, elvégezve ezt a munkát, egy pillanatra egy lexikon, egy imaginárius múzeum megalakításának idejére, külön választva az ún. magyar anyagot, ahogyan azt a Vajdasági Magyar Képzőművészek Képtára előre is látta volt, s látja

⁴ Cézanne en Provence

előre például az egyik zentai próbálkozás, egyetlen pillanatra, az előszó megírásának idejére tulajdonképpen, újra visszaengedem abba a Belgrád, Zágráb, Dubrovnik, Ljubljana, Szarajevó, illetve Pest, Pécs, Kecskemét, Veszprém, illetve Velence, Párizs, Berlin felé ide-oda áramló közegébe, amely immár egyetlen valós közege, vissza még akkor is, ha úgy érzem, többé sosem is lesz lehetséges így újra rekonstruálni, elkülöníteni, immár örökre meg kell hogy maradjon imagináriusnak, mert olykor valóban úgy tűnik, éppen ennek az imaginárius múzeumnak a falai a legbiztonságosabbak, innen nem tudják elvinni a képeket még azok a mai napig identifikálatlan martalócok sem...

Úgy hittem, már befejezése felé közeledik írásom, ahogyan ismét Széchenyi, illetve Hermann Ottó szavaira pillantottam, s úgy éreztem, még vissza kell ugranom Markulikhoz is, akinek helye nincs igazán kijelölve, munkássága felmérve, írásait egybegyűjtő könyve még mindig nem látott napvilágot, noha szorgalmas, hihetetlen terheket hordó műtörténészünk, Ninkov K. Olga (akinek nevét szintén sokszor említenünk illett volna, hiszen depóba szorult képtárunk neki köszönve tud vásárlási lehetőségek, állandó prezentáció nélkül is fontos intézményünk, misztikus lerakatunk maradni, ahonnan, legalábbis azt hisszük, egykor majd minden rekonstruálható lesz, helyére kerülhet) néhány éve figyelemre méltó tárlatot szentelt neki, vissza, ugyanis ő, az egyik legkorszerűbb művészünk, élete egy nehéz korszakában, mint jellegzetes átkozott vidéki művész, pontosan úgy, mint szeretett és csodált barátja, Dobó, akitől annyira különbözni óhajtott volna, különbözött is, azt is mondhatnánk, ez volt az ő művészi programja: különbözni Dobótól, ám végül is az átkozott vidéki művész sorsától menekülni neki sem sikerült, a szó szoros értelmében temetői márványokra írta volt képeit, igen, abból élt, hogy e márványokra vitte át a csantavériek, megboldogult falubelijeinek az arcképeit, Dobó tehát az ökörnyalat, őszi selymet rajzolta, Markulik pedig a márványfelületeket biztosította számára (Istenem, Matuska Szilveszter után ismét egy nagy csantavéri regénytéma: Markulik temetője):

Milyen vidék és milyen szármalmas föld!

S talán azt is meg kell említeni még Széchenyi famózus mondata vonalán, hogy mostanság számomra egy eddig általam nem emlegetett festő merült fel, lett fontossá: Szilágyi László. Olyannyira, hogy elszegődtem figuránsává.

Szilágyi László talán nem tartozik azonos súlycsoportba Farkas Bélával, Boschánnal, Sáfránnal, Áccsal, jóllehet a súlycsoportok újbóli megállapítását majd még sok előmunkálatnak, részletkutatásnak kellene megelőznie. De én megelőlegezhetek dolgokat, Farkas Béla munkái mellett látom mindig, teljesen váratlanul, váratlan irányba kibicsakló fákkal teli képeit, az 1938-as *Mlakai utcát* például, hiszen nem szigorú képzőművészeti kritikusként szólok, hanem szerény szépiróként (scriptorként)... Szilágyi Lászlót vélem hallani, a földmérőt, aki figuránsára kiabál, add meg a nadírt, gyorsan, kiabálja, jóllehet már nem földmérő műszere, hanem festőállványa előtt áll, eddig ugyanis úgy hittük, külön tartozik a kettő, nem láttuk meg benne a tájkorrekciókat végző művészt, a zenit megvan – megvolt, add meg a nadírt, add meg gyorsan, nem tudom, hol állok?! Hol állok?! Hol is történnek velem mindezen dolgok?! Micsoda szármalmas, micsoda csodás földön is?!

Érdekes, ezt a földmérői munkát igazán világszínvonalon majd egy konceptualista, térkorrekciós művében végzi el Kerekes László (akiről Denegri gyakran szól könyveiben, s mi még folytathatnánk azzal, persze csak miután művészetünk egyik legösszetettebb életművét felvázolnánk, ahogyan Szombathy már tett is erre kísérletet, hogy a sokat emlegetett anyagszerűség nála valami új minőséggé lett, talán nem függetlenül restaurátori tanulmánya-
itól, képszerű objektumain valami erőt, biztonságot, rejtett szoliditást, minőséget mutatnak, ellenképei így tudnak a múzeumi képekre utalni, s éppen ez az utalás az, aminek én, mint jeleztem, legnagyobb szükségét érzem), amikor a lecsapolt Palicsi-tó fenekét mézporral vonalazza, csikozza be, méri fel, akárha megsejtve, a NATO majd megbombázza fenékre sülyedt, immár sok tekintetben alapvető művét is...

Az előszó tehát valójában már befejezéséhez közeledett, amikor értesültem BadaDada öngyilkosságáról. Markulik mellett talán ő az a művészünk, akivel leginkább foglalkoznunk kellene, hiszen, noha közben kiesett belőle, jöllehet nem esett ki, mert nem volt honnan kiesnie, az egész magyar festészetre jelentős hatást gyakorolt illetlenségeivel, tiszteletlen képtelenségeivel, hallatlanságaival, hogy Barthes Twombly-tanulmányának kifejezéseivel éljek ismét, megújította azt... Egyszer, még Pólán tengerészkedett, megkért az édesapja, nyissam meg fia éppen esedékes tárlatát. Nekiláttam a szöveg elkészítésének. A kitűzött napon, zsebemben a megnyitászöveggel, elindultam a Katolikus Porta felé, hogy az Ifjúsági Tribün emeleti nagytermében megnyissam a már akkor komoly, nyugodtan retrospektívnek mondható tárlatot hatalmas rajzszerűségeivel, pingvinjeivel, pasztásan felkent akváriumaival, amelyekbe égő gyufaszálak röpködnek, s mindenekelőtt pimasz, dadaista képregényeinek képértékű lapjaival, amelyek talán a legnagyobb újításai. De nagy megdöbbenésemre a terem, noha a képek szépen sorban ott lógtak, teljesen üres volt, egy lelket sem találtam. Fölszaladtam az irodába, senki, leszaladtam a földszintre, senki. Majd a képeket nézegettem soká, gondoltam, jó alkalom újra sorra venni őket, új összefüggéseket találni, amíg közben majd minden bizonnyal észrevétlen megtelik a terem. Már jegyzetelni is kezdtem megnyitóm hátlapjára, amikor arra gondoltam, kissé meg is szeppenve, minden bizonnyal valami badaDadaista ugratásról van szó, hiszen apja élete is tele volt ilyen eredeti ugratásokkal, dadaista ő maga is, váratlanul többször megfordultam, netán rajtakapom a csínytevőket, amint leselkednek valahonnan, netán éppen valamelyik kép mögül, képről, jót röhögnek komolykodó, kiállítás megnyitni szándékozó képemen, de senkit, az égvilágon senkit sem találtam. Akkor sétálni indultam, netán elvitettem a megnyitó időpontját. Egy óra is elmúlt, ahogy visszaértem, közben gondolatban már teljesen átszabva megnyitászövegem, elhatározva, nem is fogom felolvasni, hanem a helyzethez illően improvizálni fogok, mondjuk a lenti kocszából kölcsön kérek egy kis elpiszkoló-dott akváriumot, s mellém állítva a tengerészt, kezébe adva az akváriumot, abba fogok égő gyufaszálakat dobálni beszéd közben. Ám ahogy visszaértem, hónom alatt a mocskos akváriummal, amelyben egy túlhízott, düledt szemű, árva ponty halódott, ismét üresen találtam a nagy termet... Elég az hozzá, a mai napig sem tudom, mi történt. Az a megnyitóm lám még mindig tart, túl a nekrológon is,

hiszen már valami gödörbe dobálom a gyufaszálakat, micsoda föld, ismételve, micsoda gödrök, miközben igen eredeti *Sikoly*-parafrázisáról pingvinjeinek sikerét hallom a poláris semmiben...

5. (A doboz)

E behemót korpusz, képzőművészetünk lexikona, amely egy pillanatra úgy tűnt nekem, zsongó adataival maga is márványként szolgálhat tapadókorongnak, egy pillanatra fixálhatom magam a semmiben, e százalmas vidéken, földön, azonos a többi könyveimben felmerülő nadírral (*Szög a nadírban; Miquel Barceló árnyéka*), amelytől újra elindulhatunk fölfelé, ama pont felé, amerre egykor szerves teljességnek, autentikus értékeket produkáló, szellemi zenittel is bírónak tűnt kis közösségünk teljes egészében más konglomerátumot, a modern művészetek más standardjait bírva, mást ellenpontoszva, például az absztrakt és informel művészetet két irányból, az újfiguráció és a konceptualizmus felől, évtizedekkel előbb, mint a Varsói Szerződés művészei, akikhez szinte semmi közünk sem volt, csak majd Erdélyhez, Halász Péterhez és Szentjóbéhoz, akinek egész plakátot nyomtatunk majd, amikor otthon még apró kopók hekszálják, s ebből kifolyólag a két dolgot kiegyenlíteni igyekvő koncepciókat egyszerűen nevetségesnek tekintem, igen, teljességről beszélek, képzőművészeti-művészeti teljességről, ide-oda öleléseiről művészeinknek, amely éppen elég anyagot nyújthat majd egyszer ahhoz, hogy ifjú művészettörténészeink legizgalmasabb, legmerészebb álmaihoz is anyagot szolgáltatthasson, akik talán, mondjuk, egy éppen Magyarországon felállítandó főiskolán tanulhatnak majd Nagy József egyértelműen a képzőművészetbe forduló égisze alatt. Igen, nála különös mód mindinkább a képzőművészet bizonyul az összművészet gyűjtőterepének, nem pedig realizált, világhírű színháza, amely, mint jelezni próbáltuk, különben is mind egyértelműbben képzőművészeti fogantatású. És Nagy József esetében természetesen egyedülálló képgyűjteménye, módszeresen épített képzőművészeti könyvtára sem elhanyagolható; Japánból érkező könyvesládákra gondolok, arra a különös boldogságra, amikor megkapta az Albertina komplett katalógusanyagát, vagy például a Szegedi Múzeum összes hozzáférhető kiadványát...

Sokáig halogattam, hogy Dudás Sándornak a kanizsai városháza előtti parkban felállított Koncz & Dobó-szobrát is szóba hozzam, kiemeljem. Bezerédi Lajos Zentán található *Vidéki kultúrmunkása* mellett (amely a város főterének parkjában állt ifjúkoromban, majd a depóba került, egy romlékony öntete pedig Thurzó sírjára, itt is, ott is meglátogatom olykor) legfontosabb köztéri szobrának tudom ezt az emlékművet. Közel álltam a két művészhez, közel a szoborhoz, jelen voltam például, amikor öngyilkossági kísérlete után kioperálták Dobó koponyájából az ólomgolyót, jelen, amikor is valami kis hiba miatt le kellett bokában fűrészelni Koncz, az ügyvéd-költő bronz lábát... Ahogyan ez a két művész ellen tudott állni annak, hogy a kisváros kidobja magából, ellen annak is, hogy a centrum pedig beszippantsa őket, úgy lettek most annak, egy központtá váló kisvárosnak a magjává, jöllehet ilyen magányos művészek (farkasok) nem szoktak emlékművet

kapni, s az emlékművek nem szoktak ilyen nemes mosoly kíséretében ironizálni magukon, ironizálni rajtunk... Azért említem csak most ezt a szoboregyüttest, mert Révész Róbert fotójára gondoltam, amelyen Nagy Józsefet látni egyik performansza közben a főtéren: Koncz et Dobó szobra előtt, hátán a földön, akárha bogárként. Ez a fotó valóban még egy egészen új látószöggel gazdagít bennünket....

Lehet, sötét tónusokat érintettem, ám mint egyik alkalmi, kishegyesi beszédemben mondtam volt, a hanyatlás réseiben valami még nem tapasztalt jelenséget, csodákat látok, a Dombos Fest, Tanaka palicsi tanfolyamai, a nagyarkanizsai színház, illetve jazz-fesztivál, a szabadkai Kosztolányi Színház mellett ide, e csodák közé sorolom az *Ex*, a *Híd*, a *Symposion* és különösen a *DNS* kiadványait is, amelyek még mindig jelezni tudják roppant izgalmas impulzusait, sőt a *DNS* esetében valami egészen újra is képesek, terrénunkat, amely esetünkben par excellence vizuális, mint volt az *Új Symposion* esetében Jugoszlávia és Magyarország viszonylatában is...

Mindezen csodák, csodás mozgások (*Ilyenkor mozgásba jó az ifjú nemzedék*, idézzük ismét Hermann Ottót) igazolását az egyik fiatal újságíró, esszéista szövegeiben találtam meg, az ő soraival szeretném zárni e talán szokatlan előszavát ennek az úttörő lexikonnak, hisz nem áll mögötte képtár, semmi intézmény, szinte semmi pénz, e festészetnek, mint jeleztem, nem létezik képtára (nem vagyunk tudatában, hogy talán éppen e képtár megteremtése lenne legfontosabb szellemi és hát politikai feladatunk!), e festészetről egyetlen magyarországi kritikus, művészettörténész sem vett tudomást, s így éppen az ő felfoghatatlan, immár tán jóvá sem tehető iszonyuk, belterjességük növesztette ily behemóttá e kötetet, hiszen a szecesszió (Zsolnay) és Nagybánya hatásán kívül semmihez sem mertek hozzáérni, egy dolgozatot, diplomamunkát, doktori értekezést sem mertek szentelni Pechán, Oláh, Farkas Béla, Ács, Sáfrány, Petrik, Maurits, Bíró, Nagy József, Kerekes László munkásságának, de hát én talán megengedhetem ezt a luxust magamnak, hiszen privát lexikonomban, az *Új Tolnai Világlexikon*ában magam is ugyanezt a munkát végzem, szócikkeket szépírók festőinkről, jöllehet az *Új Tolnai Világlexikona* előszavának megírását már nem merném elvállalni, noha jól tudom az előszó, a bevezetés fontosságát (Musil mondja: *A manapság írt történetek mind nagyon szépek, jelentősek, mélyek és hasznosak, temperamentumosak vagy higgadtak. Csak bevezetésük nincs.*), ugyanis attól félek, valójában már régtől fogva nem előszót, hanem utószót írok, s ha szerénytelenül Musilt idéztem, tőle kölcsönözve mondjam azt is, *epilogizálok*...

Sirbik Attila írja a *DNS*-ről, illetve arról az új jelenségről, amelyet én a hanyatlás résével próbáltam jelölni:

A vajdasági képzőművészetben, a vizualitásban, a láttatásban adódó művészeti kultúrában 1990 után egy igen furcsa helyzet tanúi lehettünk, ugyanis egy vákuumnak nevezhető állapot keletkezett. Ebben az úrben azonban nem a negatív semmi termelődött, hanem láthatatlan energiák összpontosultak és oltódtak bele egy ma kialakulóban lévő ismételten megújuló érzékenységbé. 2000 óta olyan alkotók és művek jelentek meg, akik és amelyek alapján kirajzolódni látszik a hazai vizuális kultúra legújabb generációja.

Majd így folytatja: a Symposion új-ságát, csodáját teljesen más, tehát még nehezebb, még bonyolultabb körülmények között, teljesen más formában megismételni képes DNS egyik akciója kapcsán (az általam is említett fiatal művészekén kívül ő még Lázár Tibort, Utcai Dávidot, Kis Endrét, Sutus Áront is említi pl.):

De hol is vagyunk voltaképpen? Betájolhatóak-e nézőpontjaink, mi az, amit a DNS-csoport performansa megmutat? Ha ezeket a kérdéseket kezelnénk, bizony bajban lennénk. Hiszen a megmutatásban vajon nem épp az elleplezés mutatkozik-e meg, a reklámfelületté stilizálódó szubjektum vajon nem épp ennek a felületnek a létrehozásához szükséges bonyolultságot leplezi? A formáció divatbemutató-performansa tehát épp úgy működik, mint a Pop-doboz, vagyis a felszínen, az érzékiségen, az élvezeten át vezet el mindezek fortyogó bonyolultságáig, hogy mikor oda eljutunk, legyen hova visszatérni, hogy legyen egy kis doboz, amely tetszés szerint nyitható vagy csukható.

Két dologra kell utalnom, mielőtt most e lexikont is egy ilyen doboznak nevezem, jöllehet az előbb még kaleidoszkópként forgattam. Szikora Tamás Ludwig Múzeumban megrendezett kiállításán mondott szavaimra a dobozról, ládikóról mint olyanról, illetve egy friss szarajevói élményemre (szarajevói látogatásom során természetesen ismét gondoltam egy, a vajdasági festők bosnyák témájú képeit prezentáló kiállítására, mint már gondoltak volt erre mások is előttem), ahol egy izlandi költő autopoetikus reflexióit hallgattam, arról, hogy apjának egy dobozgyára volt, egész életük a doboztól, az ambalage-világban történő alakulásától, forradalmaitól függött, s arról, hogy e vallomás találkozott az én valómással, amelyben a vers fekete dobozáról szóltam, s felhívtam az ő konkrét dobozai metafizikus vonatkozásaira a figyelmet, ő pedig válaszként, afféle fonikus költészet formájában, akárha Ladik Katalint hallottam volna, előadta néhány lezuhanó, hegynek ütköző repülőgép fekete dobozának hanganyagát, amelyeket megtanult fejből...

Igen, egy ilyen dobozt tartunk a kezünkben, amelyet hol a gyerek kíváncsi boldogságával nyitjuk, forgatjuk, elámulva végtelen zsúfoltságán (még 1960-ban írta B. Szabó, hogy: *Gondolni kell egy jugoszláviai magyar irodalmi lexikon elkészítésére is. Ebben helyet kapna mindenki, aki ezen a vidéken irodalommal foglalkozott vagy kísérletezett, még az is, akinek csak egy verse jelent meg.*), hol pedig üres belterén csodálkozva, megrettenve, akárha egy lezuhanó civilizáció, kultúra fekete dobozát hallgatva, megszeppenve ismételve Széchenyi mondatát, hiszen ő láttatta legmegdöbbentőbben azt, aminek nekiütköztünk volt:

Milyen vidék és milyen szánalmas föld!

6. (A Nagy tükör, avagy a tényleges kimozdulás)

Említettem, előszavam írása közben gyakran tekingettem volt ki Farkas Béla nappalink falán lógó *Kék lelkek* című pasztelljére, ama pont, illetve hát az előszó nézőpontjának pontosítása, fixálása végett, meg hát hogy erőt, bizonyosságot merítsék. A minap munka közben is ezt tettem éppen, amikor is megszörrent a telefon.

És ahhoz, hogy a kagylót elérjem, kissé ki kellett mozdulnom immár beidegződött előszóírói pózomból, érdekes, mert különben is állandóan azon mester-

kedtem, kibillentsem az egészet ebből a számomra idegen közegből, amilyen a kiállítás megnyitás (lásd BadaDada), és hát az előszó írásának közege is, valami szervesebb közegbe, ha máshova nem, hát szépirói terepümmre.

Édesanyám hívott. Kérdezte, mit csinálok. Mondtam, gyorsan be kell fejeznem valamit, egy lexikon előszavát, tettem hozzá halkabban, nehogy ő is a Tolnaira térjen, s azzal átugrani Magyarországra.

Átugrasz? kérdezte. Át, mondom. Föl egészen Pestre? kérdezte. Föl, egészen, mondtam. Mit hozzak neked? Fölugrasz egészen Pestre? tűnődött még mindig. Föl, mondtam. Emlékszel, megboldogult bátyád a legjobb magasugró volt az egész iskolában... Aztán valami történt a lábával. Fölugrasz? Föl, mondtam. Vigyázz magadra, kisleány. Vigyázok, mondom. De hát anyukám, itt, felénk jobban lódoznak, mint odaát. Itt is vigyázz magadra, kisleány. Imádkozok érted minden este, mondta. Valamint, teszi hozzá, kissé fátyolosabb hangon, megboldogult bátyáért is imádkozom. Napközben nem is igen csinálok mást. Elbóbiskolok közben. Mit hozzak neked anyukám? Mondd meg a Leácskának, mondta, ha tudna szerezni nekem egy kis molyirtót. Molyirtót? Fölírom:

Egy kis molyirtó.

A naftalin után én már nem ismerem ki magam. Valamikor mi is árultunk naftalint. Apád rám is förmedt, mind hazahordom a hasznót, mind a naftalint. Aztán elvették a boltot. Emlékszem, mondom, egyszer majdnem megfulladtok. Ki kellett hívni az orvost. De facto: naftalinon feküdtetek. Igen, kisleány: egész életemben próbáltam megőrizni apád őzbőreit az ágy aljában. És nem tudtam megőrizni őket. Apád mesélte, még fiatal vadász volt, hogy a határban mind berühesedtek az őzek. Mind letúrta szőrüket a rüh. Nem volt szívük lőni őket. Aztán meg éppen azért kellett mind kilőni, ne terjedjen a rüh. Ti is sokszor rühesek voltatok. Nem csoda, együtt rágszáltatok velük a földeken hagyott karalábét, csicsókát. Igen, még emlékszem a fekete kenőcs bűzére, mondtam. A rüh is letúrja az őzek szőrét, megeszi, mint a moly. Hiába kötöttem naftalinos zsákba, a gobelineket is tovább eszi a moly. Már nem is léteznek az én gobelinjeim, kisleány, mind fölzárták őket a moly, föl a *Goethe kerti lakját* is, pedig azt neked tartogattam. Már nem is léteznek. De még mindig szépek. Te ehhez értesz, kisleány, mintha fátyolosabb, zsírosabb lenne a fényük... Tudod, meséltem, anyukám, én a Gobelin folyóban szürkére mosott kárpitokhoz értem inkább. Tudom, a Losonc ügyvédéknél, akinek a fiát most verték agyon a martalócok, volt egy olyan kárpit, szép szürke volt rajta minden, a virágok is szürkék voltak, meg a lányok orcája is, mint a hamu, amely alól mintha még világítana a parázs. Igazad van, kisleány, szinte naftalinon aludtunk egész életünkben – és apád őzbőreit mégsem sikerült megőriznem, mind letúrta őket a moly... Majd imádkozok érted, kisleány. És a megboldogult bátyáért is imádkozom. Ő volt a legjobb magasugró az iskolában. De aztán egyszer rosszul esett vissza a földre. Túl nagyot ugrott, s ahhoz már nem volt jól előkészítve a talaj. A föld. Visszaesett a rossz földre. És az megütötte. *Milyen föld*, akartam mondani, idézni. De folytatta, megütötte a bokáját, kiment a helyéből. Igazán sosem is lehetett rendesen visszahelyezni. Nem sántított, de nem jól állt, meg olykor fáj is neki. Igaz, utána is még sokáig focizott... És szép verseket írt. Azt mondta egyszer apád, hogy azt mi sosem fogjuk megtudni, te mit is írálasz

valójában... De néha olvassuk. Odaadta könyved, azt a feketét, az Adolfnak, tudod, ő az egyik belgrádi zeneiskola igazgatója volt, csak nyugdíjazása után jött haza a gyümölcsösükbe, ám ő sem jutott semmire, ő sem tudta megmondani, mit is irkalsz te valójában. A gobelinjeimet szerette, az övé, Adolfé lett a *Napraforgó*. De azt is felzabálta a moly. Már nem léteznek az én gobelinjeim, kisfiam, mind fölzabálta őket a moly, föl a *Goethe kerti lakját* is, pedig azt neked tartogattam. Ha eljöttek, mikor jöttök már el, magaddal is viheted. Adolf azt mondta, most már nem szabad bántani a molyokat benne, mert ők tartják, már az ő testükben vannak a festékrészecskék, az ő testükben a színek, ahogyan a rózsaszín rózsza tetűinek a testében maga a rózsaszín, mint olyan... Tudod, én még a Zárdába jártam iskolába, és a főapáca német származású volt, sokat mesélt nekünk Goethéről, *Faustjáról*... Tőle kaptam, már nagyon öreg volt, *Goethe kerti lakjának* muszterét... Telefonálás közben éreztem, a terasz felől bejött valaki a házba, századfordulós villánkba, a Homokvárba. Nem szólt, nem tudhattam, ki az. Állt a nappali közepén. Talán éppen a *Kék lelkeket* nézte. Én onnan, a telefontól akkor nem láthattam a *Kék lelkeket*. Dobó Tihamér *Nagy tükörét* láttam, amelyre Lea lányomat festette volt egyszer, szabadkai menekülésem, újvidéki bírósági tárgyalásaim ideje alatt éppen, amikor is a nádtető alatt rábukkantunk volt erre a nagy aranykeretes, velencei *tükörre*. Egy balkáni (prizreni) szőttes lógott a háttérben, az ún. óarany fotel mögött a falon. És Tihamér rajtafeledkezett keleti, illetve ahogy ő mondta volt, indián motívumain, mintáin, jelein. Elkülönítette, szépen analizálta őket, mint Czóbel, Pechán, illetve Veszelszky tette például, mintha csak ismerte volna Hamvas *Indián szőttesek* című esszéjét, talán ismerte is, hiszen számomra már akkor is ez volt a legfontosabb Hamvas-szöveg, amely a nők művészetéről beszél, de én ebben a szövegben akkor már megtaláltam magamnak a másfajta, a kicsire irányított, a hieroglifa-szerű értelmet hordozó, helyi, virágszerű életről szóló írás titkát, igen, Pechán ugyanígy különített el egy nyílszerű mintát, jelet a kitárulkozó aktja mögötti balkáni szőttesen, amely mintha azt mutatná, egy nyíl repül, repül be a *Nagy tükörön*, repül be végtelen tükröződő terébe, repül szívünk felé, hiszen ha erről a képről van szó – igaz, sokáig nem is tekintettük képnek, másképpen írta alá, mint a többi alkotását, de aláírta, életünk részének, legfontosabb dimenziói hordozójának tekintettük –, akkor mi is mindig ott állunk előtte. Tehát fenn a jobb sarokban egy jelet izolált, ám alant pedig ugyanakkor a tömerek színes fonalat, ahogyan azt Vermeer Csipkeverőjéről tanulta (ugyanis a kép egy addig nagyrészt érintetlen szegmentuma foglalkoztatta, a fonalak szabad Niagarája, igen, ki gondolná, a kis egzakt, punktuális képen ott a színek talán legintenzívebb Niagarája), hagyta szabadon csorogni, zuhogni alá, jöllehet a *tükör* több másik, itt-ott vakuló részét is szabadon hagyva még, olykor olyan érzést keltve, a szép régi, velencei *tükör*t tekinti lényegesnek, a kép, amely éppen most készül, hiszen még mindig csorog, zuhog alá a festék, hiszen más képek, más Dobó-képek is tükröződnek benne a szembeni falról, a szőttes, amely még csak most szövődik avagy fejtődik szét, a kép maga magában csak részben tükröződik, a *tükör* a lényeges, az üveg ragyogása, megteremtve így a mi *Nagy üvegünket*... Először egy kalap karimáját pillantottam meg. Két embernek van figyelemre méltó kalapja felénk, gondoltam, Árokszállási Pegének, katalógustervezőnknek-

szerkesztőnek, meg Regény Misunak, de mivel Árokszállási Pege kalapja kis kari-májú, az illető csakis Regény Misu lehetett. Istenem, gondoltam, Regény Misu, prózaszövegeim infaustusa, bejött, felment a képre, fel a *Nagy tűkörre*, fel a *Nagy üvegre*... És ez lényeges fordulatot jelentett, azt is többek között, hogy segített ki-, elmozdítani előszavamat például, előszavamat, amelyet, gondoltam akkor, miután elvégezte feladatát a lexikon előtt, később akár egyik prózai munkám utószavává is hátráltathatnék majd... Regény Misu, mondtam életemben először így, ugyanis eddig mindig csak Misunak szólítottam, mozdulj be. Add meg magad. Csönd. Bírom, szólalt meg akkor jellegzetes, minden művészkedésünket opponáló hangon (ő maga egykor zománcművész volt, miatta kezdtem el komolyabban foglalkozni a zománcművészettel, zománcművészeinkkel), bírom mondtam, ezeket a ti tömény irodalmi cseveleyeiteket. Nem értettem, miről beszél. Előbb arra gondoltam, a tegnap esti szabadkai könyvbemutatóra utal, ahol nagy vehemenciával beszéltem a Sárga ház páncélterméről, amelynek közepéről egy kampó lógott volt alá, talán az aranytömbök emelgetésére szolgáló csigát volt hivatott tartani a szoba páncélszekrény korában, amelyre aztán a különböző rezsimek a kínzásra, megnyúzásra ítéleteket húzták, miféle abszurdum, nálunk egy páncélszekrénybe (szobányi páncélszekrénybe) zárva kínozták, nyúzták az embereket... Valami tán máris kiszivárgott Palicsra, gondoltam, s a páncélszobával kapcsolatos pontatlan-ságaimért akar megfeddni.

Goethe kerti lakja! kiáltott fel szinte Misu. Akkor hirtelen megértettem, miről is van szó. Milyen csodálatos is az, hogy ti már korán reggel *Goethe kerti lakjáról* csevegték. Más még azzal van elfoglalva, mit is fog enni, ti meg kérem szépen, *Goethe kerti lakjáról* csevegték, már reggel korán fossátok a szót... Különben is, annyit én is tudok, kezdett pöcögteni Misu, már megnyugodtam, hátradőltem kissé, figyeltem, hogyan szövődik alakja, szövege a *Nagy tűkör* szötteésébe, színzuhatagot képező fonalai közé, hiszen ritkán szól, van, amikor nem szólal meg egész nap, annyit én is tudok, hogy az a kibaszott kerti lak is tele lehetett gipsszel, tele behemót homoerotikus gipsz félistennel, képzeld úgy aludni, már tudtam, mit fog mondani, egy zománcművésznek különben sem kell szeretnie a gipszet mint olyant, hogy az ágyad körül ilyen gipsz félistenek ólálkodnak, talán még be is fekszenek melléd az ágyba... Ne bomolj, Misu, mondtam elvágva fonálát, szégyény édesanyámmal beszélgettem. Édesanyáddal? A gobelinjeiről, amelyet mind föl zabáltak a molyok, föl a *Goethe kerti lakját* is, mondtam. A molyok?! kérdezte nagyra meresztett szemekkel Dobó festékfonalai, valamint, ezt csak most láttam, a szembeni falról tükröződő egyik Dobó-grafika (a *Kis fa*) apró vonalkái (B. Szabó vonalkái, éles grafikai öltései mellett legfontosabb vonalkáink) közé fonódva-ékelődve immár, Regény Misu. A molyok fölfalták *Goethe kerti lakját*?! Elnevette magát. Hülye vagyok, teljesen hülye, mondtam. Ne haragudj. Csókoltatom anyukádat. Mondd, adja át az üdvözlétemet édesapádnak. Valamint a molyoknak is. Ki az?! kérdezte ijedten, szinte felsikítva édesanyám. Mintha még valaki lett volna a kagylóban... Regény, mondtam. Ja, mondtam édesanyám, az más, és letette a kagylót.

(*Palicsfürdő*, 2006)

A folyó

Tandori Dezső

Rimbaud real

Egy képeskönyvre, Charville, fotók

*E könyvben Rimbaud ifjúkorának helyszíneképei vannak, feketén.
Egyáltalán nem számítok senki véleményére.
Egyáltalán nem várom, hogy bárki elolvassa. Ezt itt. Mások.*

*Feleségem, kutyánk, madarunk, Dömi Főmedvémmé,
akikkel együtt élek, együtt élünk,
számítani kénytelenek meglétéletemre (képzett szó),
kénytelen vagyok figyelembe venni elemi érdekeiket*

*Többet is, sajnós. Főleg Főmedvémmémmel mi lesz,
bár hát verébkénk is, kutyánk is egy-szál-akrobatakötélen úgy.
Ha én nem vagyok. Ezt gondoltam. S ma d.u. erre ébredtem.*

*A dolgok mélyén az erkölcsi kérdés ez az egyetlen egy:
jó, hogy bármire azt mondhatod: meghalni – ezért? és így?
Mert nincs a módnak megválasztása. Majd ezen még töprengök.*

*Mégis, ha egyszer erre rájössz: nem hűtlenség, nem rohadt
árulás irántuk, akik tőlem is függnek, így-úgy,
nem megfutamodás, ha nem vagyok többé. Nem meglétéletem van.*

*Aki akkor nincs többé, az nem én vagyok, nem az, akinek
nem lett volna szabad nem lennie, annak az illetőnek,
aki akkor vagyok-és-nem-vagyok semmi fél-léte, erkölcskérdése.
Mások meg nincsenek is.*

Kerekés halálos ágy
a tájban

Rimbaud kontra

Mi utat ezzel, mit jársz?

*Az az elemi erő, ami nemlétre átjár, megáll,
ne tudnád, az első szívdobbanásnál, fingásnál,
sóhajnál, bőfögnél, sírásnál, megdöbbenésnél és
akaratlan takonyevésnél, az első pocsolóbatoccsanásnál,
az első bazmeganyádnál, az első könnycsepp letörlésnél
egy másik arcról, az első szájszagárasztásnál, fosásnál,
az első átkarolásnál, a mellészarás első köv. feltörlésénél,
az első falnakmenésnél, az első baszod-teled-tavaszkod-nyarad
Babits-gyalázásnál, az első Kosztolányi-torokmetszés-fájásnál,
mely tiéd, a fejedről az első korpakaparásnál megáll az az elemi erő.*

*Mert nem az erő teszi a történetet, nem is a cselekvés, a gáz
egyszerre
robban be, a körte egyszerre ég ki és vágja le az egész lakás villanyát.
Meghalt anyád, meghalt apád, egy születést nem, te sem hagytál,
itt vagy most már-nem-kért madaradnál, akinek minden napját megretteged,
harmincadik madárévedben mindened, mindenkijeid egyike. Villanyborotva
és versgépelés hangjára énekel. Nem működik valami nagyon a fél lába.
Te két kezre vagy nyomorékféle. Senkihez közöd. Bizony. Van közöd, jó,
volna is valakihez, de a másik versben soroltakon kívül, legyünk
elemi erőben, senkihez. Aztán mégis az első gesztusra, mely több-tusa,
egy-egy levélre, de csak egyre-egyre, a Tiszatájra, a Forrásra, az És-re
és-és-és a sornak nincs vége, mint Medve Gábor Ottliknál azt kezded
mondani, hát meg is halnék, ha valami bajuk esne. De őket sem kéred
fohász védelmedre. Ez van egy időtől kezdve. Kedvvel csak véged járod.*

„...az élet reálját”

*Bajor kenyeret, kis sajtot hozok haza ma, egy fej salátát,
az élet reáltanodájából az élet reálját,
és betemeti hamarost a hó Rimbaud táját, halálos ágyát.*

*Elteszi magát jövőre a rost
közt, ami él, a Kosztolányi-haraszt alatt,
már nincs, mit bárkinek elmondani akarnék, nem sebtapaszt*

*semmi tapasztalat. Ma ébredtem a fogínygyulladásra,
s hogy eddig csak képzelt mása
volt mondogatása.*

*Talán bort is hozok, most van egy jó leosztás,
nyilván az eladhatatlant palackozták,
de elmegy, csak én nem tudom, hova megyek ezzel, módját*

*tudjuk lassan csak mindennek, és a rostok között
támadnak könyvnyi, folyóiratbarátnyi, váratlan kis kiadói öt,
hat hónapra odavilágító fényközők.*

*Aztán kihúynak, vagy épp maradnak, és ott sunnyad,
hogy semmit senkinek, mondani többé, vagy csak elszunnyadt
ez, hadd aludjon szegényem, én vagyok az, én sem, múlnak*

*...mik is? mindentmondani nem tudok többé így egyben,
a semmitmondást sosem szerettem, csak magam túl magasra vettem.
S most ez sem.*

Kerekes kút + Kondor

Háy János

A gyerek

A gyerek eljutott az iskolába, hisz reggel oda vezetett a pesti út, zárva volt még a kocsmá, s a kisboltba nem akart beugrani, hogy már reggel azzal induljon a nap, amivel este végződött, azt alkoholizmusnak gondolta, függőségnek, amikor az anyag uralja az akaratot, helyesebben, ő maga az akarat. Felment az első emeletre, az igazgatói irodába, és onnét igazgatott eleveneket és holtakat, holott ez az igazgatás nem az volt, amiről úgy gondolta, a sors neki rendelte. Olyan volt, mint egy Habsburg trónörökös, aki a német-római császári cím helyett végül a mexikói trónt kapja, mert azon a fontos helyen már ül valaki. Egy fejletlen, zűrzavaros országot, ahol uralkodása ötödik évében, 1867-ben, nem is érti miért, hisz semmit nem tud arról az országról, a nép fellázad és őt is leöli, talán csak egy egyszerű ösztöntől hajtva, hogy felforgassák a társadalmi rendet, ami egy ilyen rendetlenséghez szokott nép számára teljesen elviselhetetlen volt. Így töltötte a napokat a gyerek is az igazgatói irodában, fogalma sem volt, hogy mért van ott és meddig, nem győzte elhajtani magáról azokat a nőket, akik rátapadtak, mint a legyek, hogy gondozzák az ő életét. Ami persze nem az ő élete volt, hanem egy igazgató élete. Mert bár a férfiak otthon azt gondolták, hogy kevés egy iskolai igazgatóság ahhoz, hogy a gyerek negatív testi adottságait korrigálja, tévedtek. Az igazgatóság ebben az iskolai szituációban, és ráadásul egy ilyen kicsi és jelentéktelen Budapest környéki faluban éppenhogy a legtöbb volt, a maximum. Ráadásul ezek az ápolónők olyan helyzetben voltak, hogy nem volt a bennük rejlő testi lehetőség kihasználva. A férfiak már régen nem közelítették meg őket, holott még nem jutottak abba a korba, amikor már illik lemondani róluk, mert felér egy kínzással a testi érintkezés, s eleve volt bennük egy vágó, hogy valahol, adott esetben bárhol kielégüljenek. De rossz állapotban voltak, meghíztak, s mindenütt lötyögött rajtuk valami plusz, vagy éppen a csontjaikra száradtak, s a bőrük összeaszadt, s emiatt csak olyan helyen mertek próbálkozni, amiről azt gondolták, kevésbé, vagy egyáltalán nem hoz kudarcot. Például a gyereknél. Csodálkoztak is, mikor a gyerek elutasította őket, s arra gondoltak, hogy a gyerek tulajdonképpen buzi, annak született, vagy azzá lett, mert ilyen kinézettel nő nem sikerült szereznie, maradtak a férfiak, azoknál nem számít a küllem. Nem gondolták, hogy épp ellenkezőleg: aki a nőknél nem jöhet számításba, az a fér-

fiaknál végképp nem. Szóval a gyerekek, hogy buzi legyen, még nehezebb lett volna, mint a nőkkel kapcsolatba kerülni.

Buzi az, mondta az egyik nő, mikor kisomfordált szégyentől kissé megpirosodva az igazgatói szobából, hogy ő ajánlkozott, de a gyerekek, hát inkább nem is részletezem... Nincs abban vér, az olyan az a gyerek, hogy nincs. Ekkor jött be a képbe az az alsós tanítónő, aki még szabad volt, nem is lehet tudni, mért nem házasodott. Vagyis hogyan lehetne tudni. Azt mondta az a tanítónő, egyébként a szomszéd faluban lakott, onnét járt be busszal, néha kocsival, amikor még volt ki behozza. Azt mondta röhögve, majd én letesztelek ezt a dolgot, s fogadott egy üveg mócárt likőrbe és egy másik üveg bélizbe, amit a nők a rendszerváltás után, mert néhány évvel ez után a politikai esemény vagy inkább eseménysor után voltunk, leginkább kedveltek, hogy ő megoldja.

Nem kell, itt mondtak egy nevet, ami a lánynak a neve volt, pl. hogy Mari, persze nem épp ezt, csak egy hasonlót, nem kell ilyenbe belemenned, részben nem akarták egy szar likőrrel egy ekkora hülyeségbe beleúzni a lányt, akit ennél jobb sorsra tartottak érdemesnek. Utálták is azt a varrodás vállalkozót, aki ennyi évig fenntartotta vele a kapcsolatot, a felesége mellett persze. És ígért fűt és fát, főleg, hogy otthagyja azt a hülye picsa feleségét, és ezzel a lánnyal fog együtt élni, mert kibírhatatlan az a nő, egy jó szava nincs, soha nem mondja a varrodásnak, hogy de jól eladtad ezeket a szabadidőruhákat. A lány meg éveken át várt erre a pillanatra, s mikor azt mondta, hogy most már eleget vártam, akkor mondd meg otthon, hogy velem akarsz, akkor a férfi, ez a vállalkozó, visszakérdezett, hogy most mire gondol, hogy mit akart vele. A lány erre, hogy együtt élni. Hogy én, kérdezte a vállalkozó. Hát azt mondtad, mondta a lány, és én most már mindjárt harminc, szóval már itt az idő. A férfi meg, hogy milyen idő. Hát gyerek, meg ilyesmi. Nekem már van, mondta a férfi, ez a vállalkozó, hogy ő még egyet semmiképpen, mert mennyire szar most minden azon a terepen, ahol dolgozik. Itt van ez a sok kurva kínai, hát bazmeg örülök, ha ezt a kettőt felnevelem, akik már amúgy is vannak, ma már, mai fejjel már ezekbe sem vágnék bele, legfeljebb egy fejszét, röhögött, meg egyébként sem gondolná, hogy ott tudná hagyni a feleségét, mégiscsak ő szülte a gyerekeket neki. Mire a lány, hogy én is szülnék, és akkor én is olyan lehetnék, mint ő. Erre a férfi, hogy ez nem történhet meg, mert nekem nem kell már gyerek, szóval a lány semmi esetre sem lehet olyan, mint a férfi felesége, szóval menjen ez a lány most már a picsába – mondta a vállalkozó, s hozzáfűzte, hogy ő nem akarta ezt ilyen durván, mert mégiscsak volt valami bizalmas közöttük, de a lány erre kényszeríti őt a magatartásával. Na így történt, hogy hatévnyi kapcsolat után a férfi úgy lepattintotta a lányt, mintha egy fikát pöckölne el a körméről, amit korábban az orrából vakart ki, galacsinná gyúrta és a szőnyegre pöccintette, ahol nem látszott, mert ez egy sötét szőnyeg volt. Így veszett ki a férfi figyelméből az alsós tanítónő.

A lány gyötördött egy darabig, de volt benne annyi tartás, hogy ezt nem mutatta. Az iskolában persze megtudták a történetet a többi tanárnők, és ezért utálták ezt a vállalkozót, meg kicsit örültek is, hogy nem jött össze a lánynak, mert a vállalkozót nagyon gazdagnak vélték, s ha összejön, akkor a lány tényleg kapott volna legalább egy kis dévót, de lehet, hogy egy kismercit, és járt volna

nyaralni, nem csak a Tisza-tóhoz, ahová ők is elvetődtek, vagy Horvátországba, hanem mindenféle szigetekre, ahova az ilyen gazdagok járnak. És azt nekik nagyon rossz lett volna látni, hogy a lány kiszáll a kismerciből, aztán elmeséli, mi volt a Bahamákon. Örültek egy kicsit ennek a kudarcnak, meg utálták is a vállalkozót, hogy ezt a kudarcot okozta a lánynak, merthogy szerették a lányt. Azt azonban mégsem akarták, hogy a gyerekek keveredjen össze, aki hát úgy nézett ki, ahogy, s még arról is tudtak, hogy iszik, meg hogy ahhoz a nőhöz is eljár a faluban, akihez ugye rendes embernek nem volna szabad. Nem akarták ilyen helyzetbe üzni a lányt, másrészt amiatt is rossz lett volna, hogy akkor ez a lány sikert könyvelhetne el, amit a kolléganők nem, sőt, aminek kapcsán a kolléganők csak kudarcot. És esetleg akkor azzal is szembe kellene nézni, hogy ez a lány sokkal jobban néz ki náluk, és fiatalabb is, ami egyébként igaz volt. De ha nem sikerül neki semmi a gyereknél, akkor ő is majd megöregszik és elhízik, és a krétaportól szétszaródik a bőre, és a gyerekektől kinyíródnak az idegei, szóval minden esély megvan arra, hogy épp olyan legyen, mint ők, sőt még rosszabb, hisz nem lesz férje, és nem születnek gyerekei, legfeljebb mikor harmincnyolc, akkor valahonnét beszerez egyet, akinek persze nem lehet tudni ki az apja, szóval rettenetes életet fog élni.

A lány erősködött, hogy nem a béliz miatt, hanem csak mert érdekel, afféle próbatételként, mint a népmesékben, amiket a gyerekeknek szokott felolvasni, mikor látja rajtuk, hogy fáradtak, s nincs kedvük a matekozáshoz. Próbátétel, ismételte, aztán felállt, hogy bemegy az igazgatóiba. És bement.

A nők összeröhögtek, s alig várták, hogy újra nyíljon az ajtó, és kilépjen az a lány, akit egyszer már megalázott a vállalkozó. Hogy most egy újabb szegénnyel megverve kikotródjon az irodából, s elmondja, hogy ez a fasz, ez egy fasz, hogy egy ilyen nem lehet mit kezdeni. Biztos, hogy buzi vagy pedofil. Tényleg, lehet, hogy azért jött ide tanítani. Mert lehetett volna belőle más is. A szülők azt mondták, hogy nem ez lesz belőle, hanem valami más Pesten. De ő nem lett más, hanem idejött, hogy gyerekeket fogdosson. Vannak ilyenek, ez egy betegség, ugye, és nem is a legrosszabb. Olyanokról is hallani, akik embereket darabolnak föl, meg a mélyhűtőben tartják a korábbi feleségeiket. Mindenféle népek vannak. Nagyon kevés a normális. Olyan világ ez, hogy nem is lehet annak maradni. Meg az is lehet, hogy a klímaváltozás, hogy van ez az általános felmelegedés, meg lehűlés is máshol, hogy ezek a globális éghajlati módosulások okozzák, hogy az emberek is így elromlanak, még azt sem lehet mondani róluk, hogy elállatiasodnak, mert hát egy állat ilyesmit, mint a darabolós gyilkosok, soha. Szóval talán ennek a változásnak a következménye, hogy a gyerekből sem tudós lett, hanem iskolaigazgató, ahol feltűnés nélkül ki tudja élni a pedofil hajlamait. Korábban azt is lehetett hallani, hogy esetleg pap lesz, na és pap is mért lesz az ember, hát pont ezért. A hittanórákon akarja a gyerekeket birizgálni, nem is az úrfelmutatásért meg a túlvilági boldogságért. Ki gondol itt a túlvilágra, hát ma már senki, egyáltalán, de lehet, hogy soha sem gondolt rá senki, csak ki van az egész találva, nemcsak a túlvilág, mert az persze, hogy ki van, hanem az is, hogy voltak olyan korok, amikor az emberek tényleg elhitték, hogy van, és akkor ott föltámadnak. Hogy meghalnak, és utána ilyen levegőszerű lényekként kelnek újra életre, és

semmi nem fog nekik fájni, még a szívük sem. Hát ez egy nagy marhaság, gondolták a tanárnők, s hogy a lány mindjárt repül onnét kifelé.

De nem repült. S mikor hosszú idő után végre kijött, hát egyáltalán nem úgy volt piros, mint ahogyan a korábbi delikvensek, hanem másképpen. A szeme villogott, meg mondta, hogy még nem kell megvenni, de lassan gyűjthetitek a pénzt a bélizre. A kolléganők nem látszottak boldognak. Alig tudtak uralkodni magukon, hogy nehogy már ennek a csajnak, akit még a gatyagyáros is, így hívták a vállalkozót, elhajtott a picsába, nehogy már neki összejöjjön ez az igazgató, aki pedofil és buzi, egy alkoholista... Ne hülyéskedj már, mondta végül az egyik, hát nem lesz az jó, hogy egy ilyennel. Hogy a faszba néz ki, hát azt nem lehet elképzelni, hogy egy ilyet hosszasan nézzen az ember, pláne egy életen át. Még azért ott nem tartunk, mondta a lány, csak valami elindult, és nehogy azt higgyétek, hogy akik valahogy kinéznek, azok olyanok is maradnak, hát negyven körül már semmi különbség, mindegyik olyan, mintha gereblyével borotválkozna.

Hogy mi történt ott, nem lehetett tudni, talán a gyerek éppen a tegnapi anyag feldolgozása közben abba a stádiumba ért, amikor az általános gyűlöletet, azt az érzést, hogy minden, ezalatt az egész világot értve, tulajdonképpen nincs is másért, hogy az atya csak azért hozta létre az egész kócerájt, hogy a gyereket tönkretégye, hogy még élve elpusztítsa, hogy olyan fájdalmakat telepítsen belé, amelyek szinte kibírhatatlanok, de arról nem gondoskodik, hogy a kibírhatatlanságot meg tudja szüntetni, mert a fájdalom mellé odaadta az életakaratot, ami teljesen megmagyarázhatatlan, hogy miként, de megakadályozta, hogy a gyerek felmásszon a padlásra, mint a, itt mondott egy nevet, aki különben a nagybátyja volt, szóval genetikus kapcsolat volt közöttük, aki felkötötte magát, és otthagyt a két gyermeket. Ez a két gyerek épp egyidős volt a gyerekekkel, vagyis hát az egyik kicsit fiatalabb. A gyerek először, az esetet követő években, sajnálta őket, aztán kamaszkorában irigyelte kicsit, amikor undort és megvetést érzett az apja iránt, az apja szaga iránt és ruházata iránt. Arra gondolt, hogy tulajdonképpen az ő nagybátyja megszabadította a gyerekeit ettől a gyűlöletről, s ezért ezeket az unokatestvéreket, szemben az általános és a saját korábbi vélekedésével, rendkívül szerencsés sorsúaknak tartotta. Benne, mármint a gyerekekben, nem volt annyi erő, hogy ezt megtegye, helyesebben, épp annyi erő volt benne, minden fájdalom ellenére, hogy ne tegye meg.

A nagybátyja meg tudta, az asszony miatt. A szerelem, talán az olyan, hogy még a teremtő akarata is le tudja gyúrni, felül tudja írni. Mert ha működik, akkor azért, hisz az ember ki tud szökni az örökös félelemből, hogy agyonnyomja az ő kicsiny idejét a teremtő végtelen ideje, s meg fog halni, persze nem tudja, mikor, sem azt, hogy mi fog akkor történni. A teremtő ezért a szabadságérzetért gyűlölte annyira a szerelmeseket, s egész maradék karbantartói tevékenysége, amit még a világgal megtett a teremtest követően, arra irányult, hogy lehetőleg össze-vissza zavarja ezt az érzést, és szeri-száma nincs a tragédiáknak, amiket ezzel okoz. De érdekes módon így is sokszor saját akarata ellen cselekszik, mint a nagybácsi esetében, aki ugyan a szerelem útján nem az életet kapta meg, hanem a halált.

Ám ezzel éppen úgy kiszökött a teremtői akaratból, mint a boldog szerelmesek. Az persze rossz érzés lett volna a nagybácsinak, ha megtudja, hogy mindaz a feltételezés, amit ő a feleségéről gondolt, hogy titkon, míg ő az erdőket járja, mert különben erdész volt, nagyon jó állás, ingyen kapott fát télre, meg ismerte az összes gombát, úgyhogy a legértékesebb gombákból ettek fazékszámba, még télre is szárítottak. Volt egy kis üvegház a kertben, azt is ez a férfi építette, tavasszal a palántáknak, paprika meg paradicsom, aztán később saláta, azt eladásra is. Mikor azok már nem voltak ott, akkor a polcokat telepakolták leszeletelt gombával, s ezzel biztosítva volt a téli gombaleves is. Meg aztán nagyon szabad állás volt ez, mert nem létezett olyan, hogy főnök. Olyan helyen nem tud főnök lenni, ahol ennyire behatárolhatatlan, hogy az illető erdész hol mozog. Azt ugyan lehetett tudni, hogy a szomszéd falu erdeit nem járja, de hát ettől még pont úgy nem lehetett megtalálni, mintha azt is járhatná, hisz a kisebb rész is annyira nagy és átláthatatlan volt. Szabad volt ez a munka, és magányos, meg volt a lehetősége a férfinak, a gyerek nagybátyjának, hogy gondolkodjon, és gondolkodott egy csomó dolgon, a növényeken, meg a házon, a gyerekeken, akiket annyira, aztán sorra került a felesége is. Ment a fák között, mint valami görög mesehős, és elképzelte az ő feleségének a haját és a bőrét, s mindent, amit tenne vele, ha most nem éppen itt mászkálna az erdőben. Persze az is eszébe jutott, hogy az a szegény asszony most egyedül van. Ő napestig vándorol, s néha még kint is kell aludnia, mert jönnek vadászok, és azokra felügyl. Milyen rossz lehet ez annak az asszonynak. Amikor ezt a rosszaságot kigondolta, akkor jutott először eszébe, hogy miképpen orvosolhatja ezt az asszony. Hirtelen felvillant egy férfi, aki középvezető volt a térségben, kisleány, ahogy a faluban hívták, különben éppen kis volt a neve, s valahogy alacsony termetű is, megörökölte alkatban is a nevét. Mindenki tudta, az egész falu számára ismert volt, hogy bárki nőre lecsapott, akit meglátott, hisz általában az efféle alacsony termetű emberek állandóan kompenzálják a termetük miatt, s ez a férfi éppen a nők terén tette ezt. És az a férfi, gondolta az erdész, nem is lakik túl messze az ő házatól. Nem bizony, sőt egészen közel. S akkor az erdész minden különösebb erőlködés nélkül, mintha bizony a szél fújta volna a fejébe a képeket, már el tudta képzelni, hogy megesik az az eset, ami különben nem esett meg. Sőt, minden emléke, aztán minden további jel, amit később észleltek, az ő igazát látszott bizonyítani, s nem azt, ami valójában történt, helyesebben nem történt. Például, ahogy köszönt az a férfi, úgy érezte, hogy az asszonnyal olyan nagyon bizalmas, olyan undorítóan nyálas, vele meg, mintha lenne valami megvetés vagy lenézés a hangjában. Nem az, hogy szevasz, nem azt mondta azzal a szevasszal, hanem valami ilyesmit, te hülye faszi, én megbaszom a te feleségedet, amikor az erdőt járod, amíg te a fákkal haverkodsz meg az őzekkel, addig én megdolgozom az asszonyt a saját ágyadban. Akkor aztán az erdész dühbe gurult és számon kérte ezt a viszonyt az asszonyon, aki persze tiltakozott, s ez a tiltakozás is éppenséggel bizonyítéknak látszott az erdész számára, aki ettől végérvényesen elkeseredett. S aztán, hát nem is érdemes részletezni még mi történt, hasonló jelenetek vagy tízszer, végül az egyik után az erdész felmászott a padlásra és fellógatta magát. Lehet, csak ijesztgetésül, és tényleg meg is ijedt az asszony, mikor fölment, hogy hozzon egy kis tritikálét a tyúkoknak, vagy búzát.

Alighogy közeledett a magok dombja felé, látja ott, ahogyan a férfi lóg a félhomályban. Mit csinálsz, kérdezte, de a férfi nem válaszolt, úgyhogy az asszonynak kellett megválaszolnia a kérdést: a férfi meghalt, azt csinálta. Pedig oka nem volt valójában, ok nélkül tette, hogy meghalt, hisz nem indult be semmi az asszony és aközött az ágazatvezető között. Csak a férfi halála után, hisz az örökös féltékenységgel az erdész önkéntelenül felkeltette a figyelmet az asszonyban a férfi iránt. Nem sokkal a temetés után, talán hat-hét hónapra, ki is alakult egy titkos viszony, merthogy az ágazatvezetőnek felesége volt. Ez az a titkos viszony aztán, ami lehetetlenné tette, hogy az asszony újra megházasodjon, s így, leszámítva azokat a futó órákat, mikor az ágazatvezető beugrott hozzá, éppen azzal a céllal, amivel férfiak beugranak efféle özvegyasszonyokhoz, ezen kívül magányosan élte le az életét, s öregségében senki nem maradt mellette. A gyerekei elhagyták, mert számukra a később kialakult kapcsolat egyértelmű bizonyítéka volt annak, hogy az apjuk joggal kötötte föl magát. Amint lehetett, először tanulni, aztán dolgozni, elmentek messzire a falutól, s az anyjukat, akit kimondatlanul is gyilkosnak, méghozzá apagyilkosnak tartottak, mármint az ő apjuk gyilkosának, soha többet nem látogatták meg. Szóval volt ebben a családban genetikusan hajlandóság a fájdalom megszüntetésére, de a gyereknél ez sajnos nem működött, talán mert nem volt a képben egy olyan asszony, mint az erdész felesége.

A lány feltehetőleg épp ez után az általános, mindenre kiterjedő gyűlölet után lépett be az igazgatóiba, mikor az anyag feldolgozása az önsajnálattal és az ebből eredő túlérzékenység stádiumába jutott, amikor a gyerek úgy érezte, hogy minden sejtje le van hámozva, és a test több milliárd ponton szomjúhozza a szeretetet. A tanárnő, aki a másik faluból járt immáron egy hónapja kizárólag busszal, mert a gatyagyáros visszalépett a házasságtól, vagyis hát visszalépett a házasságába, szóval talán ez volt az oka, hogy nem lett ez a lány onnét kiküldve, hanem le lett ültetve és meg lett kávéztatva. De az is lehet, hogy a gyerek épp nem az érzékenység, hanem az ésszerűség alapján gondolkodott, s ránézett erre a lányra, felmérte a benne rejlő lehetőséget: lehetne például a feleségem, akinek közreműködésével folytatható volna az apja által kezdett vérvonallal. Igaz, korántsem tudná neki azt jelenteni, mint az a szegedi lány, akit mindenki akart magának, s aztán a végén csak egy Los Angeles-i buzi tudta megszerezni, vagy az nem is ő volt, mindegy, a lényeg az, hogy ez a lány neki annyit soha nem tudna jelenteni. Meg azt is érezte, hogy ezt a kapcsolatot a lány kezdeményezi, s ez már eleve csökkentette benne a szerelem esélyét. Egész eddigi élete során hozzászokott, hogy ő koslat a nők után, ez volt neki az olaj az ő lelkének tüzéire, a fordított eset nem tud kiváltani belőle igazi érzéseket. Ha nem kell érte megküzdeni, olyan, mint az ingyenebéd, hogy az ember csak kínjában gyűri le, vagy az ingyenes koncertek, amikor végig az ember fejében van, hogy biztos csak fél gőzzel játszik a zenekar, vagy épp olyan zenekar, amelyik már csak ingyenkoncerteken kap fellépési lehetőséget, s már hallani is vélte a melléfogásokat, az alulintonált éneket, a szétesettséget. Szóval ilyen volt neki a lány, egy ingyenkoncert, ami túl nagy érdeklődést nem tudott kiváltani a gyerekekben, csak azt az ésszerű belátást, hogy manapság már annyira drágák a koncertjegyek, hogy egy ilyen kedvező alkalmat mindenképpen ki kell használni.

Mi van, hogy nem jössz – mondták neki a kocsmában, amikor éppen ment. Most itt vagyok, mondta a gyerek, mire a többiek, hogy máskor nem. Igaz, hogy a mi kutyánk kölke vagy, de egy kutyának lehet annyiféle kölke, amennyi. Mert itt a faluban se tudja senki megmondani, hogy ki a kutyának például az apja. Meg azt is el lehet képzelni, hogy egyszerre több apja is van, mert annyira különbözőek, annyira nem hasonlítanak se egymásra, se az anyjukra. És elég csak arra a vircsaftra gondolni, amit a bakkutyák csinálnak azokban az udvarokban, ahol tüzel a szuka. Hát hányan hatolnak bele, s könnyen lehet, hogy a kutyában belül minden összekeveredik, és aztán olyan vegyes kölkök születnek, akik senkire nem hasonlíthatnak, mert nem volt olyan apjuk, hogy ez vagy az. S a gyerek is nyugodtan lehet egy olyan kölk, akire rá sem lehet ismerni, mint ahogy ez most látszik. Hogy igazgató lesz, aztán elfelejti, hogy honnét jött. Hogy őt is olyan anya szoptatta, mint azokat, akik a kocsmában eddig a haverjai voltak.

A gyerek hallgatta, hogy áttételesen, a kutyákon keresztül, szidják az anyját, aztán csak annyit mondott, hogy van valaki, aki miatt nem lehet, mert az akadályozza az idejövetelt. Mire azok, most már nyíltan, hogy menjen a gyerek anyja a kurva anyjába... Itt megakadtak, hogy egy anya hogyan is mehet az anyába, ez nagyon megzavarta őket, de aztán megismételték, hogy az az asszony, a könnyebbség kedvéért az anyaságot elhagyták, menjen az anyja picsájába. Erre mondja a gyerek, hogy nem róla van szó, az őt nem érdekli, mondjuk leszárja az anyját. Ez a beszéd, ütögették a vállát. De akkor meg mi a fasz van? Mire a gyerekek, hogy a szomszéd településen talált magának valakit, aztán elmondta, hogy kit, s hogy ő előtte van annak, hogy család, és ezzel a lánnyal, különben tanítónő itt nála, az iskolában. Munkahelyi szerelem, röhögött valaki hátulról, hát pedig abból soha nincs házasság, csak válás. Az olyan az a dolog, hogy már van valamelyiknek férje vagy felesége, akkor szokott lenni. Volt például egy ember, egy könyvtárban dolgozott, és pont ötvenévesen jött arra rá, hogy ő nem olyan ember, mint a felesége mellett volt, vagy lett. És akkor rögtön meglátta azt a harmincéves nőt, aki olyanná tudná tenni, amilyené lenni akart. Azt a nőt, akinek különben elemi érdeke volt, hogy olyanná tegye, mert nem volt ott más férfi, aki kimenthetne volna az előregezésből és a magányból, ami harminc fölött jár a házasságon kívül maradt nőkre. Mert van egy ilyen szociológiai tény, hogy a munkahelyeken minden facér nő, főleg harminc körül, még akkor is, ha különben nagyon rendes, mondjuk, senkit nem csap be és nem lop, meg nem törtető satöbbi, ebből a szociológiai tényből adódóan, tulajdonképpen szétrombol egy-egy házasságot, hogy azzal teljes anyagi és lelki csődbe juttassa a volt feleséget és az elhagyott gyerekeket, s persze a férfit is, aki a férje lett, a gyerekei apja, akinek sem anyagilag, sem érzelmileg nem voltak megfelelőek a kondíciói, hogy egy újabb családot alapítson. Szóval ilyen a munkahelyi szerelem. Tulajdonképpen ez egy nagy szerencse, hogy a gyerekeknek nincsen még felesége meg gyereke, mert bizonyára ezt a nőt az sem akadályozná.

De nincsen – mondta a gyerek, és elkezdte törni a fejét, hogy ha nincsen, akkor is lehet-e szó egy efféle szociológiai helyzetről. A saját döntése jutott eszébe, hogy ő miért választotta ezt a nőt, hogy abban a megfontolások nagyobb hangsúllyal estek latba, mint az érzelmi kérdések, és hogy mennyire érdekes, hogy a meg-

fontolások hogyan válnak végül is érzelmmé. Most éppen, mikor már testileg is megismerte ezt a lányt, és eltervezték a jövőjüket is, hogy miképpen lesz együtt, szinte szerelmet érez iránta. Lehet, hogy ez a szerelem, gondolkodott, nem az a sóvárgás, amit az eddigi nők iránt érzett, különösen a szegedi lányt érdemes itt megemlíteni, hanem egy általános sóvárgás egyfajta élet iránt, amibe beletartozik, hogy kell hozzá egy nő, és ebbe a sóvárgásba éppen ez a lány tudott belesétálni. Szóval ő tulajdonképpen a szerelemben volt beleesve, s nem a nőbe. De hogyan lehet az, törte tovább magában a gondolatot, hogy más nők, többek között az a sok felkínálkozó alsós és felsős oktató, mindezt a szerelemvágyat nem voltak képesek kielégíteni. Egy pillanatra felvetődött benne, hogy azok praktikusán nem feleltek meg ennek az elvárásnak, például férjük és gyerekük volt, vagy már nagyon le voltak öregedve. Minden bizonnyal a lehetséges választékból ilyenkor a legjobbat szűri ki az ember, van egy ilyen ösztönünk a szűrésre. Aztán hirtelen arra gondolt, hogy ennek a lánynak van olyan szépsége, és lelke is van neki, ami miatt. Az már nem jutott eszébe, hogy mindez, hogy szép, tehát megmutatom az összes köcsögnek, akik eddig összeröhögtek a hátam mögött, hogy na, ki köt ki emellett a csúf alak mellett, hogy nekem is tud olyan feleségem lenni, mint másnak, meg hogy rendesebbnek látszik, hogy mindezek is praktikus megfontolásokon alapulnak, hogy az egész döntés a szerelem ügyében tulajdonképpen efféle ösztönös, soha nem megfogalmazódó, de mégis ésszerű megfontolások alapján történik.

Ő az, aki miatt – mondta a kocsmában, s hogy hamarosan házasság. Ja, mondta valaki, hogy emlékszik arra a családra. Volt ott egy férfi, de az hamar elpatkolt, a lány meg apa nélkül nőtt föl. Hát most nem akarja a gyereket riogatni, de amikor egy férfi korán meghal, akkor érdemes megvizsgálni a feleséget. Mondjuk nem az, hogy arzén, meg olvasztott gyufafej meg sósav, a nőknek vannak ennél sokkal alattomosabb módszereik is. Egy csomóan meghalnak fiatalon, mondta a gyerek, például balesetben. Ezeknél mindnél érdemes megvizsgálni a házastársat, mert például hová rohant az a férfi is, és mondott egy nevet a faluból, aki feltekeredett egy kanyarban a fára a kocsival együtt, hogy úgy kellett az egész vasfűrésszel meg lángvágóval leoperálni, még a fa is szarrá ment. Ha tudják előre, egyszerűbb lett volna a fát kivágni, és lehúzni a törzséről, mint egy gyűrűt a kocsit meg a fickót... Szóval hová rohant, na hová, kérdezte az ember, és az ujjával megbököste a feje fölött a levegőt. Hová? – kérdezte a gyerek. Azt most nem tudom, hogy hová, de az asszony küldte – az viszont biztos igaz.

A kurva anyját – szóltak közbe mások, hogy akkor a, és itt megnevezték azt az özvegyet, aki különben egyedül nevelte a gyerekeket, és soha többet nem ment férjhez. Ezt az egész férfidolgot kizárta az életéből, mert annyira fontos volt neki a halott férfi és a gyerekei. Persze egyesek szerint már eleve nem akart férfit, és azért tudott ilyen könnyen ellene mondani a bűnnek. Helyesebben, mivel ebben az esetben egy újabb házasság nem nevezhető bűnnek, szóval a szerelemnek. Akkor az az asszony ölte meg a, és itt megnevezték a férfit –, pedig az milyen fasza gyerek volt, a kurva anyját, hogy megölte.

Ez hülyeség, mondta a gyerek, mert egy csomóan akkor is meghalnak fiatalon, ha nincs nekik feleségük. Nono – mondta az, aki leginkább értője volt ennek

a gyilkosságsorozatnak –, ott is van szerető, meg ott is van neki anyja. Akkor azokat kell megvizsgálni. Az asszonyok, még az anyák is képesek a gyilkosságra. Hát hányan vannak, akik például betegségbe hajszolják a gyerekeiket az örökös aggodalmukkal, csak hogy ők maradjanak a gyerekek a legfontosabbak, hogy úgy érezze a gyerek, hogy nélkülük elpusztulna, s a végén meg tényleg el is pusztul. Aztán van olyan anya, aki meg éppen a nemtörődömségével végzi el ugyanezt a mézárosmunkát. Szóval, mondtak volna valamit, de nem emlékeztek rá, hogyan tévedtek erre a terepre, hogy a gyerek lehetséges házassága volt az ok, s hogy ismerik a családot. Ittak míg beszéltek, s persze előtte is.

Gyere gyakrabban – mondták a gyerekek, a gyerek meg mondta, biztos, hogy jövök, de épp elfelé ment, haza az anyjához, aki örült, hogy ennyire ritkán látja a fiát ilyen állapotban, hogy eljutott a jó útra. Minden ember eljut oda, gondolta. Még az ő fia is. Volt neki a fejében valami olyasmi, hogy a világban a jó az mindig legyőzi a rosszat, csak ki kell várni. Bár ennek minden, például az ő élete is, ellene mondott, de mégis hitt benne. Olyan ez a hit, mint a gyermekkori nyelvtanulás, hogy aki már kicsi kora óta ezt hallja a hittanórákon, az nem tud ettől a meggyőződéstől, amit különben tudásnak vél, a világ ismeretének, elszakadni. S mikor a legszörnyűbb dolgok történnek vele, például rákos lesz, s nem egyszerűen meghal, hanem előtte széttrancsírozzák, amivel nem a gyógyulás felé viszik, mint ígérték az orvosok, hanem tovább a betegségbe, az iszonyatos fájdalmakba, s a korszerű orvostudomány csak hosszítja ezt a rettenetes fájást és szenvedést, s nem afféle emberségből, hogyan is lehetne emberségből fájdalmat okozni, hanem mert a biztosító addig fizet, míg tudnak ezzel a beteggel valamit csinálni, persze ők bent tudják, hogy minden reménytelen, nem is feccölnek bele túl sok energiát, csak belövik a műtőbe, aztán egy fűrészszel lenyisszantják a szarkómás lábát, utána meg kikapják a fél tüdejét, mert ott volt az áttét, s addig farigcsálják, míg alig marad belőle valami, amit hozzátartozók a koporsóba tudnak tenni, de a kórház számlájára ömlik a pénz, és ez lehetővé teszi, hogy az egészségügyi intézmény tovább működjön, lehetőséget kínálva az újabb betegeknek, az újabb mézárosmunkának. Az ilyen ember még ekkor is kitalál valamit, hogy ez a jóért van, mondjuk azért, hogy megtisztuljon, megszabaduljon az élete során elkövetett bűnöktől, hogy aztán a halála után tényleg már minden nagyon jó legyen. Persze meglepődött volna, ha látja, hogy halála után nincsen semmi, vagyis a semmi van, azazhogy ő egyáltalán nincs, amiért épp ezt a semmit aztán nem láthatja.

Az asszonyban is mélyen benne volt ez a hit a jóról, holott még az sem volt biztos, hogy tulajdonképpen mi a jó. Hogy az például jó-e, ha valakinek felesége lesz és gyereke, hogy ez az úgynevezett jó nem valami tragikusan rossznak az előfutára? Vagy éppen ez lehet egy olyan rossz dolog, ami egy pazar jövőnek az előlege. Például, hogy a férfi vagy a nő amiatt, mert megélte a boldogtalanság minden másodpercét a házasságban, immáron képes lesz korábban elképzelhetetlen mértékű szerelembe esni. Vagy hogy elkerülje az otthoni fertőt, örökösen a munkahelyén lebzsel éjszakákig, s ebben a rengeteg időben végül is kitalál egy olyan fontos dolgot, amiért hatalmas pénzt kap, óriási világméretű elismerést. S ennek a férfinak vagy nőnek, aki így járt, éppen ez volt bevallatlanul is a vágya,

hogy kiötöljön egy akkora dolgot, mint a relativitáselmélet, s ennek az alapja csak egy kibírhatatlan házasság lehet. Mérhetetlenül boldognak érezte magát az elkövetkező néhány évben, amíg a szervezete és az idegrendszere bírta a világhírrrel és a rengeteg pénzzel járó mellékhatásokat.

De az asszony nem gondolkodott efféleken, s hogy egyáltalán miből mi ered, hogy ered-e a rosszból a jó, vagy bármely cselekedetből egy másik cselekedet, vagy ez is csak afféle hit kérdése, hogy az ember összeköti a dolgokat, hogy ne essen minden darabjaira a fejében. Ő csak azt látta, hogy a gyerek most jó útra tért, mert mért ne nevezhetnének jónak, hogy házasságra készül, s ez aztán lehetőséget biztosít a gyermek vagy gyermekek születésére. Hogy a gyerek végül is ne a haverokkal múlassa az időt a kocsmában, hanem otthon, ennek ugye egészségügyileg is mérhető pozitív hatása van. Annyira kedvezőnek látta ezt a fordulatot az asszony, hogy el is dicsekedett mindenütt, például a szomszédban is, hogy mennyire rendben lesz most már az élet, s hogy milyen kár, hogy ezt az ő férje nem érhetette meg. A szomszédok örömet színleltek, ahogy ez illik, de mikor elment az asszony, a szomszéd férfi odasúgta a feleségének: Na, várjuk csak ki a végét. Milyen végét, kérdezte a feleség, s akkor a férfi erre az asszonyra nézett, s az arcára volt írva az a vég, amit ő már kívárt.

Sumonyi Zoltán

Egy kiállítás képei – Magyar etűdök

(porszemek Weöres Sándor sarujáról)

1. (Ábrahám Rafael: Égi és földi zene)
*A tejüveg levegőég
fénytöri a hangot:
Cecília orgonája
Nem tud hangolódni rája.
„Tán csak nem az Alba herceg
Kobzosai vagytok?”*
2. (Barabás Márton: Billenő billentyű ív)
*Hintalovam háta.
Se nyereg, se kápa!
Fölpattanok s vágatunk a
Zeneiskolába.*
3. (Csikós Ilona: Rekviem)
*Dies irae, dies illa,
Krisztus szeme nyárs, „favilla”.
Így dalolta ama Tódi.
S ó jaj, meg kell, meg kell hóni!*
4. (Dobay Géza: Rekviem)
*Micsoda guillotine áll itt!
Ilyet a Convent se állít.
Lenyakaz egyszerre százat.
Lenyakaz huszadik század.*

5. (Dréher János: Áttörések)
*A befagyott Balatonon fakutyázunk jegen-havon,
Hej-hó, fut a szánkó!
De ha dörög a rianás, késő lesz a riadozás,
Hej-hó, fut a szánkó.*
6. (El Kazovszkij: Szarvassá változott kilenc farkas)
*Ne nézz hátra, jön a farkas!
Dehogy farkas, csodaszarvas!
Kilencágú gyertya ég az agancsán. –
Az a gyertya üszkös, kormos.
A pofája vértől loncsos,
Lecsorog és megalvad a bakancsán.*
7. (Fenyvesi Márta: Mikrokozmosz)
*Békalencse, békanyál?
Vízi-bolha sántikál?
Se nem tócsa, se nem tó,
Iker-embrió.*
8. (Györffy Sándor: Diagonális)
*Lila alga világolt,
Rezgő-mozgó világ volt,
Bizony ám, Sanyikám.
Elmegyünk a Nap után.*
9. (Hegedűs Miklós: Hármaskép)
*Látod, öcsém facsiga,
Ilyen volt a fabíge.
Így tödd rá, úgy tödd rá,
Bottal üss a hegyibe!*
10. (Ilyés Márta: Ló a manézsbán)
*Velencei karneválon
Nagybögőbe bújtam.
Mégis kilóg a lólábam:
Csikónak tanultam.*
11. (Kalmár István: Vágyangyal)
*Érted, vagy csak sejtéd?
Ezek fonál-sejtek.
Tekeregtek, forgolódtak,
Míg egymásra leltek.*

12. (Konok Tamás: Tisztelet Bartóknak)

*Metronóm, metronóm,
Eget mérő inga.
A fejéből vas vonyiga
Buzgón szurkál ide-oda
Hangot szigonyozva.*

13. (Lajta Gábor: Zenészek)

*Partik népe ropja a malom alatt,
Izzad a homlok, a tarkó.
Jaj, pihenjünk: lankad a fáfurulya,
Lankad a dob meg a bendzsó.*

14. (László Dániel: Hang I.)

*Kicsi lepke, kicsi lepke
Mért szállsz az ablakkeretre?
Inkább ülj a kerevetre,
Vagy a zongorára.*

15. (Merz Éva: Koncert)

*Hűvösek fönny a fúvósok,
Enyhet adók a vonósok,
Majd a vezér-hegedűből
Láng és tűz heve tör föl!
Enyhítik lenn a vonósok,
S hűtik a hűs fa-fúvósok.*

16. (Mózes Katalin: Ég)

*Egy buborék, két buborék,
Sápadt csillagok vonulnak:
Föld meg az ég, föld meg az ég.*

17. (Nádas Alexandra: Alföldi csönd)

*Nyáron nagyon meleg van,
Télen nagyon hideg van,
Fúj a szél, dől a fény,
Se kerítés, se sövény.*

18. (Nagy Imre Gyula: Hommage á Bartók)

*Nem, nem, nem, nem, nem!
Mindennek jöttem!
Ködösítsen, aki akar.
Fénnyé kell lennem.*

19. (Orvos András: Hommage á Bartók)

*Nyisd ki azt a szárnyas ajtót,
Könnyű fátylam odacsípte.
Nem nyithatom, mert mögötte
Hárman ülnek mindörökre.*

20. (Rákóczy Gizella: 576N)

*Gyöngyöt fűznék,
Ékeskedjék
Pártád közepén.
Gyékényt szónék
Lefeküdnénk
Együtt, te, meg én.*

21. (Szabó Ágnes: Az utolsó ajtó)

*A Kékszakállú csont-menyasszonya.
Három közt ő a legfehérebb:
Tudván, hogy innen út nincs sehova.*

22. (Szarka Csilla: Hommage á Kurtág)

*Egy férfi-árny emléke már
A rózsá-arcú lány.
A rózsá-lány meg arra vár,
Álom legyen, ne árny.*

23. (Szilárd Klára: Zenehullámok)

*Hullám táncol a lábuk alatt,
Hullámon meg a néma halak
Citeráznak.*

24. (Tóth Ferenc: Kotta közléről)

*Anyám varródoboza:
Gyűszűk, cérna-guriga,
Háborúból fémgomb.
De a varró-masina
Duruzsoló dallama
Egyszeriben cseng-bong.*

25. (Ványai Magdolna: Orgonajáték)

*Szélzsák, mint a szita,
Szél jár lyukaiba,
Ezért hogyha belefújtok,
Minden kántor igen boldog,
Ide kap, oda kap,
Tömködi a lyukakat.*

26. (Veszeli Lajos: Megkopott etűdök)

*Egérrágta verset írunk,
Mondta Weöres Sándor.
Én megírom, te rágcsálod,
Majd megmarad pár sor.*

27. (Wágner János: Molto vivace)

*Nyári hajnal
Festi a kerek erdő,
Festi a kicsi felhő
Szegélyét.*

28. (Wechter Ákos: A művész mint bajkeverő)

*Ez a sárkány gyalog-sárkány,
Nem közlekedik, csak járdán.
Még jó hogy van kereke,
Az ablakon gyere be!*

(Mezőtúr, 2006. november 24.)

Kiss Benedek

Költők, romantikusan, minden időben

*Ha nincs más lehetőséged,
csak akkor írd verset, költeményt,
de ha máshoz is értesz,
gondold jól meg.
Nagy erő kell a dalhoz,
s ne hidd, hogy ha
magadat sem vagy képes megtartani,
másokon segíteni tudsz.
Mert az ének segítségnyújtás,
a lelki tisztasági procedúrák
működtetése.
A szivárvány összes árnyalatára,
a csendülő világ összes hangszínére,
a mindenség minden idegszálára
szükséged van.
S feledkezz el magadról.
A költő egész nemzeteket
hordoz szívében,
mert egyedüli számadása
a szellemekkel – magával
Istennel van.
Eledele nem a lazac és kaviár,
hanem a babér száraz levele,
mint a szamaraknak,
vagyis nagyon igénytelennek kell
lenned, s ugyanakkor
a világ minden lakomájára éhezőnek.
Ha dicsőségre vágysz,
foglalkozz inkább a quazárokkal,
a kvantummechanikával,
az agyműködés titkaival, a pénz körforgásával.
A költő szerény ember,
tudja: csak Istentől kaphatja meg a bérét,
s ha mégis juttat neki ezt-azt
nemzete, nb. az emberiség,*

s ő elfogadja,
legyen boldog az emberiség.
Hát így, barátaim,
ilyen-forma a költő,
ki dalra és a patyolat
tiszteletére tanít,
s veletek együtt énekel,
mint avatott karvezető,
szólóénekes,
élhetőbb jövőről, múltakról s
szerelemről.

Pólusok

Úgy örülök,
hogy végre újból
verset írtam,
mintha ez lenne az első.

S úgy bánt a mindig felsejlő
gondolat:
hogy tán ez marad
a legutolsó!

Törvények rabságában

Ha úgy adódott,
dolgoztam vasárnap is.
Máskor hétköznapon is
henyéltem.
Békaének zeng vasárnap is,
s a gyilkos néha
szerdán is tétlen.

Én Istenem, Te tudod,
a törvényt,
ha kisbetűs volt, én
mindig megszegtem.
Ám vállaltam kint és gyötrelmet
önként,
csak éljen a Nagybetűs törvény fölöttem.

*Szabad voltam?
Szabad...
Láncokra fűzve...
S fonódott a lánc kintről és bentről.
De ha legyűrték – önvétkem
gyűrt le,
s álmodtam ilyenkor síkról, berekről,
mi a legkisebb szélnek is
megdől.*

Pitypang és gyermekláncfű

*Ha meghalok, talán
pitypang lesz belőlem.
A gyerekek rám fújnak: huhh,
s én szűkebb s tágabb körökben*

*viszem szél szárnyán tovább
a pitypang-magot,
s ha az Isten náthás lesz,
azt mondom neki kedvesen:
gyermekláncfű pelyhe vagyok,
tüsszentsen nyugodtan
jó nagyot.*

Szálljatok, évek!

*Az ember megszárad, előrepszik,
elnéptelenedik, mint egy
magyar falu a 20. század
második felében.
Az ember ha maga él, belébetegszik,
fő feje, mert fő
saját levében.*

*Az ember mogorvul, haja hull egyre,
akárha vedlene, jöttén
új tavaszoknak,
gondolni sem mer bár
régi féktelen
tavasz-tüzekre,*

*neki már szeptember szelíd
pásztortüzei – azok lobognak.*

*Szálljatok, évek! hullj haj! csak te ne hagyj,
érlelő melegség,
barátság nemes aszúja!
Csordultig tölts – vagyunk
ürülő poharad,
cseréppé ne hulljunk –
tölts föl mindújra!*

Van rózsá, szerelem

*El-eljátszom egy gondolattal,
játszódik egy gondolat velem.
Egyikkel sem jutottam sokra –
s ez volt az életem.*

*Érdekel, mi nyilvánvaló,
meg annak a fordítottja.
Ami igaz s ami való,
gyötri egymást acsarkodva.*

*Fokról-fokra elsötétül
a világ s az értelem.
Szívemet kívánják étkül,
fogyok, szívtelenedem.*

*Ringassa bár közös ladik,
ember embernek idegen,
ember végül embert eszik,
s elsüllyed minden jeltelen.*

*De hisz van Rózsá! van Szerelem!
fejünk fölött Tető-Tejút!
Fogadj el minket Kegyelem
így is, különben kihalunk.*

Szkarjatyin tábornok a dombon

*Lehet, hogy nekik igazuk van,
de nekünk seregünk.
Imádkozzanak Budán,
Esztergomban,
nincs forradalom, mit le nem verünk.*

*Szabadságharc? Ilyet a muszka
nem ismer,
itt a lázadás is nagy szó.
Az élet csupa kakaó, sós uborka,
meg sonka, vodka,
s mindig a pikáké a végszó.*

*Ki az a Bem? Egy lengyel féreg.
S a magyar?
Sok féreg együtt.
Nem akad nemzet ily bolond még egy.
Kardélre vetjük!*

*...Jaj, ez a bummm! Mi ez?
Ilyen is érhet engem?!
Fenség, én mindent visszavonok!
Eddig a pribék beszélt
belőlem –
Éljenek csecsenek és magyarok!*

Buda Ferenc

Négyszázkilencvenöt nyolc-nulla-nyolc

– 1957: az én huszonegyedik évem –

Állapotom egyébként nemigen akart javulni a betegszobán sem. Furunkulusaim, fekélyeim megmakacsolták magukat, s nem tűntek el, nem tisztultak le rólam a mindennapos kezelés ellenére sem. Lázam csökkent ugyan, de a hőemelkedés állandósult, s ettől időnként szinte emelkedett hangulatom támadt: mintha egy kicsit beittam volna. Ha a kezelések tortúráin átestem, a nappalokat könnyebb volt elviselnem. Elkezdtem rajzolgatni, számos portré készült el így rabtársaimról (van, aki még ma is őrizgeti ezeket a ceruzarajzokat). Éjszakáim azonban keservesen teltek. Két hónom alatt a nyirokmirigyek lúdtojásnyira dagadtak, így a vízszintes helyzetben fekvés most már nemcsak hanyatt meg hasmánt, de jobb meg bal oldalamon is fájdalmat okozott. Az őrmester aggodalmasan vakargatta a fejét: mi a fene bujkálhat bennem, hogy ennyire nem bírja kiűzni vagy kicsalogatni belőlem a gonoszt? A tetanusz kizárható: egy jókora adag injekciót még az első nap belém szúrt. (Megvolt rá minden oka: a higiénés viszonyok – kiváltképp kinn a mezei munkán – enyhén szólva is hiányosak voltak. Munka közben szerzett kisebb-nagyobb horzsolásaink, sebeink nyomban elszennyeződtek, megtisztogatásukra, fertőtlenítésükre, bekötözésükre se mód, se idő, olyan is megesett, hogy épp a komiszabb váltás őrei kísérték ki munkára, s délidőben a környék egyetlen kiemelkedő, mesterséges terepalakulatára, egy hatalmas, lapos trágyadombra tereltek föl bennünket ebédelni. Kész csoda, hogy nem jártak tízszer annyian úgy, mint én.) Töprengett erősen az őrmester, mitévő is legyen, hogy ne a bőrrömmel kelljen elszámolnia.

– Ez nem lehet más, mint egy általános fertőzés, ami kiterjedt az egész szervezetre – mondta. – Régebben úgy hívták ezt, hogy vérmérgezés. A véráram meg a nyirokérhálózat mindenüvé elvitte a kórokozókat meg az általuk termelt mérget.

Kissé aggodalmasan tekintettem rá, mert így fejezte be az egyoldalú konzíliumot:

– De ne féljen, én meggyógyítom magát.

Másnap színét sem láttuk egész nap. Harmadnap reggel jelent meg ismét.

– Főzze ki hamar a fecskendőűt! – parancsolt rá Hamvas Lacira, ő maga pedig egy lapos dobozt húzott elő az aktatáskájából. – Szereztem penicillint, ez majd

elkapja a levegőt a baktériumok szája előtt! – magyarázta harcra készen. – Kész már az a tű? Adj ide! – Addigra megreszelte s lepattintotta az ampulla nyakát. Óvatosan felszívta a drága folyadékot a fecskendőbe. – Forduljon hasra, le a gatyával hátul! Maga meg jódossa meg a seggit a páciensnek!

Úgyesen adta be, alig éreztem a szúrást.

– Nna, így ni! – szólt utána elégedetten. – Ez használni fog. Legalábbis remélem.

Ez így ment néhány napon át. A sebkezelést Hamvas Lacira bízta, ő csak injekciózott, köztűzéskor megnézte a gyógyuló sebeket, s a hőmérőzés lejegyzett adatait figyelte.

Egy hét múlva távozhattam a betegszobából. Azóta is rá-rágondolok szürke egyenruhás gyógyítómra: alighanem az életben maradásomat köszönhetem neki.

Mire ismét munkaképesnek nyilvánítottam, a többiek végire jutottak a dug-hagymaszedésnek, Vass Laci azonban még mindig Pesten volt, a rabkórházban. Aggódtam miatta: azzal a tenyértályoggal nem tarthatják ott ilyen sokáig. De akkor mi baja lehet? Csak nem csinált valamit magával? Több alkalommal is előfordult, hogy egy-egy köztörvényes csak azért, hogy kórházba kerülhessen, kárt tett magában: összetört üveget, kit tudja honnét szerzett zsilettpengét, szöget nyelt, de olyan is akadt, aki darabokra tört kanálát erőltette le a torkán. Ezeket a holmikát aztán csak operáció útján lehetett eltávolítani a gyomrából – viszont addig is kórházban lehetett, viszonylag konszolidált körülmények közt. Akadt olyan visszaeső, akinek emiatt többször is felvágták már a hasát. Laci azonban ilyet nem tehetett.

Hagymaszedéskor egész nap a föld porában csúsztunk-másztunk féreg módjára. Most viszont hatalmas zöld mezőkön jártattak bennünket: valami takarmányozás céljára termelt fűféle végeláthatatlan tábláit kellett megtisztítanunk minden másfajta növénytől. Afféle rohamgyomlálás volt ez: arcvonalban felsorakozva megindultunk a tábla szélétől, s le-lehajolva téptük-húzkódtuk kifelé a gyomnak ítélt füveket. Óreink egyik legutálatosabbika, egy kesehajú, vörösre égett képű, rendfokozat nélküli smasszer állandóan ott járt a nyomunkban, s rekedtes, rikácsoló hangon káromkodva szidta-gyalázta a lemaradókat. A mi modorunk sem volt épp mindig választékos – ilyen környezetben a káromkodás nem tartozik a kivételesen ritka stílusfordulatok közé –, de ennek a mocskos szájúnak a szavait egyszerűen már fárasztó volt hallani, ezért igyekeztünk minél távolabbra kerülni tőle. Kivéve Dinka Lacit. Laci korombéli szarvasi fiú volt, nyúlánk, de szélesvállú, izmos, középsúlyban ifjúsági ökölvívó bajnok. Előző év őszén hozzájutott egy pisztolyhoz, valaki feljelentette, beidézték a rendőrségre. Meg is jelent a kijelölt időpontban, ám az irodában tartózkodó két civil ruhás és két egyenruhás közül az egyik – Laci még be sem húzta maga után az ajtót – nyomban pofonvágtá. E sportszerűtlenség miatt megneheztelve ő rövid úton kiűtötte mind a négyet. A mérkőzés zajára azonban fölneszelt a többi, megrohanták vagy hatan, lefogták, s kegyetlenül elverték s megrugdosták. Neki is a veséi bánták leginkább az össze-ütközést, folyton vizelhetnékje volt. Most a rohamléptekkel gyomláló brigádtól jócskán lemaradva percek óta egy helyben álldolgált, tekintetét a földre, a lába elé szegezve. A szennyes szavú smasszer hamarosan ott termett mellette:

– Maga meg kicsinál itten...?

(A kipontozott helyre képzeljünk egy káromlást, ez volt a fegyőr szavajárása; nem írom ide.)

– Felügyelő úr jelentem, csak nézem ezt a virágot.

Lába előtt egy tő sárga szirmú virág virított üdén a takarmányfű egynemű zöldje között.

– Miféle virág ez?!

– Ez, felügyelő úr, mezei virág – válaszolta neki Laci szelíd nyugalommal.

– Mér nem tépi ki...?!

– Azért, felügyelő úr, mert aki a virágot szereti, rossz ember nem lehet.

A smasszer válaszát csak több sor kipontozásával tudnám érzekeltetni, Lacit azonban ez sem zökkentette ki nyugalomból: andalgó léptekkel továbbhaladt a zöld mező messziségbe tartó síkján, s a méregtől lilára váltó képű fegyőr rikácsolására ügyet sem vetve időnként megállt, leguggolt, találomra kihúzott egy-egy szál gyomot vagy füvet, alaposan szemügyre vette, megszagolta, majd széttárt ujjai közül színpadias mozdulattal szélnek eresztette.

Mi pedig hátra-hátrapillantva lestünk, hogy a dühében kézzel-lábbal ágáló-toporzékoló smasszert mikor üti meg a guta.

Lassan telt-múlt az idő. Vass Lacit is visszahozták a rabkórházból. Kicsit sápadtan, de kipihent állapotban állt be ismét a sorba. Elmondta: a gyógyulni nem akaró, makacs tályogon túl az idegkimerültség is leverte a lábáról, azért tartott sokáig a távolléte. A pihenés ráfért, de a bezártság s a gyenge kórházi koszt miatt már elege lett belőle.

Való igaz: a friss zöltség és a gyümölcs hiányától eltekintve az állampusztai rabélelmezés elfogadható volt. (Persze, mi mást tehettünk volna? Elfogadtuk.) Az sem egészen pontos, hogy a gyümölcs teljességgel hiányzott volna: csak nem ehattunk belőle. Volt a gazdaságnak szőleje, s valamikor nyár vége felé az irigyelt és kivételezettnek számító szőlősbbrigád valamelyik tagja munka végeztével hazalopott néhány fürt szőlőt a tarisznájában, s abból titokban megkínálta néhány barátját. Ilyen azonban csak egyszer fordult elő: aznap véletlenül elmaradt a szokásos motozás. Gyümölcsfák egyébként szép számmal sorakoztak a gazdaság jókora területét keresztül-kasul hálózó dűlőutak mentén, azokról – vagy akár azok alól – fogyasztani azonban az elítélteknek tilos volt. (Az őri kanász kivételével: napközben azt a kutya sem ellenőrizte.) Beszélték, hogy korábban női rabokat is dolgoztattak itt, s egyikük várandós állapotában fölvelt egy szemet a hullott almából: nagyon megkívánta. Mielőtt azonban beleharaphatott volna, a lovas őr nekirontott, és úgy fellökte, hogy a nő percekben belül elvetélt. Hittem is, nem is a történetet mindaddig, mígnem valaki a reggeli kivonulás közben egy fölibé nyúló almafaágról almát ütött le a kapanyéllel, ám annyi ideje sem maradt, hogy lehajoljon érte: balszerencséjére a lovas őr nyomban kiszúrta, mi történik, lovával a menetoszlopba gázolt, s a fülön csipett tettest futólépésben kergette maga előtt a táborig, ahol aztán rögtön bevágták a szigorítottba. Természetes vitaminforráshoz – mint említettem – csak hagymaszedéskor jutottunk, s még egyszer késő ősszel, a takarmányozás céljára termelt csikórépa betakarításakor.

Ki voltunk hát éhezve kegyetlenül mindenre, ami zöld vagy piros, esetleg sárga és földön vagy fán terem, ezért a nyár derekától fogva heti rendszerességgel főzött lecsót is nagy kedvvel faltuk. Más volt ugyan, mint az otthoni, de a hagyma, paprika, paradicsom s a só megadta az ízét. Gyanússá akkor kezdett válni a dolog, amikor hetente három-négy alkalommal is lecsót kaptunk ebédre vagy vacsorára, s egyre több feketére rohadt darabot kellett belőle kidobálni – ha idejében észrevettük a csajkában. A házbeli savanyúkáposzta-történet állampusztai változata volt ez, csak más szereplőkkel: a termelő üzemeknek s a forgalmazóknak kezdett nyakára romlani a nyersanyag, ezért – ne vesszen kárba, inkább menjen pocsékba – tonnaszám szállították a börtönkonyhák kondérjaiba a kidobásra megérett paradicsomot meg paprikát: raboknak az is jó. Ahogy Csanádi Imre írta egyik hadifogságbeli versében: „A foglyok minden szart megesznek.” Az idő múltával azonban a legedzettebb emésztőrendszer ellenállása is megtört: az olykor csak félig főtt rohadt paradicsom s paprika meg-megismétlődő ostroma – tetéztve egyéb fertőzésekkel – túl nehéz próbának bizonyult számunkra. Ellenálló képességünk összeomlásának legszembetűnőbb megnyilvánulása az extrém mértékig fokozódó perisztaltika volt: semmi nem állt meg tartósan bennünk. Járványként söpört végig az emberállományon a napi 8–10, majd 20–24 alkalommal rohamszerűen jelentkező hasmenés, voltaképp mindenkit, vagy csaknem mindenkit be kellett volna fektetni a betegszobába – ha lett volna akkora betegszoba –, hogy szakszerű gyógyszeres kezeléssel és szigorú, következetes diétával vessenek gátat a tömeges dizentéria tombolásának. Diétára – a koplaláson kívül – viszont nem volt mód, egyetlen hasmenés elleni szerként pedig a széntabletta – Carbo activatus – állt a beteghad rendelkezésére. Dolgozni természetesen még ilyen állapotban is kötelező volt. Kora reggeli kivonulásunk egy mozgalmas, bár némiképp groteszk karnevál képét mutatta: hol egyikünk, hol másikunk kényszerült kiállni a menetoszlop sűrűjéből, hogy engedjen a parancsoló szükségnek. Az ilyesmi persze nem mehetett végbe csak úgy tetszőlegesen, megvolt a maga előre megszabott koreográfiája: kiállsz, kilépsz vagy kiugrasz a sorból, lekapott sapkával a kézben vigyázzba vágod magad, odafordulván a legközelebb megpillantott fegyőrhöz:

– Felügyelő úr, tisztelettel kérek engedélyt félremenni!

Ha van benne kellő belátás, úgy int a kezével vagy bólint: tégy tetszésed, illetve szükséged szerint. Ha azonban a szabályzat tiszteletén túl még némi nevelő szándék is vezérli, akkor előbb meggondoltan kivár egy kicsit, éber tekintetét körbehordozza a nagy magyar rónaságon, mintha csak valami diszkréten alkalmas félreeső zugot óhajtana az egyre sürgősebb művelet megvalósítása végett számodra kiszemelni, majd – miután kellőképp kiélvezte a helyzet tarthatatlanságából fakadó kínodat – ujjával, vagy ha nyeregben ül: lovaglópálcájával – közvetlenül maga elé bök:

– Na, guggoljon le ide!

A közös zárkabeli kübli használata során fél év alatt úgy-ahogy sikerült már leküzdened a beléd nevelt szégyenérzést, miszerint ilyesmit nem illik mások előtt csinálni, megviselt beleid szüntelen háborgása folytán különben is ott tartasz, hogy egy tiszta szoba kellős közepén, de akár az oltár vagy az úrasztala előtt

is lekuporodnál, hogy kiszolgáltatott állapotodban könnyíts magadon. Sem a hűvös és közömbös megszokás, sem a zsigerekből fakadó kényszer nem lendít ki, nem emel föl azonban a végső megalázottság mélységeiből: ott érzed magad legeslegálul, alatta mindeneknek, önnönmagad alatt, ahol talán már ember sem igen vagy, ahonnet lefelé már aligha vezet út. Megérzi ezt a ló is, a fegyőr almásderes lova, türelmetlenül prüsszkölve toporog, vaspatkós patái mögötted csattognak a keményre taposott gyalogúton, s gyenge, nyomorult, gyámoltalan voltodban szorongva várod, hogy e szép és nemes állat egyetlen kényesen utálkozó horkantása feldönt és behengerít tulajdon bélsaradba. Különböző helyzetekben s változatokban naponta számtalanszor megismétlődött ez a jelenet. Veled vagy másokkal – szinte mindegy. Ha tárgya, ha csupán szemtanúja vagy a megaláztatásnak, egyaránt szégyen és gyötrelmem átélni; túljutván rajta sem jön el a megtisztulás, a *katarzis*, szennyesnek, piszkosnak érzed magad utána akkor is, ha csupán láttad. Vajon az ő, aki egy sorsdöntő mozdulattal kijelöli helyedet a lába előtt, az vajon mit fog fel mindebből? Milyen öröm, miféle lelki vagy érzéki kielégülés forrása számára ez az egész? Nem tudom, nem tudhatom: ehhez már túl kevés bennem az empátia.

Kevesen úszták meg tünetmentesen, vagy akár csak enyhe tünetekkel a járványt. Akik túlontúl kifogták, azoknak a felcser őrmester – egyéb orvossága nem lévén – félmarékszám osztogatta a széntablettát. Ez az ártalmatlan szer azonban a végtermék gyakoriságát nemigen, legfeljebb a színét befolyásolta: Állampusztá őszülő mezeit sűrűn elhelyezett fekete foltok tarkították, amerre gyalogbrigádjaink megfordultak a munka során. A napi több liternyi folyadékvesztéséget reggeltől estig csak a lajtos kocsi forralatlan, állott vizével pótolhattuk, ám az még serényebb munkára serkentette a hurutos beleket. Még szerencse, hogy a nagy hőségnek vége szakadt: verejtékre már nem futotta volna. Alaposan lesoványodtunk, akadt olyan köztünk, aki egy hét alatt 10–12 kilót is leadott.

Tulajdonképp nem is tudni, hogy hetek múlva mitől fordult jobbra az állapotunk. Valószínű, hogy a szervezet maradék önvédelmi képességén felül annak is szerepe lehetett gyógyulásunk folyamatában, hogy a nappalok fokozatos rövidülésével párhuzamosan a munkaidőnk is apránként rövidebb lett, s egy-két órával többet alhattunk, mint július első felében. A lényeg azonban annyi, hogy elgyengülve, megványadva, de lassacskán kikeveredtünk legújabb nyavalyánkból.

Vége felé járt a szeptember, amikor az a ki tudja, honnét eredő s miből táplálkozó hír terjedt el táborunkban, hogy a politikaiakat hamarosan bevagonírozzák s elszállítják a Szovjetunióba. Rémület helyett a tettvágy izgalma töltött el bennünket a hír hallatán. Eltökélt szándékunk volt, hogy útközben megszökünk valamiképp a lezárt vagonokból. Sikerült feszítővasat s egy-két egyéb vasszerszámot is szerezni tervünk végrehajtására. Ezeket gondosan elrejtettük, takarodó után pedig óráig arról szólt a fojtott hangú eszmecsere, mi módon fogjuk majd a vagonok alját kibontani, s a résen át észrevétlenül egyenként leereszkedni s meglapulni a sínek között, míg a szerelvény fölöttünk eldübörög. Hogy aztán a szökés után mihez is kezdünk, arról egyelőre nem sok fogalmunk volt. Majd csak lesz valahogy, fő az, hogy a határon ki ne hurcoljanak bennünket. Mintha csak ez a hír igazolódna, harmad- vagy negyednap nem kellett munkára sorakoznunk,

sőt az udvarra is csak az étkezések meg egy félórás séta alkalmával tehetjük ki a lábunkat. Ekkor azonban felfigyeltünk rá, hogy kívül a kapun golyószóró mögött hasal egy fegyőr, s a fegyver csöve az udvar felé van irányítva. Ez így ment néhány napig, a szállítás azonban elmaradt, s egyéb rendkívüli esemény sem történt. Mindössze annyi hasznunk származott a tétlen vesztegelésből, hogy legalább kipihenhetjük magunkat. Némi gondot csupán az jelentett, hogy az elcsent szerszámokat sürgősen s észrevétlenül vissza kellett csempésznünk eredeti helyükre, de megtörtént ez is baj nélkül. Azóta sem derült fény az álhír hátterére, sem pedig a szoros összetartás valódi okára.

A pár napos erőgyűjtés egyébként a legjobbkor jött: nyomban utána nagy hajrással járó, hosszan tartó munka következett: a kukoricatörés. Se vége, se hossza, hatalmas kukoricatábláknak estünk neki, volt olyan távoli is köztük, hogy traktor vontatta pótkocsin szállítottak ki bennünket a helyszínre. Valamelyest összetettebb volt a munkabeosztás, mint a borsónyűvésnél. Négy ember hajtott egy-egy sort elöl, egy szál madzaggal a csuklójukra erősített hegyes fapálcikával hasították fel a kukoricacsöveken a csuhét, az eltört csöveket pedig meghatározott térközönként csomóra dobálták. Minden négy ember után haladt egy ötödik, kezében sarlóval, derekán egy kötegnyi méretre vágott zsineggel. Sorra lecsapdosta a csövektől megfosztott szárazakat, s ha a hóna alatt összegyűlt egy nyalábra való, azt kévébe kötve lerakta. Csak kurta csonkot hagyhatott a földben, s ügyelnie kellett, hogy a sarlója mindig éles legyen, arra úgyszintén, hogy ne szorosan a török nyomában haladjon, mert akkor könnyűszerrel belevághat a lábukba, de le se maradjon tőlük messzire, mert az meg a mögötte portyázó smasszernek szúrhat szemet. Miután sikerült belelendülnünk a munka ritmusába, szép időben, s az emberségesebbik váltás kíséretével néha szinte idilli kép bontakozott ki a kukoricaföldön: ragyog az októberi nap, a surrogó levelű rengetegben emberek szorgoskodnak, s miközben az ég kékje s a növekvő-szaporodó kukoricahalmok aranyárgája egymásnak felelget, még az is megesik, hogy ha egy kivételesen hosszú pásztát töretlen lendülettel végighajtunk, az őr odaszól a brigádvezetőnek:

– Jól van, emberek, szusszanjanak egy rövidet.

Ilyenkor rá lehet gyűjtani, ha van mire – ha csak egy szál cigaretta akad, az kézről kézre jár –, meg lehet húzni a sarló élét a kaszakóval, s vissza lehet nézni a letarolt sorokra: ennyivel már végeztünk. Tisztában van vele az őr: ez a néhány perc pihenő bőven megtérül a következő fordulóban.

Am esős napokon, ráadásul gonoszkodó fegyőrökkel minden komiszabbul alakul. Már maga a kivonulás is. A közelebbi táblákat továbbra is gyalog közelítjük meg, négyes oszlopban. Merő egy sár a földút közepe, egymást éri a sok vízzel teli kátyú. Az út mellett a gyeper vagy a szántóföld szegélye keményre ki van taposva, ott libasorban száraz lábbal haladhatnánk, de arról szó sem lehet: a smasszer gorombán visszaparancsolja a próbálkozókat. Caplatunk hát mindannyian a cuppogó sáron, tócsákon keresztül, hitvány bakancsaink lyukain befolyik a piszkos, hideg latyak: újabb fertőzés forrása az összegyűródött kapcától feltört lábainknak. Ha szerencsénk van, legalább dolgozhatunk, s a mozgás elűzi tagjainkból a fázhatnéket, a gerincborzongató hideget. Esőben viszont a börtönsza-

bályzat előírása szerint az elítélteket nem szabad dolgoztatni. Mit tesz ilyenkor az őrizetükre kirendelt BV-dolgozó? Kiparancsolja a munkabrigádokat a kukoricából, és sorakozót vezényel. Őszidőben ritka a futó zápor: ha egyszer elered, hosszú órákon át hull egyhúztomban az égi áldás. Vékony nyári gúnyánkat már télire váltottuk, s a szűrös szumán vagy a koszlott katonaposztó fölé kaptunk egy kurta esőkabátfélét is, ezek azonban nem sokáig állják a vizet, így félórán belül mindannyian bőrig ázva várunk tétlenül az eső elálltára, hogy végre mozoghasunk. Éjszakára a szállásunk tetőzetét rögzítő vékony vasrudakra s a vaságyak végére teregetjük csuromvizes gönceinket, de másnap azonmód nedvesen vesszük magunkra ismét, s ez így megy napról napra, egy teljes hét sem elegendő rá, hogy megszáradjanak. Fűtés még nincs, vesém fáj, derekam sajog – kész csoda, hogy ennyivel megúszom.

Derűs napokon elviselhetőbb minden: nyoma sincs a bágyasztó hőségnek, jólesik mozogni, munka közben egy-egy ugratás vagy egyéb vidám szó is el-elhangzik, van, aki fütyörészik a csuhé hasogatása közben, az ebédszünet maradék perceiben pedig Makula Jóska – derék, jó kedélyű cigányember, valami magán- vagy köztulajdon elleni vétség miatt vágták sittre – rögtönzött, de profikat is megcségyenítő táncbemutatóval szórakoztatja a társaságot, kiürült csajkák fenekén nyolcan-tízen is verjük neki az ütemet. (Július hajnali kivonulásaink idején, amikor alvajáróként egymásba kapaszkodva botorkáltunk a borsóföldek felé, harsány nótázásával, az út hosszán végiglejtett táncaival ő tartotta a lelket a kókadt újoncokban.)

A kukoricatörés felhőtlenebb, kisimult napjaiból maradt meg emlékezetemben az a jelenet, amely a maga látszólag jelentéktelen voltában is hozzájárult a meggyőződéseim kialakulásához: egyetlen emberi lényt sem szabad egyoldalúan megítélni.

Egy szép verőfényes délelőtt egy kis sünnre bukkantunk a kukoricásban. Fiatal, még nem egészen kifejlett példány volt, s ott bókászott a sorok között: lehet, hogy pockokra próbált vadászni – volt belőlük bőven –, vagy épp egy alkalmas vackolóhelyet keresett magának télire. Láttunkra előbb szapora léptekkel el akart inálni, de mivel elálltuk az útját, csakhamar szűrös labdává zsugorodott. Már nem is tudom melyikünk, óvatosan a tenyerébe vette, aztán csendben, visszafojtott lélegzettel vártuk a fejleményeket: ő is, mi is. A kis állatka egy-két perc letelével kezdett kibontakozni gömbállapotából: előbb csöppnyi fekete orrocskáját dugta ki szimatolva, majd aprócska hegyes füle s fényes, kerek szeme is előtűnt a csupa tüske védőöltözet alól. A szomszédos sorokban is leállt a munka, már hatan-nyolcan álltunk egy karéjban, hogy megcsodáljuk ezt a különös, kedves kis teremtményt. Egyszer csak látjuk ám, hogy vészesen közeledik csoportunkhoz a mocskos szájú, káromkodós smasszer. Na: lebuktunk! Mindegy, lesz, ami lesz, el nem dobjuk a sünt: még megütné magát. De már itt is van!

– Tessék csak nézni, felügyelő úr – fordult hozzá hirtelen ötlettel egyikünk, mielőtt az megszólalhatott volna –, milyen aranyos kis sündisznót fogtunk!

Lestük a hatást, s vártuk a szidalmakat. Meglepetésünkre azonban ez a goromba, ordítózikos fickó a kis sünni láttán a fejét ingatva elmosolyodott, s ettől a váratlan mosolytól az arca, ez a naptól kivörösödött, savós színű szemű, ritkás fakó szemöl-

dökű, ellenszenves ábrázat egyik pillanatról a másikra, ha meg nem is szépült, de valamiképp emberivé fényesedett. De vajon mit szól? Persze, a szokásosat:

– Ó, hogy az isten b...ná meg!

Ám ezt a förtelmes szitkot olyan kedveskedő, már-már becézó hangszúllyal ejtette ki a száján, hogy rá kellett eszmélnem: nem azért káromkodik ez a szelle-mi hiánybetegségben szenvedő, szegény, szerencsétlen alak, mintha folyton csak haragudnék. Ó, dehogy! Egyszerűen nincs más szava. A többit rég elfelejtette. Vagy meg sem tanulta. Így hát örömet, bánatát, dühét, vígságát, vonzódását és utálkozását: összes érzelmeit ezzel az egyetlen mondattal tudja csak kifejezni. Egyébre, többre nem telik tőle. Vajon hány éves lehet? Harminc-harminckettő? Még nem egészen reménytelen eset: a szókinsz sokáig gyarapítható. Talán ha egy időre bezárnák közénk?...

Akkortájt utunkba akadt egy másik sün is, neki azonban nem hozott szerencsét a találkozás. A roma brigád egyik tagja bukkant rá, s nem sokat teketóriázott vele: hamar megfojtotta, majd a nyakába vetett hurkon zsineget fűzött keresztül s – biztos, ami biztos – a derekára kötötte: nehogy egy másik ragadozó elorozza tőle a zsákmányt. Délig ott himbálózott rajta bizarr trófeaként, ám ő korántsem annak szánta: délben pillanatok alatt kizsigerelte, két másik társa ágakból, kórók-ból, száraz gízgazból tüzet rakott, egy negyedik sarat kevert, s a sűrű fekete sárral jó ujjnyi vastagon betapasztotta a sün tuskés hátát a fejétől a farkáig. Egyiküknél még só is volt egy kendő sarkába kötve, abból pergetett egy keveset a sün felhasított, kizsigerelt hasüregébe, majd gödröt kapart az időközben összegyűlt parázshalom közepén, s az ingyen jött pecsenyénekvalót hanyatt befektette. Annyi tennivaló maradt még, hogy a szabadon hagyott hasüreglet takarták több rétegben az út mentéről sebtiben tépett bojtörjánlevéllel, végül a szétkapart hamut-paraszat visszakotorták az egésznek a tetejére, s még raktak is rá tűzrevalót utánpótlásnak. Tovább egyelőre nem foglalkoztak vele, beálltak az ebédért sorakozók mögé. Ebéd után a sünt egy bottal kihengerítették az elhamvadt tűzből, leverték róla a cseréppé égett sarat a beleragadt tuskékkal együtt, aztán némi szóváltás közepette megosztottak rajta, s vígan befalták. Ez a sün majd még egyszer akkorára nőtt, mint a mienk, s már alaposan előkészülhetett a téli álomra is: méreteihez képest tekintélyes szalonnaréteget viselt a bőre alatt, szép sárgát, mint amilyen a kacsáké vagy a jól tartott tanyasi tyúkoké. Miután megsült a parázs közt, az illata sem volt rossznak mondható. Lankadatlan kíváncsiságom sem vitt volna rá azonban, hogy kérjek belőle.

Hogy mi tartott vissza tőle? Hát nem az esetleges elutasítás...

Az Allampusztára irányított elítéltek többségének – ha köztörvényes volt, ha politikai – mezőgazdasági gyalogmunkát kellett végeznie: borsónyűvés, gyomtalanítás, kapálás, hagymaszedés, kukoricatörés és így tovább – mikor mi volt soron. De szükség is volt a sok kézre, hisz az ötvenes években hírül sem állt még olyan szinten a gépesítés meg a kemikáliák alkalmazása, mint 15–20 esztendővel később. (Az is igaz persze, hogy a kapa meg a karaszoló sokkalta kevesebb kárt tett az élő környezetben, mint a gyomirtó és növényvédő vegyszerek sokasága.) A rabok munkaereje a legolcsóbb napszámosokénál is kevesebbe került; ők mindenesetre kevés hasznát látták tevékenységüknek. Járt ugyan munkabér

számukra, miután azonban levonták belőle a rabtartás költségeit, a maradékkal messzire nem jutottak. (Magam is megkaptam szabadulásomkor a végelszámolást, ennek összegét viszont meglepetés gyanánt írásom legvégére tartogatnám. Addig is kérem az Olvasó szíves türelmét.) A gyalogmunkások kivételezett csoportját alkották azok, akik a szőlőben dolgozhattak: érés kezdetétől – a hasztalan sóvárgó többségtől eltérően, s a nyomtató ló példázata szerint, amelynek tudvalevőleg nem kötik be a száját – hozzá-hozzájuthattak egy kis gyümölcshez. Adódott munka időszakonként a magtárban is. Akiket ide vezényeltek, azok kétszeresen is szerencsésnek mondhatták magukat: egyrészt kiváló volt, s még nem romlott le az erőnléti állapotuk, másrészt pedig a fogósabb munkához, például a zsákoláshoz mérten enni is többet kaptak. Sokak által irigyelt munkahely volt a sertéstelep: az ott elvégzendő munkának megvolt a maga sajátosan kialakult rendje, s ahhoz nem kellett hajcsár, hisz értelme sem lett volna a hajcsárkodásnak. Ezenfelül: mivel a jószág étrendjébe a fölözött tejet is beiktatták, a nyomtató ló elve itt is érvényesülhetett – egy-két liternyi hiány még nem vetette vissza a süldők gyarapodását. Négy testvér látta el állandó jelleggel ezt a feladatot, négy kerek fejű, nagy, kerek arcú, barna szemű férfi. Télen-nyáron a többiektől különválva vonultak ki is, be is, külön volt a szállásuk, másokkal nem közösködtek, nem is igen beszélgettek, elváltak csendesen egymás között. Szóltan, komoly alakjukat talán épp hallgatag voltuk miatt egy kis titokzatosság lengte körül, rosszat azonban senki nem tudott mondani róluk.

– Nazarénusok ezek – közölte róluk egyik jobban értesült társunk, aki hónapokkal korábban érkezett Korhányba. – Azért ítélték el őket, már nem is tudom hanyadjára, mert nem fognak fegyvert, tiltja a vallásuk. Valahányszor csak behívják őket, mindig megtagadják a szolgálatot, arra sem hajlandók, hogy a puskát megpuccolják. A legidősebbiket már a Horthy-rendszerben is leültették. Pedig becsületesek ám mind a négyen – folytatta elismerő tisztelettel a hangjában –, se nem lopnak, se nem hazudnak, se nem káromkodnak, a dolgukat is elvégzik tisztességgel. Kész csuda, hogy a sok zshivány közt el nem kutyulódtak annyi év alatt.

El-elnéztem esténként a négy testvért, ahogy csajkával az ölükben lehajtják a fejüket, majd kisvártatva szó nélkül kanalizálni kezdenek. Soha egy hangos szavukat nem hallottam. Ha emlékezetem meg nem csal, érsekcsanádiak voltak.

Két egyszemélyes munkakört betöltő emberrel volt még találkozásom Korhányban. Egyikük az őri kanász, őt már említettem. A másik a bivalyos volt (te jó ég: hol van ma már bivalyos ezen az EU-Magyarországon!): harminc év körüli, meglehetősen alacsony, de roppant erős, izmos emberke, fekete hajú, fekete bajszerű, fekete szemű. Napközben a fogattal járt-kelt elég szabadon a gazdaság területén, de ha nem, akkor is rendszerint az állatai körül tett-vett, így ritkán lehetett látni. Egy napon szerszámokat vételeztünk vagy adtunk le egy udvaron kívüli raktáráépületben. Ott volt közel a bivalyistálló is, a bivalyos derékig meztelenül, hátát a félfának vetve sütkérezett az ajtóban.

– Megnézhetném a bivalyokat? – kérdeztem tőle.

– Meg hát, persze – mondta, s már indult is befelé előttem, ám a küszöbről visszafordulva, mintha csak valami kedves titkot adna a tudtomra, még hozzátette:

– Van ám kisbivaly is! – s elmosolyodott a bajsza alatt.

Két bivaly kérődzött melán a jászol elé kötve, mintha csak e mulandó világ megoldhatatlan gondjain rágódnának. Egyikük félrefordított fejével hosszán rábámult a bivalyosra, a másik azonban ügyet sem vetett rá, csak mozgatta tovább az állkapcsát balról jobbra elmerülten. A koromfekete kisborjú ott hevert középpütt az istállót betérítő alomszalmán, tejszagot árasztott. Szép gömbölyded növendék volt, csak még igen apró, főleg így fekve, hogy még kurta lábacskaikat is maga alá húzta. Végigsimogattam a tenyeremmel: meleg volt, sima és csupa élet.

– Mennyi idős? – kérdeztem.

– Tegnap hajnalban ellette az anyja – felelt a kicsi ember, majd lehajolva gyöngéden megvakargatta a borjú füle tövét.

Körbepillantottam a félhomályban: a vasvégű ösztökét szerettem volna látni, amivel a bivalyokat serkentik sebesebb haladásra, de sehol nem vettem észre ilyesmit.

– Mivel szoktad hajtani őket?

– Van itt egy ostor – bökött a sarokba a fejével –, de inkább csak dísznek tartom, legyenek ők is tudják magukat.

– Hát akkor?

– Értenek ezek a szóból is. Csak az nem mindegy, hogy ki mondja nekik.

– Öklével megdögyönyözte a hozzá közelebb kérődző állat nyakát: – Igaz-e?

Hogy ne csupán a jószág felől érdeklődjem, megkérdeztem tőle:

– Mennyi van hátra?

– Még tíz hónap.

– S ami már lement?

– Az nyolc.

– Miért kaptad?

– Súlyos testi sértésért.

– Verekedtél?

– Nem én.

– Hát?

– Csak ütöttem.

S bajsza tövében ismét megjelent a mosoly.

Különös, szinte megmagyarázhatatlan: az állampusztai fegyőrök közül alig tudok néhányat felidézni. Pedig nap mint nap találkoztunk velük, s nem is voltak annyian, hogy sokaságuk zavarná meg az emlékezet előhívó mechanizmusának a működését. Egyedül Kasza felügyelő az, akinek neve is, alakja is egyaránt megőrződött bennem. A jobbik váltás őrpapancsnokát: egy szőke, szigorú csontos arcú törzsőrmestert s a kelevényeimből kigyógyító felcser őrmestert tetőtől talpig magam előtt látom ma is, nevük azonban alighanem végképp odaveszett az időben. Volt még a káromkodós kesehajú, továbbá egy úgyszintén rendfokozat nélküli fiatal foglár, aki viszont rendesen bánt velünk, gorombaság helyett inkább viccelődött, olykor pedig célprémiumként egy-egy szál cigarettát is lerakott a répasor végibe, de ők is névtelenné váltak mindketten azóta. Az intézet papancsnoka minden áldott – vagy áldatlan – nap megjelent záráskor, legalább kétszáz alkalommal kellett látnom, de sem a neve, sem az arca, sem az alakja sehol. A többi lovas meg gyalogos öröké úgyszintén

– fogalmam sincs róla, kik voltak, milyenek voltak, hányan voltak. A lovaikra igen, azokra emlékszem: egyikük almásderes volt, a másikuk keselylábú sötétpej hóka. Meg a kutyákra is: volt egy alul ordasszürke, felül fekete német juhász, egy világos színű, majdnem fehér meg egy teljesen fekete. Ez az utóbbi volt a legkisebb köztük, ám egyben a legádázabb is. Ki ne hagyjam a nevelőtisztet: ha a nevére nem, az arcára neki is emlékszem. Róla azonban már írtam korábban. Nem tudom, mi az oka, hogy ennyire kifakult, kiszakadozott belőlem ezeknek az embereknek az emlékképe. Talán valami tudattalan védekezési folyamat következménye az egész? Meglehet. Ebben – ha így van – még némi vigasztaló is akad: nem az életkorral járó elhülyülés előrehaladott állapotáról van szó, hanem arról, hogy a lélek – akárcsak minden élő szervezet – igyekszik mielőbb ösztönösen kivetni magából mindazt, ami számára kellemetlen. (A fegyőri foglalkozás és annak kellékei iránti ellenérzés odáig fokozódott benem akkoriban, hogy szabadulásom után jó ideig képtelen voltam elviselni a szürke egyenruha közelségét. Olyannyira, hogy még egy derék tűzoltó láttán is sietve áthúztam az utca túloldalára.)

Állampusztai rabtársaimmal más a helyzet. Ők sokan voltak – telt ház esetén akár 50–60-an hálunk egy fedél alatt –, a társaság összetétele is változott idő teltevel, így az általuk bennem hagyott emlékek sora is rendkívül változatos élességű. Jó néhányuknak az arca, alakja, hangja egyaránt eleven, látom a tekintetüket, mozdulataikat, hallom a szavukat, emlékszem a nevükre, ügyükre. Mások emléke csak hiányosan, töredékesen villan vagy árnyéklík elő 48 év távolából. Leginkább a nevek hajlamosak a lemálladozásra – de hát ezzel a jóval későbbi keletű ismertségek s találkozások tekintetében is így vagyok, számos kínos helyzet adódott már s adódik manapság is belőle. Szerettem volna elkerülni a számbavétel hézagosságból fakadó óhatatlan vereségérzetet, de úgy gondolom mégis: szembe kell néznem a mankó híján botorkáló gyarló emlékezet szegényével. Lássuk hát, kik is voltak.

Néhányukat – egyebek közt Botos Gyulát, Makra Sándort – már említettem. A megyét – mármint Bács-Kiskunt – azonban mások is szép számmal képviselték közöttünk:

Facskó Mátyás, Dávod. Nyílt tekintetű, termetre s természetre egyaránt derék ember, felesége s iskoláskorú kislánya várja haza. A forradalom idején a szántóföldről hívják falubelijeit: vegyen részt a község irányításában. Igazságérzeténél fogva sem bosszúra tör, hanem a békés megoldást keresi. Az újra nyeregbe zökkenő hatalom börtönnel jutalmazza jószágát. Évtizedek múlva sikerül őt és családját Dávodon meglátogatnunk. A legtisztességesebb emberek egyike, akivel valaha is összehozott a sors.

Umenhoffer István, Hajós. Szorgos, munkaszerető, tiszta szándékú sváb gazda. Bűnéül azt rótták fel, hogy a forradalom leverése után nem óhajtott a régi-új hatalom szolgálatába szegődni. Irgalmatlanul elverték, megalázták, majd bebörtönözték. Az évtizedek során találkozhattam vele néhányszor: hol Hajóson, hol Kecskeméten. Utolsó, szívszaggató találkozásunk 2005 júniusában történt. Nem búcsúnak szántam, de az lett belőle: hónapok múlva hírért vettem Pista bácsi halálának.

S a többi megyebeli: az akkor épp húszéves, erőtlől duzzadó fiatal birkózó: Zombori Imre Kecskemétről. A hirtelenszőke, zömök Flaisz Feri Kecelről. Aki Korhányban legelőször szóba állt velünk: a bácsalmási Patocskai János műszerész. Matyi Bajáról, akinek családneve még mindig nem jut eszembe, de édesanyja neve alapján Kabdebó Tamás hátha azonosítani tudná. (Ha látnám, talán magam is megismerném.)

A másunnan jöttek: Görcsös János a Duna túlsópartjáról (sokat fáj a lába, s egyszer valamikor Kecskeméten meglátogatott). Löffler Pista bácsi: derűsen komoly, béketűrő ember, őt is lerajzoltam. (Nemrég a lányától kaptam egy kedves levelet – tőle már nem kaphatok.) Orendi – vagy Orelli? – Gusztáv nyomdász, 56-ban munkástanács tag: ezért kellett lakolnia. Dinka Laci mellett egy másik Békés megyei, de nem Szarvasról, hanem Battonyáról: Rockov Pista, eleven-fekete, akár a feketeterítő, megtanított egy szerb dalra, *Hladan vetar* kezdetű szövegére kevésbé, dallamára azonban tökéletesen emlékszem. Három Somogy megyei: Nagy Pista meg Miseta Laci Kaposvárról, Mali Jóska Öreglakról. (Róla kiderült: egy néptánc csoportba jártak a feleségemmel. Kicsi a világ.) Egy nála is jobb néptáncos: Kardos Jóska – „civilben” vadászpilóta Szolnokon (azaz: csak volt) – Törökszentmiklósról. És mindazok, akik név nélkül bolyonganak bennem lassacskán fél évszázada: az az ősz hajú, fehér bajszerű horvát gazdaember Hercegszántóról. Hetven évet leélt anélkül, hogy bármi összeütközésbe került volna a törvénnyel, de 56 őszén valaki – talán egy jóakarója – titokban egy pisztolyt dugott el az udvarán, másnap kimentek hozzá házkutatást tartani, s letartóztatták. Másfél évet kapott, s legfőbb bánata az volt, hogy már nem büntetlen előéletű. Egy eleven mozgású, élénk tekintetű ember, akitől a kilenc kecskeméti lányról szóló nótát tanultam (azóta sem hallottam senki mástól) – ma is bármikor el tudom fűjni mind a három strófáját hiba nélkül. És sorra a többi megnevezhetetlen sorstársam, a forradalom utáni megtorlás velem együtt szerencsésnek mondható áldozatai, akiket nem végeztek ki, nem ítélték őt, hat vagy nyolc évre, csak megpofoztak, megrugdostak, meggumibotoztak, megaláztak, akik az egy-két év börtön bélyegét aztán évtizedekig kellett a homlokukon – s a személyi lapjukon – viseljük csak azért, mert a szabadság hirtelen beköszöntő s túl hamar tovatűnő napjaiban néhány pillanatig szabadnak érezték magukat, s ezt ki is nyilvánították: a Bagolyarcú, aki Petőfi hallatán alig bírt magával, a Szakadós Hajú, aki mindig besegített a gyöngébbeknek, a Vékonyhangú, aki folyton mókázott mindenkivel, a Köhögős, aki szabadulta után aligha érte meg a nyarat – s a sor vége belevész a homályba. (Miskolci egyetemista barátunk viszont szemrehányóan visszafordul: azért neheztel, mert a nevét még mindig nem bírom kihorogászni a feledés vizeiből. Pedig a falujáé már előkerült: Szentbék-kála, Veszprém megye. Meg az is, hogy a miskolci börtönben együtt ült Bihari Sándor költővel, akit három évvel később Pest városában személyesen is megismerhettem – odáig azonban most még ne szaladjunk előre.)

Az előző lapokon szóltam néhány köztörvényes rabtársamról is. Visszakanyarodnék hozzájuk, hisz velük egy akolba zárva éltünk, így velük volt kerek a világ: az a sajátos börtön-mikrokozmosz. A *köztörvényes* jelző mögül szándékosan hagytam el a megbélyegző szót: *bűnöző*. Volt persze köztük olyan is szép

számmal, aki rendszeres bűnöző életmódot folytatott, s betörésből, besurranó vagy zsebtolvajlásból tartotta fönn magát. (Ez utóbbiak egyike egyszer részletes, kerek előadást tartott nekem a zsebes szakma rejtelseiről. Elmondta, hogy e foglalkozás – majdnem azt írtam ide: hivatás – általában apáról fiúra öröklődik, hogy a szakmára szánt s tehetségesnek ítélt gyerekek mutatoujját már kiskoruktól fogva elkezdik nyújtani egy rákötött súly segítségével – zsebbe, illetve táskába nyúláskor ugyanis a középső és mutatoujját használják csipeszként –, ismertette a különféle trükköket, a szólóban vagy társakkal végrehajtott akciók módozatait. Beszámolója fölért egy rövid, de intenzív tanfolyammal, s ha az elméleti tudnivalókon túl a gyakorlati ismeretek elsajátítására és begyakorlására is szántam volna három-négy hetet, amatőr alkalmi zsebesként talán még vittem is volna valamire...) A legtöbb köztörvényes elítélt azonban nem volt igazi bűnöző: engedvén a kísértésnek – nem egy esetben a sükségtől is sarkallva –, alkalmilag elemelt valamit, ami a másé, megdézsmálta a rábízott javakat, ittasan garázdálkodott, esetleg a törvényes procedúrák megkerülésével maga vett elégtételt vélt vagy valódi sérelmeiért a szomszédján, haragosán vagy valamely családtagján. Bizonyos esetekben – legalábbis a mai felfogás szerint – még az is megkérdőjelezhető, hogy amit egyik vagy másik elítélt elkövetett (vagy elmulasztott), valóban bűncselekmény-e. Volt például egy Ábrók Sándor nevű debreceni tímársegéd – alacsony, de mázsán felüli, mindene-gömbölyű ember –, aki azért került rács mögé, mivel feketevágásból származó bőrkötést készített ki s tartalékolta a szűkös időkre, sőt még adott is el belőlük helybéli cipészeknek. Korhányban annyi szerencse érte, hogy a konyhára került kisegítőnek. Főnöke, a tábori főszakács hentes és mészárosként feketevágás „büntettében” marasztaltatott el. Hatalmas termetű, roppant erejű, de rendkívül szelíd természetű ember volt: a 120 literes nagy üstöt étellel teli egymaga le bírta emelni a katlanról, hangos szavát azonban szinte sosem hallottuk. Megegett, hogy vasárnap délutánonként elkérte Botos Gyuszi hegedűjét, s félórakig eljátszott rajta. Fejét félrehajtva húzta egymás után az érzelmes hallgatónótákat, s ahogy egy-egy kitarzott hangot rezgetett, lóláb méretű bal karján önálló életre kelve, sebes ütemben ugráltak az inak s az izomkötegek. Ugyan miféle bűnözők voltak ők, s miféle köztörvény, amelynek alapján őket elítélték s börtönbe zárták? A kategóriahatárok különben is eléggé kétségesek voltak. Akkori és mai eszemmel sem könnyű belátnom például, hogy a tiltott határátlépés vagy a fegyverrejtegetés miért számított politikai büntettnek. No de hagyjuk a töprengést – gyerünk dologra.

Kukoricatörés után egy hétig formán takarmányrépát szedtünk s koronáztunk. Az idő ismét csepergősre fordult, tetőtől talpig kastosan-sárosan tértünk meg minden este a munkából. Ruháink átáztak, fűtés még nem volt, csak éjszaka nem fáztunk a fülünkig húzott pokróc alatt. Köhécselve, eltaknyosodva szidtuk a gyakran szitáló apró szemű esőt: lenne inkább fagy meg dér helyette, azt is szívesebben eltűrnénk. Kívánságunk hamarosan teljesült, de közben – el ne felejtsem – október 23-án még egy összetartást rendeltek el: munkaszünettel ünnepeltük meg a forradalom első évfordulóját.

November elejére aztán – ahogy azt Debrecen környékén mondogatják – óhajunk szerint *megjöttek Derecskéről*. Egy napon ropogós reggelre ébredtünk,

s odakint csupa ezüstös szürke táj fogadott bennünket. Szép is lett volna elnéze-
lődni a varjúkárogásos, megőszült határban, belehallgatózni a vadludak alkonyi
vonulásába, ahogy félig láthatatlanul, egymásnak kiáltozva szállnak ék alakban
a könnyű, puha köd fölött a Duna felől, de akadt ennél sürgősebb dolgunk is: fel
kellett szedni a csikórépát. A csikórépa a mindannyiunk által ismert sárgarépa-
nak egy haloványabb színű s ízetlenebb változata, takarmányozás céljából vetet-
ték el, s novemberre jött el a betakarítás ideje. Nem volt igazán nehéz munka: a
répasorokat lovas ekével előre kiszántották, nekünk csak elő kellett kaparnunk
a fellazított hantok közül, a zöldjét letépni, a gyökereket pedig halomra dobálni.
(A répahalmok elszállításának feladata már másokra várt.) Csúszunk-másztunk
hát megint reggeltől estig a répafieldön, s fáztunk kegyetlenül. Egész álló nap a
fagyos göröngyök közt kaparászni csupasz kézzel aligha tartozik a kellemes fog-
lalatosságok közé, a munkával járó mozgás sem melegített föl bennünket télinek
szánt, de nem éppen télre való hitvány öltözetünkben. Hogy milyen hideg volt,
az abból is megítélhető, hogy a lovas ór időnként körben nyargalászott, hogy
lova s a maga tagjaiból a didergést elűzze, gyalogos társai pedig ott toporogtak
a répafield egyik sarkában megrakott tűz közelében. Nekünk ilyesmire nem volt
módunk, vacogva vártuk hát a napszállta pillanatát, hogy répával titkon megra-
kott tarisznyáinkkal hazatérhessünk (haza?) a korhányi táborba. Ekkor már meg-
indult a fűtési szezon. Kaptunk naponta egy vödör háztartási szemet meg némi
gyújtósfát, s azzal begyűjthattunk a barakk egyik végében álló kis vaskályhába.
A kályha kicsi volt, rosszul szelelt, s a kéménynek sem volt elég jó húzása, így a
kályhából meleg helyett jó ideig csak a füst kanyargott elő, kiszellőztethetetlenül
megülve a helyiség amúgy sem épp üdítő levegőjét. Ám ha végre begyulladt,
akkor is csupán a közvetlen közelében érzékelhettünk némi meleget. Arra viszont
kiválóan alkalmas volt, hogy a napközben begyűjtött csikórépából egy-egy csaj-
kányit felrakjunk főni a tetejére. Csak úgy üresen, só meg minden egyéb ízesítés
nélkül. Nem volt valami királyi csemege, de így megfőve többet lehetett belőle
megenni, mint nyersen, s éreztük, hogy jót tesz a fogyasztása. Szerencsénkre – a
nyári hagymaszákmánytól eltérően – a répát nem szedték el tőlünk, így falhat-
tunk annyit belőle, hogy rá is untunk.

A csikórépaszedés első napjaiban töltöttem be huszonegyedik évemet. Gémbe-
redett ujjakkal, a fagyos földben kotorászva, visszagondoltam korábbi születés-
napjaimra, ezek sorában a legutóbbira, amit felfegyverzett, de harcba nem vetett
nemzetőrként értem meg az egyetemen, az általános szovjet katonai támadás
megindulása előtt kereken egy nappal; arra a születésnapomra, amelyikről forra-
dalmunk baljósan közelgő végkifejletében én megfeledkeztem, s csak Apám – aki
ezen az utolsó napon hiába hívott haza a biztonságosabbnak vélt szülői hajlékba,
én nem mentem vele –, csak Apám távozása után eszméltem rá, hogy húszéves
lettem. Nem tudom, kapott-e még rajtam kívül valaki – jóllehet egynapos késede-
lemmel – olyan pokoli ajándékot a születésnapjára, mint én. Legföljebb a velem
egy napon születettek. Távolinak, igen távolinak tetszett az a tavalyi novem-
ber harmadika. Úgy éreztem, nem egyetlen esztendővel lettem idősebb azóta.
Hasonlatosképpen a dinnyéhez, amelynek indáján a türelmetlen gazda csavarint
egyet-kettőt – s az kínjában korábban beérik.

Nem telt bele két hét, s fölszedtük a csikórépát is. Számunkra ezzel vége szakadt a mezei munkának, de maradt egyéb tennivaló. A nyár közepén felnyílt borsót addigra kicsépték, megszáritották, azt kellett végigválogatni, hogy a kész vetőmag megfeleljen az export követelményeknek. E művelet végrehajtására alkalmas helyiség és berendezés Korhányban nem lévén, beköltöztettek bennünket a központba: napi átjárásunk, utaztatásunk túlságosan költséges, illetve időrabló lett volna. Állampusztai elhelyezésünk s ellátásunk hasonló volt a korhányihoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy munkakezdekor s munka végeztével csupán egyik épületből a másikba kellett átvonulnunk. Ez nem csekély időmegtakarítást jelentett számunkra is: aligha mindegy, hogy a szálláshelytől a munkahelyig három, avagy harminchárom percet kell gyalogolni, a többletszorzókkal s létszámellenőrzésekkel elvesztegetett időt nem is számítva. Az ébresztő így is sötétben történt, ám ez az ősz végén, tél kezdetén már a nappalok rohamos rövidüléséből adódott. A borsó válogatása a következőképp ment végbe: egy tágas és hosszú terem két hosszanti fala mentén egymással szemközt deszkaperemmel ellátott két asztalsor állott. Az asztalok fal felőli oldalánál ült a válogató, az asztallapra öntött borsó közül a hibás szemeket s egyéb szennyeződést félrekoztortatva a megtisztított magvakat az asztallap alá erősített zsák szájába terelgette. A megtelt zsák száját bekötötték, elvitték, üresre cserélték, a megürült asztalt időről időre feltöltötték. Tökéletes, hibátlan munkát kellett végezni, a brigádvezető vagy a fegyőr rendszeresen ellenőrizte a zsákba kerülő borsó tisztaságát, s ha akár egyetlen szem oda nem valóra akadt benne, újra kellett válogatni az egészet, ez pedig a többletmunkán túl legorombítással, kirívó esetben pedig akár fegyelmi büntetéssel is járt. Nem mondhatni, hogy túlonatult megerőltető lett volna ez a Hamupipőke-munka, ha emberségesebb őr volt velünk, úgy – akár csak hajdan faluhelyen a tollfosztások, tengerihántások alkalmával – mesélgetni, énekelni, tréfálkozni is lehetett közben. Szemünket azonban alaposan megviselte: villanyfénynél dolgoztunk, az épület viszont nem volt rákötve az elektromos hálózatra, így az energiát egy motoros aggregátor szolgáltatta, ami bizony elég egyenetlenül működött. A változó erősségű, folyamatosan vibráló fénytől déltájban már igencsak káprázott a szemünk, esetefelé pedig olykor alig láttuk a borsószemeket. De hát panasz ne legyen: még mindig sokkal jobb volt ez, mint a hideg sárban caplatni vagy a napon égni reggeltől estig. Sok tonnányi borsót válogattunk végig hangyaszorgalommal a népgazdaság javára a népből kirekesztett eme állapotunkban. Nem jegyeztem a napok számát, de a válogatás bízást hosszabb ideig tartott a szedésnél.

Közben ránk köszöntött a karácsony is, 1957 fekete – számunkra mindenesetre fekete – karácsonya. Arra mód s alkalom nem adódott, hogy a házbeli húsvéthoz hasonlóan megünnepeljük a Kisdéd születését, öröm azonban mégis ért bennünket. Azonfelül, hogy december 24-én a megszokottnál jobb ebéd mellé két-két szem szaloncukrot is kiosztottak, átvehettük a hazulról küldött csomagokat is. Az Anyám sütötte mákos meg diós kalács mellé rakott parányi fenyőgallyacska az otthoni, gyermekkori karácsonyok illatával legyintett meg, s jó lett volna félrevonulva sírni egyet, de akkoriban még igen szégyelltem az ilyesmit. Vass Lacival természetesen megosztottuk csomagjaink tartalmát, néhány falatnyi csere

azonban más rabtársakkal is megtörtént: ez így volt rendjén. Egyszer csak odalép hozzánk Umenhoffer Pista bácsi:

– Laci, Feri, ha meg nem vetitek, ezt kóstoljátok meg! – s odakínálja nekünk a csomagban kapott szalonnát.

A szalonna külleme számomra szokatlan, s nem sokat ígérő: vékony húserék látszanak ugyan benne, de ujjnyinál alig vastagabb az egész. Igaz, hogy az illata jó, de mit lehet ebből falni? Nálunk a Hajdúságban a mangalica becsületét a szalonna vastagságán mérték: a jószág hátán az tenyérnyire vagy akár kis arasznyira gyarapodott, mire levágták. Ebből persze füstölt szalonnát készíteni meddő próbálkozás lett volna: nem járta át a füst. Alaposan lesózták hát s kifagyasztották, a tűz nyomát csak a leperzselt s tisztára kapart bőrén lehetett érezni, legbelül azonban halvány rózsaszínbe játszott, s puha volt, mint a vaj. Paprikás szalonnának való a tokából meg a hasaaljából került: azt előbb sós vízben megabálták, majd jó vastagon beken-
ték fokhagymás paprikával. Mindkettő téli éteknek számított – a paprikás rendszerint a tavaszt sem érte meg –, s keményre kifagyva volt igazán jóízű. (Ámbár sós szalonnából még aratásra is maradt bőven, de addigra jócskán avasodni kezdett, s azt én már nem szerettem.) De lássuk csak ezt a hitványka valamit! Töredelmesen be kell vallanom: olyan jóízű szalonnát sem előtte, sem pedig azóta nem ettem.

– Na, milyen? – kérdi Pista bácsi.

– Nagyon jó. Nem is hittem volna.

– Mi, hajósi svábok már csak ilyet tudunk – jegyezte meg szerénykedve.

– Hogyan csináljátok?

(NB. Benn a börtönben, a házban éppúgy, mint Állampusztán, korkülönbségre való tekintet nélkül mindannyian tegeződtünk: az idősebbekkel így is tudtunk tisztelettel beszélni.)

– Először is, a disznót ha levágtuk, mi nem perzseljük, hanem forrázzuk.

– Mint a tyúkot?

– Majdnem úgy. Csak a tyúkot belemártjuk a forró vízbe, mi meg ráöntögetjük. A forró víztől tövestül kijön a szőr, szép sima lesz, nem marad benne... – s tenyerével megdörögölte az állát.

– Borosta – egészítem ki.

– Az, az. De azzal kellett volna kezdeni, hogy mi csak húsertést tartunk, annak vékony a szalonnája. Mangalica nálunk nincsen. Abból ilyet nem lehet.

– Ebből meg olyat.

– Hát persze: mindenből csak azt, amire való.

– Így van. S azután mi következik?

– Az következik, hogy a szalonnát szépen lefejtjük a disznóról, felvágjuk táblákba szabályosan, és bepácoljuk.

– Mi van a pácban?

– Só, fokhagyma, bors, ilyesmi. Benne hagyjuk sokáig. Egy hét, két hét. Utána kiszedjük, lecsurgatjuk. Ha lecsurgott, mehet a füstre.

– Meddig füstölődik?

– Amíg ilyen nem lesz. Azt meg lehet látni. Arra kell vigyázni, hogy a füstölő se ne aludjon el, se ne égjen lánggal. Állandó hideg füst a jó, tölgyfából, akácfából, vagyis inkább fűrészporból. Fenyőfa, fűzfa, ilyesmi nem jó: keserű lesz tőle.

A jó ízek mellé ismeretekkel is megkínált bennünket Umenhoffer István hajósi gazda, 1957–58-ban büntetlenül elítélt állampusztai rabtársunk. Hálás vagyok a sorsnak, hogy sok évvel később a pincéjében s a hajlékában is megfordulhattam, s hogy végső távozása előtt még egyszer megölelhettem ezt a kedves, tiszta szívű embert.

Elmúlt a karácsony, s hamarosan átbandukoltunk az újabb esztendőbe. Két hónap sem maradt már hátra szabadulásomig, ám amilyen sebesen pergett ujjaink alatt a borsószemek sokasága, olyan beteges lassúsággal vánszorogtak előre a napok. Mintha csak lefékeződött volna az idő. A nyomasztó várakozást az is megnehezítette, hogy valamikor januárban végeztünk a borsóválogatással, s egyéb tennivaló nem lévén, visszavittek bennünket Korhányba, ahol a házban már megismert börtönnapirend szerint töltöttük napjainkat és éjszakáinkat. Az állandó bezártság s a ránk szakadt tétlenség nap mint nap próbára tette tűrőképességünket, s erősen ügyelnünk kellett rá, hogy ingerültebb pillanatokban egy-két megviseltebb idegzetű társunk egymás ellen ne forduljon. Szerencsére sikerült elkerülni vagy megelőzni a keményebb összekoccanásokat körünkben. Aki úgy érezte, hogy szakad a cérna, az inkább félrehúzódott egy időre, s ilyenkor a többiek is békén hagyták. Pokollá vált volna kényszerű együttlétünk, ha az indulatok elszabadulnak.

Pedig az az alig másfél hónap amúgy sem volt édeni idill. Mivel nem jártunk munkára, napi ételadagunk érezhetően megcsappant. Márpedig rabéletünk sivár örömeinek egyike épp az étkezés volt. Februárra az utolsó falat is elfogyott a karácsonyi csomagból, így hitvány és kevéske adagjainkat nem volt mivel pótolni. Sokat vesződtünk-bosszankodtunk a fűtéssel is. Fél délelőtt elkínlódtunk a kályhával, mire begyulladt végre, közben szellőztetni kellett többször is, hogy a csípős, fojtó füst meg a tökéletlen égés folytán keletkezett szén-gáz úgy-ahogy eltávozzék, mivel azonban a meddő kőzettel teli, rendkívül rossz minőségű szén napi mennyisége szigorúan ki volt szabva, többször vételezni meg nem lehetett, népes zárkánk belső hőmérséklete alig emelkedett 6–8 fok fölé, s hogy egyáltalán azt elérte, az is inkább az élő emberi testek melegének volt köszönhető, mintsem a kályháénak.

Egyik társunk állapota – a Köhögőse – válságosra fordult. Az egész nyarat meg őszt csendesen végigköhécselte ez az ötven év körüli, sovány, sápadt férfi. El nem hagyta ugyan magát, le sem esett a lábáról a nagy munkák idején, s panaszkodni sem panaszkodott. Az őszi esők s a korai fagyok – amikor négykézláb mászva szedtük ki a földből a csikórépát – azonban igen megviselhették. Mindezt csak tetézte a hetek óta tartó bezártság s hálóhelyünk örökös füstje, rossz levegője. Napközben még csak-csak elvolt valahogy, ám a hosszú éjszakákat végigköhögte, hallgatni is szörnyű volt, ahogy a köhögőrohamok szüneteiben sípol a tüdeje. Közbenjárásunkra kapott valami kanalas orvosságot, de az mit sem használt neki: ugyanúgy köhögött továbbra is, talán még jobban. Egy reggel látjuk: zsebkendőjét mossa a lavórban, s a víz rózsaszínű. Másnap már a törülközőjét mosta, s a felköhögött vértől piros lett a víz. Ekkor jelentést tettünk állapotáról, s egyben kértük, hogy arra való tekintettel, s a továbbfertőzés elkerülése végett, vigyék betegszobára, vagy még inkább kórházba. Intézkedés nem történt, ott maradt

továbbra is köztünk ez a súlyosan beteg ember, mosta reggelenként a törülközőjét, később a lepedőjét az egyik közös lavórban, s bocsánatkérően fordította felénk viaszsárga, beesett arcát, álmatlanságtól körülárlkolt szemeit:

– Ne haragudjatok rám, fiúk – mondta fátyolos hangon, föl-fölzihálva. – Azt hiszem, ugat bennem a halál kutyája.

Börtönbüntetése leteltéig a közös szálláson hagyták köhögni s vért harákolni. Tizedike körül, nem sokkal nyitás után jött egy fegyőr a központból s szólította:

– Gyerünk a szabadulózárkába!

Csendben összeszedte szegényes cókmókjait, majd sorra kezét szorított mindannyiunkkal. Az ajtóhoz érve még egyszer megállt, s örömtelen arcát felénk fordítva visszaintett. Ő is jól tudta, mi is: többé soha nem látjuk egymást.

Néhány nap múlva, pontosan február 14-én Vass Lacit is szólították. Nem sokat kellett cihelődnie. Nagyon várta már ezt a napot, holmijait jó előre összekészítette, hogy az utolsó pillanatban ne legyen már gondja ilyesmivel. Megéleltük egymást:

– Szervusz, Ferkóka, odakint majd találkozunk!

Elbúcsúzott a többiektől is, majd a kopott és koszos rabtarisznyát laza eleganciával a vállára vetve, mintha csak kirándulásra indulna, kilépett a zsúfolt, nagy zárka félhomályából a világos ég alá.

Igen lassan, igen nehézkesen telt az utolsó hetem az ő távozása után. Az órák, a percek kínos vonszolódása egyre elviselhetetlenebbé vált. Nem tudtam még beleélni magam, elképzelni is alig, hogy szabadulásom csak napok kérdése, s nyomasztó álomként hamarosan megszakad ez az egy esztendeig tartó lidércnyomás, amely egész addigi életem minden valóságától annyira különbözik, mintha nem is én éltem volna át. Időnként akkora feszültség támadt bennem, hogy robbanni tudtam volna. Az utolsó esték egyikén, a takarodó után az ajtón bekiabáló őrt ordítva baromökörnek neveztem, de a többiek zajongása közepette vagy nem hallotta meg a neki szánt titulust, vagy egyszerűen hallatlanná tette: abban a környezetben nem számított kirívónak az ilyen stílus. Tizenkilencedikének reggelén már készen álltam a távozásra, azonban csalatkoznom kellett: kiderült, hogy őrizetbe vételeim napját nem számították bele a büntetésembe, így csak huszadikán kísérték át Korhányból a központba. Visszakaptam saját ruháimat, leadtam a kincstári szerelést a kellékekkel együtt, s átöltöztem civilbe. Még aznap kezembe adták a végelszámolást is. Sajnálom, hogy csaknem fél évszázad költözöködései, hurcolkodásai során ez a papírdarab, annyi mindennel, így például a szabadulólevelemmel együtt, elkallódott, mert így, az Állampusztán megkeresett teljes munkabéremre s a levonások részleteire már nem emlékszem. Azt azonban pontosan megjegyeztem, hogy az étkeztetés, ruhakoptatás, fűtés, világítás, vízhasználat, s a jó ég tudja, mi címen feltüntetett költségek levonása után csaknem nyolchavi munkámért 106 Ft 70 fillér ütötte a markomat. Különös véletlen, hogy Állampuszta vasúti megállóhelytől a debreceni Nagyállomásig megváltott vonatyegyéért hajszálra ennyit kellett kifizetnem...

A szabadulózárka egy közepes szobányi helyiség volt, a szokásos vaságyakkal berendezve. Itt helyezték el egy nappal elbocsátásuk előtt a szabadulásra várókat. Nagyobb büntetőintézetekben – mint például az állampusztai – általában

egyszerre több személy számára szolgált ideiglenes szállásul. Kiváltképp így volt ez 56 után, amidőn a fogva tartottak és elítéltek száma ugrásszerűen megszaporodott. A szokásos börtönbeli elhelyezéstől eltérően a politikaiakat s a köztörvényeseket itt már nem különítették el egymástól. Állampusztán ennek amúgy sem lett volna értelme, hisz az éjszakákat leszámítva jóformán minden időnket együtt töltöttük. Az én szabadulótársam egy 25–30 év körüli, nyúlánk, fakó arcú fiatalember volt, aki vagyon elleni büntett – talán üzemi lopás? – miatt húzott le 18 hónapot a sitten. Szakképzettsége révén – ha jól emlékszem, asztalos volt – a gazdaság karbantartó műhelyében tevékenykedett. Ez kivételezett, mondhatni privilegizált helyzetet jelentett számára, tanult szakmájának megfelelő, könnyű munkával, sok mozgáslehetőséggel s hasznos, illetve kellemes kapcsolatok kiépítésével. Szabad bejárása volt például a betegszobába, ahol a korhánynál gazdagabb és változatosabb gyógyszerkészletből némi ellenszolgáltatás vagy vizontszolgálat fejében vitaminokhoz, sőt esetenként alkoholhoz is hozzájuthatott. Közlékeny természetű lévén arról is részletesen beszámolt, hogy sikerült gyengéd kapcsolatot kialakítania az egyik fegyőr feleségével, a viszony beteljesülése azonban Állampusztán elháríthatatlan akadályokba ütközött, ezért jó előre megegyeztek, hogy a szabadulás napján majd Kalocsán fognak találkozni, s ott elhárul minden akadály régóta tervezett meghitt együttlétük elől. Mindezt ő a fentiekől valamelyest eltérő megfogalmazásban adta elő, ám a regényes történet hitelét illető kételyeimet az állítólagos konkrétumokra utaló, tárgyyszerű stílus sem oszlatta el maradéktalanul, így ma sem vagyok meggyőződve róla, hogy szavai a valóságot tükrözték-e, vagy csupán a tartós koplalásra kárhozottott férfivágy megtestesülései voltak. A betegszobáról beszerzett C-vitamin-pirulákat mindenesetre tucatszám nyelegette a fiú, bizakodván benne, hogy azok majd segítségére lesznek a rá váró próbatétel során.

Soha olyan mérhetetlenül hosszú éjszakában nem volt részem azóta sem, mint akkor. Nem bírtam rávenni magamat, hogy lefeküdjek; tudtam: az alvásból úgyszem lesz semmi. Ezzel mindketten hasonlóképp voltunk, így hát beszélgetéssel s folyamatos dohányzással telt – már amennyire telt – az idő. Egyik cigarettáról a másikra gyújtottunk, becslésem szerint legalább 50–60 szálát elszívtunk estétől hajnalig fejenként. Az idő múlását azonban ez sem lendítette előre, az a néhány óra hosszabbnak tetszett, mint a hátam mögött hagyott teljes esztendő. Cigarettaapapírra írott verseim aprócska kötegét jó előre elrejtettem a zoknimba, a talpam alá, egyéb hazavinnivalóm egy-két rajzon, egy kis faragványon meg a kedvesem fényképén kívül nemigen akadt, ez utóbbiakat azonban nem kellett rejtegetni. Sötét volt még, amikor megütötte fülünket a közeledő fegyőr csizmapopogása. Aztán – mint annyiszor – kulcszörgés, zárcsikordulás, a kilincs kattánása. Valóban utoljára hallom?

– Jó reggelt – szól be a fegyőr a kitárt ajtón –, jöjjenek ki.

– Jó reggelt kívánunk – köszönünk vissza egyszerre.

Az végignézt rajtunk:

– Minden rendben?

– Most már igen.

– Jól eltették a szabadulólevelet?

- Igen.
- Indulhatunk.

Elkísér bennünket a kapuig. A várt motozás elmarad, verseimet akár a kezemben kihozhattam volna. Most már mindegy: legalább megadtam a módját. Előttűnik a kapuőr is, kinyitja előttünk a kaput, majd mögöttünk bezárja. Köszöntünk-e neki vagy sem? Már nem emlékszem. Részünkről az egész biztosan nem hangzott el, hogy vizionálásra. Vonulunk szó nélkül, ütemes léptekkel a vasúti megálló felé vezető úton. Pár száz méter az egész, mégis hosszúnak tűnik s valószínűtlennek. Az éjszakának még nem szakadt vége, sötét van s hideg. Friss a levegő, igyekszem kifújni magamból az utolsó zárka nyomasztó szagát. Állunk, várakozunk. Végre közeledik a vonat.

– Hát szervusz, minden jól, pajtás – szorít kezet velem a szabadulótárs. – Én majd amarra indulok.

– Szervusz, sok szerencsét.

– Ne felejts el Kunszentmiklóson átszállni! – szól még utánam.

Állok az ablak mellett s bámulok kifelé. Valóban kiszabadultam? Ahogy azt regényekben s egyéb irodalmi művekben olvastam: belecsípek a bal karomba. Fájni épp nem fáj, de érzem. A vonat is kijózanítóan zakatol-kattog a síneken, tehát ébren vagyok, minden igaz. Kékre fakul a februári ég, s mintha gyertyák égnének tövig, a csillagok egymás után eltűnedeznek.

(Vége)

László Ferenc

Kodály Zoltán román „kollégiumai”

A szellemtörténet nagyságait népszerűsítő irodalom számtalan ragyogó csillagpárra vezérli tekintetünket. Palestrina és Lassus, Bach és Händel, Goethe és Schiller, Arany és Petőfi a legismertebbek. Bartók és Kodály pályájuk delelőjéig annyira összetartoztak és annyira összetartottak, hogy kortársaik tájékozatlanabbja egyazon személynek hitte őket. „Te annak a Bartók-Kodálynak vagy a fia?” – kérdezték osztálytársai Bartók Pétertől a sárospataki kollégiumban a harmincas évek második felében. Jellemző! – persze nemcsak Bartókra és Kodályra, hanem még inkább a túlon túl egyszerűsítő szemléletmódra, mint leselkedő és kerülendő csapdára. De a túlon túl innen mégiscsak célszerű dolog a kimagasló személyiséget olyan személyiséggel együtt szemlélni és szemléltetni, akivel egyazon nagyságrendhez tartozik, és akihez esetleg – ráadásul – jelentékeny személyi kapcsolat is fűzi, illetve fűzte. Békaperspektívából nézve az egymás mellé állított lánghelmék nagymértékben hasonulnak egymáshoz, kölcsönösen megerősítik egymás arcvonásait. Aki iparkodik fölemelkedni hozzájuk s a szemükbe nézni, a hasonlatosságokon belül egyre több különbséget vesz észre. Esetenként a különbségek meghatározóbbak, az együvé tartozás problematikusabb. Hogy példáért messzebb ne menjek: Tinódi Lantos Sebestyén és Bakfark Bálint kortársak voltak, egyazon hangszer művelői, a korukbeli magyar zenetörténet legnagyobbjai, és mégis: szinte képtelenség őket együtt elképzelnünk.

Ez a kis tanulmány nem a kettes, hanem a hármas szám jegyében áll. Majd kétezer éve mondta ki Lucius Neratius Priscus római jogász, hogy „tres faciunt collegium”. A kollégium szó értelme azóta sokat változott, ma nem „együttes hivataloskodást” értünk rajta, amit a rómaiak értettek. De a mondás lényegével ma is egyetértünk. A kettő: *csak* kettő. Testületet, társaságot, egyesületet, céhet legalább hárman alkotnak. Művészcsoporthoz is, tudományos társulathoz is. A zenetörténet-írásban a háromtagú „kollégiumok” rendszerint úgy tűnnek föl, hogy egy csillagpár vonzáskörében egy harmadik, nagyságrendben velük egyenlő, vagy legalábbis hozzájuk mérhető bolygó jelenik meg a zenetörténész messzelátójának tárgylencséjében. Közhelyeket mondok: indulásukkor gyakran emlegették a huszadik századi magyar zenetörténet Bartók-Kodályt Dohnányi társaságában, méltán. Mostanában inkább Lajthával szokás együtt emlegetni őket, legfőképpen egy 1920-as Bartók-idézet alapján, mely szerint „Kodályon és Lajthán kívül nincs értékes zeneszerzőnk” (BLév, 262). (S akkor még nem is tudhatta Bartók, az 1940-es évek első felében milyen mulhatatlan érdemeket szerez majd Lajtha László a mezőszéki hangszeres népzene feltárásával!)

Mint sorsvállaló erdélyi, akinek Romániában, Kolozsvárott nemcsak élnem és halnom, hanem dolgoznom és gondolkodnom, feltárnom és megírnom is kell, Bartók mellett elkötelezett zenetörténészként magyar–román csillagpárokból is szemléltetem és szemléltettem a világszerte legismertebb magyar zeneszerzőt és népzeneudóst. Természetszerű köte-

lességemnek tartottam a sokrétű Bartók–Enescu vonatkozások minél teljesebb feltárását. Már ekkor feltűnt a Kodállal közös hármasságban, „kollégiumban” való láttatás esélye. Erre Kodály maga is ösztönzött, 1946. március 12-én kelt, Enescuhoz intézett levelének egy kitételével, amelyben Bartókot „barátunkként” emlegette: „Még mindig nem találtunk vigasztalást barátunk, Bartók korai halálára, akinek a hagyatékában igen sok kiadatlan kézirat található, köztük román gyűjtése is” (László 1984, 192). S ha már szóvá tette a román zeneszerzővel közös barátnak tartott magyar pályatársat, Kodály nem állta meg egy további magvas megjegyzés hozzáfűzése nélkül: „Remélem, lesz alkalmam [Bartók] nagyszerű Cantátáját egyszer Önöknél meghallgatni; zenéje a román szövegre íródott, s hatása eredetiben nagyobb, mint bármilyen fordításban” (uo.). Amíg a *Cantata profana* partitúrája el volt zárva a Bartók-kutatás elől, Kodály idézett „zenéje a román szövegre íródott” kitétele volt a legtekintélyesebb tanúság a kantáta román szövegű eredetijét illető zenetörténeti feltételezések érvrendszerében.

Ismeretes, hogy Kodály zeneműveiben csak ritka kivételként érvényesül a magyarsággal szomszédos etnikumok népzeneje, Bartók viszont programszerűen olvasztotta be önnön stílusába a szláv és a román idiómát, sőt az arabot is. Bartók maga mutatott rá erre a különbségre *Magyar népzene és az új magyar zene* című, 1928-ban közzétett írásában. „Ha azt kérdezik tőlem, mely művekben ölt testet legtökéletesebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben. Ezek a művek: hitvallomás a magyar lélek mellett. Külső magyarázata ennek az, hogy Kodály zeneszerzői tevékenysége kizárólag a magyar népzene talajában gyökerezik. Belső oka pedig Kodály rendíthetetlen hite és bizalma népének építő erejében és jövőjében” (BBI/1, 135). Nos, Kodály „legmagyarabbságára” tökéletesen rárimel Enescu „legrománabbsága”. „Ha azt kérdezik tőlünk, mely művekben ölt testet a legtökéletesebben a román szellem, azt kell rá felelnünk, hogy Enescu műveiben” – parafrázálhatná Bartók mondatát a román zenetudományos közgondolkodás. Így persze Enescu osztozik az elmarasztalásban is, amellyel Bartók Stravinskyt és Kodályt illette 1927-ben azért, hogy csak egy népnek, csak saját népüknek zenéjéből merítettek: „Az efféle elzárkózás inkább bűn, mint erény” – írta Bartók egy lengyel folyóirat számára készült cikkében (BÖI, 669).

Kodály azzal a tiszteletre és szeretetre méltó román zeneszerzővel is „kollégiumba” hozható, akivel Bartók bő évtizeddel Enescu előtt ismerkedett meg, és azonnal szoros elv- és munkatársi kapcsolatba került. Az 1868-as születésű D. G. Kiriacra emlékeztetek, a huszadik század román zenetörténetének már-már feledésbe merült hőisére, aki Bartók első bukaresti ismerőse volt. Kiriac múlhatatlan érdemeket szerzett azzal, hogy Bartók első könyve, a bihari kötet érdekében ismételten megjelent a Román Akadémia illetékes bizottsága előtt, s ott okosan, határozottan és – főleg! – eredményesen érvelt a könyv megjelentetése mellett. Ő fordította románra a bevezető tanulmányt, ő gondozta a kiadást. A mai gyakorlat szerint ott állna a kötet címodalán: „Fordította és közreadja D. G. Kiriac”. Kiriac azonban nemcsak ezért az érdeméért méltó a posztumusz becsülésre és arra, hogy ezen a Kodály-értekezleten szóba hozzam. Akárcsak Kodály, a nemzeti zene eszményének apostolaként ő is a kórust és az iskolát tartotta kulcstényezőknak. Párizsi tanulóévei után – Vincent D’Indy-től tanult zeneszerzést és Amedée Gastouétól gregorián éneket – 1900-ban a szolfézs, az összhangzattan és a karének tanára lett a bukaresti konzervatóriumban. 1901-ben megalapította a zenetörténeti jelentőségű Carmen kórust, amelyet 1928-ban bekövetkezett haláláig vezetett, s amely a nemzeti fogantatású román kóruszene egyedülálló hatású műhelyévé és fórumává lett. Kiriac maga is példamutató karműveket alkotott. Szállóigévé vált jelmondatát – „Román zenét a román iskolákba!” – a megváltoztatandók megváltoztatásával Kodály is mondhatta volna. Kiriac már párizsi tanulóévei alatt, 1897-ben benyújtotta a bukaresti közoktatási és kultuszminisztériumhoz egy négy pontból álló

zenei országépítés tervét, amelynek a) pontjában az akkor tizenkilenc éves fiatalember az iskolai énekkaroknak szánt román kórusirodalom felvirágoztatását, b)-ként kórusok és hangszeres együttesek országos hálózatának megteremtését, a c) pontban a népzene és a népi hangszerek gyűjtését, s végül negyediként egy nemzeti jellegű egyházzenei repertórium megteremtését jelölte ki tennivalóként. Ráillik a kifejezés: megelőzte korát. Grandiózus elképzeléseiből, melyek mellett utóbb is elszántan kardoskodott, sajnos kevés valósult meg életében.

Eősze Lászlónak köszönhetően tudtuk meg: Bartók bukaresti bizalmasa, akinek zenepolitikai stratégiája oly közel állott a Kodályéhoz, utóbbit is megismerte. Tudjuk, hogy 1912 júniusában Kiriác vonatra ült, és a Román Akadémia megbízólevelével ellátogatott Budapestre, hogy Bartóknál, akit addig csak levelezésből ismert, a fonográffal való népzene gyűjtés gyakorlati mikéntje felől tájékozódjék, hogy majd ő is bevezesse a készüléket és az új módszert Romániában. 18-án indult, 19-én tárgyalt Bartókkal. Hazaérkezése másnapján, 22-én jelent meg a *Pesti Napló*ban a Zuboly írói néven közlő Bányai Elemér Eősze feltárta, frappáns tudósítása, amelyből kiderül, hogy Kiriác nemcsak Bartókkal, hanem Kodálllyal is értekezett Budapesten. Bartók testvériesen megosztotta pályatársával e fontos találkozás örömet és felelősségét. Zuboly cikke szerint a tárgyalások napirendjén egy olyan javaslat is szerepelt, hogy a Bartók gyűjtötte magyarországi román népdalok felvételeiért a román gyűjtők moldvai csángók népzenejének felvételeit adnák cserébe (KKrón, 53). A tervet elsodorta a világháború s az utána bekövetkezett békétlenség. De jó tudnunk, hogy a Bartók–Kodály–Kiriác „kollégium” erről is beszélt 1912-ben. Jó hinnünk, hogy ebben a kérdésben is szót értettek.

Bizonyíthatatlan, de az ismert tényekből kikövetkeztethető, hogy Bartók ismeretségét a nála tizenkét évvel fiatalabb Constantin Brăiloiuval Kiriác kezdeményezte. A román zenetörténet-írás aprólékosan dokumentálta, az öregedő Kiriác hogyan küzdött meg azért, hogy Ioan Chirescu személyében méltó utódot állítson maga után a Carmen kórus élére. Hihetőleg ezzel párhuzamosan alakult ki benne az az elképzelés, hogy népzene gyűjtői munkakörét viszont a zseniális fiatal muzsikusra, Brăiloiura hagyja. A bölcs Kiriác nagyon jól tudta, hogy a román etnomuzikológia addigi csúcsteljesítménye Bartók 1913-as bihari kötete, amelynek megjelentetésébe maga is oly sok munkát fektetett, s amelynek megjelentetéséből oly sokat tanult. 1924-ben, amikor híre ment, hogy Bartók Bukarestbe jön hangversenyezni, alighanem ő ajánlotta a hozzá fiúi szeretettel ragaszkodó Brăiloiunak, hogy hívja meg Bartókot szállóvendégének. Ebből a napokon át tartó barátságos együttlétből alakult ki az a termékeny tudományos kapcsolat, amely példa nélküli a közép-kelet-európai népzene kutatás történetében. Brăiloiu túlélte Bartókot, és egyénien, méltóképp folytatta tudományos művét. A Bartók–Brăiloiu csillagpár közelében gyakran tűnt föl az utóbbihoz nemzedékileg közelebb álló Lajtha László, aki maga is a nemzetközi etnomuzikológia jelentékeny személyiségévé emelkedett. Váratlanul Kodály is megjelent ebben a kapcsolatrendszerben.

1935. szeptember 1-jén írta Bartók Brăiloiunak: „Végül Kodály megbízásából egy kérdéssel fordulok Önhöz. A drăguși-i siratóról írott tanulmányában mondja, hogy ott professzionális halottsiratásról voltaképpen nem lehet szó, mivel stb. stb. Most Kodály szeretné megtudni, hogy Ön más falvakon, más vidékeken talált-e *parasztoknál* professzionális – vagyis pénzért végzett – halottsiratást. Egy éppen nyomtatás alatt álló tanulmányához volna szüksége erre az információra – ha lehet, szeptember 20-ig” (László 1999/17, 429). Ismeretes, Kodály már 1920-ban gondolt arra, hogy kiadja addig elé összegyűjtött magyar siratóanyagát. El is készült néhány lapnyi próbametszés belőle, de elállott szándékától. Nemcsak az anyag egyelőre szerény mennyisége készítette erre, hanem egy másik körülmény is: „az akkor hozzáférhető külföldi irodalom oly csekélynek bizonyult, hogy

nem adott volna elég anyagot egy tervezett világirodalmi áttekintésre” (Kodály 1966, 7). Kodály később sem szentelt ennek a népzenei műnemnek külön tanulmányt, csak egy kiadós fejezetet *A magyar népzene* c. művében (in: *A magyarság néprajza*, IV. Budapest: Magyar Egyetemi Nyomda 1937). Kodály Brăiloiuhoz intézett kérdése azt példázza, hogy – bár maga nem bocsátkozott a siratókkal kapcsolatos összehasonlító megjegyzések közlésébe – naprakészen tájékozódott a külföldi kutatások felől, és csak a magyar anyagról írván is szem előtt tartotta annak szomszédnépi környezetét. Már csak azért is fontos ezt a tényt minden adandó alkalommal hangsúlyozni, mert itt-ott tartja még magát a tévhit, hogy Kodály összehasonlító kutatásai azért összpontosultak volna a rokonnépi párhuzamokra, mert a szomszéd népek folklórja kevésbé érdekelte vagy azt kevésbé értékelte volna. Hogy lezárhassam ezt a bekezdést, megemlítem: Brăiloiu természetesen válaszolt Kodály kérdésére, és Bartók 1935. november 11-i levelében tolmácsolta érte Kodály köszönetét (László 1999/18, 430).

E mozzanat felelevenítésével nem merül ki a Bartók–Brăiloiu–Kodály „kollégium” emlékezete. A Bartók–Brăiloiu levelezés tanulmányozása során egyszer ott is óhatatlanul eszembe jutott Kodály, ahol a szövegben nem fordul elő a neve. 1935 novemberében vagyunk. Végre megjelent a *Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje* című tanulmány német kiadása. Bartók az 1934-es magyart is elküldötte volt Brăiloiunak, hogy ha a szöveget nem érti is, bár a 126 kottapéldából – melyek közül 46 román – kikövetkeztethesse, mi e tudományos vállalkozás tétje. A német kiadásból is az elsők között kapott Brăiloiu tiszteletpéldányt. Erre írta Bartóknak: „Tanulmányát nagy örömmel (mivel a magyar nagyrészt érthetetlen volt számomra) és a legnagyobb sietséggel kebeleztem be. Magától értetődik, hogy (különösen számomra) minden mérték fölött érdekes, és hogy ismét csak sokat tanultam Öntől – ha csak futólag is. Ön nem fog rám megharagudni, ha én mégis *ismét* (az én kiemelésem – L. F.) kifejezésre juttatom véleményemet, hogy bármennyire szeretném is Önt követni, a nagy, szintetikus következtetéseket elhamarkodottaknak¹ tartom, különösen az eredetre és a kölcsönhatásokra vonatkozólag. Nagyon gyakran győződhettem meg személyesen affelől, hogy egy váratlan dokumentum, akár kicsi kérdésekben is, sziklaszilárdnak tartott megállapításokat egyből a fejük tetejére képes állítani” (eredetiben: „über den Kopf werfen kann”) (László 2003). Az „ismét” szó 1934. februári, bukaresti együtt-létükre kell hogy utaljon, amikor Brăiloiu megmutatta Bartóknak a Román Zeneszerzők Társaságának folklór archívumát – mintegy 8000, nagyrészt a Kárpátokon kívül gyűjtött román népi dallamot –, és napokon át beszélgettek. 1934 februárjában Budapesten már nyomdában volt a nagy összehasonlító tanulmány, de a hazatért Bartók még hozzáfűzhetett egy Zárószót, amelyben – a Brăiloiuval folytatott beszélgetések hatására s a tények súlya alatt – módosított a főszövegben kifejtett nézetein, jelesen a pentatónia mint magyar sajátosság és a horá lungă kérdésében. Gyönyörű Bartók-nekrológiában Brăiloiu Bartók erkölcsi tisztaságának bizonyítékeként emelte ki, hogy, amikor a tények erre kötelezték, mindig kész volt kijelentéseinek felülvizsgálatára és módosítására. Mennyi méltatlan támadástól mentesült volna Bartók, ha ő is úgy gondolkozott volna, mint Brăiloiu, és nem sietett volna meglátásait minél előbb tételeken nyilvánosságra hozni! – ez az első gondolatunk az idézett Brăiloiu-levelrészlet olvastán. De a *deja vu* érzése is azonnal megkörményez: hol olvastuk ugyanezt? Persze! Ki másnál, mint Kodálynál! Mégpedig *A Magyar Népzene Tára* II. kötetének előszavában. Csak a szavak mások, s a fogalmazás tömörebb, de az alapgondolat azonos: „A legragyogóbb elmélet kártyavárként omlik össze

¹ Brăiloiu itt előbb a „vorzeitig” szót írta le, ami „korai”-t, „ideje előtti”-t jelent, azt javította át a súlyosabb „voreilig”-ra, amelyet az Akadémiai Nagyszótár szerint „elhamarkodott” mellett „meggondolatlan”-nak, „éretlen”-nek is fordíthatnánk!

egyetlen új adat súlya alatt. Elméletek elavulnak, hibátlanul közölt anyag soha” (Kodály 1953, VIII. 1.). Összeolvassa a két szöveget, Kodály és Brăiloiu közös baráti keresztüzében érzem Bartókot, azzal a különbséggel, hogy a levelezés meghitt négy szemköztségiében a tudóstársá felnőtt román tanítvány *áperté* fejére is olvasta barátjává lett mesterének az esetenkénti elhamarkodás vádját, amire az eddig feltárt, gyér Bartók–Kodály levelezésben nem találtam példát. A Gondviselés apró, de jelképtértékéért becses ajándéka: a budapesti Kodály- emlékház gyűjteményében megvan Brăiloiu köszönőlevele *A Magyar Népzene Tára* tiszteletpéldányként megkapott II. kötetéért, amelyből Kodály szűkszavú, máig és ezentúl is érvényes intelmét idéztem. A dokumentumot Kodály Zoltánné és Ittész Mihály barátom szívességéből ismerhettem meg.

Mint Bartók-kutatónak jólesik tudnom, hogy a Kodállal és Brăiloiuval közös „kollégium” túlélte a nagy pályatárs Amerikába távozását: az 1943-as megjelenésű, Gunda Béla szerkesztette, első *Kodály-emlékkönyv*ben, amelynek Kodály az ünnepeltje volt, Bartók és Brăiloiu pedig tisztelettevő szerzőtársai. Nem akármit írt Brăiloiu erre az alkalomra! A zseniális román kutató, a népzene gyűjtés módszerének újítója és az egész földkerekség folklórját átfogó szintézisek szerzője életében először és utoljára írt erre az alkalomra összefoglaló tanulmányt *A román népzene* címmel. Brăiloiu-nak ez a viszonylag kis terjedelmű tanulmánya az első összefoglalás a Havasalföldet, Moldvát és Besszarábiát is magába foglaló Egészről. A román tudós Kodálynak tiszteltgette vele, de mintha Bartóknak is szánta volna, aki azonos című íráskor sorával előzte őt meg az 1920-as évek óta, amikor még szinte csak annyit lehetett biztosan tudni a román népzene-ről, amennyit ő tárt fel Erdélyben és a Bánságban.

Az idézetek forrásai:

BBÍ – Bartók Béla Írásai I., Bartók Béla önmagáról, műveiről, az új magyar zenéről, műzene és népzene viszonyáról. Közreadja Tallián Tibor. Budapest: Zeneműkiadó, 1989.

BLev – Bartók Béla Levelei. Szerkesztette Demény János. Budapest: Zeneműkiadó, 1976.

BÖÍ – Bartók Béla Összegyűjtött Írásai I., Közreadja Szöllősy András. Budapest: Zeneműkiadó Vállalat, 1966.

Kodály 1953 – Kodály Zoltán: Előszó az *A Magyar Népzene Tára* II. kötetéhez. Budapest: Akadémiai Kiadó, VII–IX. 1.

Kodály 1966 – Kodály Zoltán: Előszó az *A Magyar Népzene Tára* V. kötetéhez. Budapest: Akadémiai Kiadó, 7–9.

KKrón – Eősze László: *Kodály Zoltán életének krónikája*. Budapest: Zeneműkiadó, 1977.

László 1984 – László Ferenc: *A százegyedik év. Bartókról, Enescuról, Kodályról*. Bukarest: Kriterion.

László 1999 – Ferenc László: 36 Bartók-Briefe aus dem Nachlaß von Constantin Brăiloiu. *Studia Musicologica*, XL. Budapest: Akadémiai Kiadó, 391–457.

László 2003 – Ferenc László: *Constantin Brăiloiu's Briefe an Béla Bartók*. A lipcsei egyetem zenetörténet tanszakán megjelenés előtt álló kézirat.

Melléklet

Constantin Brăiloiu levele a Magyar Tudományos Akadémia elnökéhez

MUSÉE D'ETHNOGRAPHIE DE LA VILLE GENÈVE
ARCHIVES INTERNATIONALES DE MUSIQUE POPULAIRE
65-67, BD. CARL-VOGT
TÉLÉPHONE: 42844

Monsieur le Président de
l'Académie Hongroise des Sciences
Budapest

Paris, le 1.10.54.

Monsieur le Président,

Veillez trouver ici mes remerciements les plus chaleureux pour l'aimable envoi du tome II du CORPUS de la Musique Populaire Hongroise, en même temps que mes félicitations le plus vives pour la parution de ce magnifique travail.

A l'occasion du Congrès International de Musique de Palerme, cet été, j'ai eu l'occasion de signaler à une nombreuse assistance que, grâce aux efforts des savants hongrois, le premier Corpus scientifique d'un folklore musical européen a pu être achevé.

Croyez bien, Monsieur le Président, à mes sentiments très cordialement dévoués et admiratifs.

Constantin N. Brăiloiu

Magyarul:

Elnök Úr,

Fogadja legmelegebb köszönetemet a Magyar Népzene Tára CORPUS II. kötetének szíves megküldéséért, ugyanakkor legélénkebb szerencsekívánataimat is e nagyszerű munka megjelenéséért.

A palermói Nemzetközi Zenekongresszus alkalmával a nyáron volt alkalmam jelezni a nagyszámú közönségnek, hogy a magyar tudósok erőfeszítéseinek köszönhetően megvásárolható egy európai zenefolklór első tudományos Corpusa.

Bízzék, Elnök Úr, nagyon szívélyesen odaadó és csodáló érzelmeimben.

Jegyzetek a mellékletehez

Gépirat fejléces papíron, autográf aláírással. Brăiloiu 1944-től 1958-ban bekövetkezett haláláig vezette a genfi archívumot, amelynek levélpapírját Párizsban is használta. A fejléc fölött álló heraldikai jelkép reprodukálásától eltekintettem. Az előnyomtatott szövegrészeket *kurzíváltam*. A fejlécben a dátum *Genève* szavát a levélíró átikszelte, fölé írogépelte: Paris. A levél keltekor az MTA elnöke Rusznyák István volt. Az említett palermói kongresszusról nincs értesülésem.

Kocsis Lilla

Miért éppen a foci?

A Suhrkamp Kiadó kiváló ösztönrel, vagy inkább higgadt megfontoltsággal időzítette Darvasi László futballnovelláinak és tárcáinak kiadását. Bár 2006-ban Németországban még a szakácskönyvek is a fociról szólnak, olyan téma ez, mely kimeríthetetlennek látszik – akár a szépirodalomban is, elég Esterházy hasonló témájú kötetére gondolni. A fociról, tehát egy mindenhol és mindenki által értett, hovatovább nemzetközi témáról írni, még hozzá értelemmel, szenvedéllyel és irodalmi rangon, több, mint amivel a *Wenn ein Mittelstürmer träumt* fülszövege kecsegtet. A „vicces, rejtélyes és elképesztő” szövegek poénjai, talányai és provokációi Laszlo Kornitzer fordításának köszönhetően németül is hatnak, ahogy az élet metafizikus tevékenységeként láttatott játék is megnyílik Darvasi szemléletmódján keresztül. A *Wenn ein Mittelstürmer träumt* nem kockáztat sokat, olyan, a labdarúgás apropóján született történeteket kínál, melyek a focit különösebben nem kedvelők, és a magyar futballt csak felületesen, a régi aranykor révén ismerők számára is érthetőek, sőt élvezhetőek. Ez a válogatás erőssége és egyben gyenge pontja is. A kötet a fociban átlagosan, vagy annál gyengébben képzett német olvasókhoz is utat talál, mert – legyen ez akármilyen paradoxon – elsősorban nem a fociról szól.

A *Wenn ein Mittelstürmer träumt. Meine Weltgeschichte des Fußballs* című válogatás a kötetben szereplő hivatkozás szerint a Magvető által kiadott *A titokzatos világválogatott* című összeállítással azonos, bár ez már első pillantásra sem nyilvánvaló. A *Wenn ein Mittelstürmer träumt* címe, alcíme és a csoportba rendezett novellákat összefogó fejezetcímek olyannyira különböznek a magyar kiadásbeliektől, hogy ez alapvető szemléletváltást eredményez. A német kiadású kötet címében megidézett novella (*Amikor egy csatár álmodik*) a focistaálmok egyetemességéről szól. Arról, hogy nemzetiségtől és a világranglistán elért helyezéstől függetlenül álmodik portugál és bolgár, észt és magyar ugyanarról a gólról – hát miért ne olvashatnánk egy magyar–német futball-világtörténelmet?

A szövegeket besoroló fejezetcímek tematizáló jellegűek, általános fogalmakkal dolgoznak, és értelmezési utakat kijelölő szerepet játszanak. Míg a magyar kiadás szövegcímeit emel ki, hogy jelölje az egyes csoportokon belüli kohéziót, a *Wenn ein Mittelstürmer träumt* csupán a kötet címében utal konkrét szövegre, a belső címei gyakran a transzcendens és metaforikus olvasatot kívánják elősegíteni. *Leckék, kihagyott lehetőségek; Széljegyzetek a világtörténelemhez; Természet, szenvedély; Etika, titok; Utolsó dolgok* – szólnak a fejezetcímek. Kissé szájbarágós és didaktikus ez az eljárás, valamivel több szabadságot és sikerélményt, a saját felfedezés és gondolat örömeit érdemelné az olvasó. A belső címek megváltozása azért is szembevetendő, mert a német fordítás tartalmazza azokat az írásokat, melyek a magyar kiadás vezérmotívumaivá lettek (*Az én világválogatottam, A másik berni csoda, Nők, szép csatárok, A góllövő neve, A játék értelme*). A német kiadás lemond egy kiemelési és erőteljes csoportosítási lehetőségről, amikor szövegcímek helyett némileg homályos fogalmakat állít a fejezetek élére, és így kevésbé elegáns megoldást választ a könyv strukturálására.

A szerkesztői szándékok közti eltérés a kötet mikroszerkezetén is látszik: írások jönnek-mennek fejezetek között, a *Nők, szép csatárok* egyes szövegei a német kiadás *Ethik, Geheimnis* címmel jelzett írásai között bukkannak fel, tehát egy fejezettel később. A német változatban eredetinek nevezett Magvető-kiadás szerkezete tehát alaposan megváltozik az újabb megjelenés során, ám ez nem jár a logikai-érzelmi rend megszűnésével. Ellenkezőleg: egy másik, érzékeny szabályrendszer látszik körvonalazódni, melyben a hangsúly azon a finomra hangolt nemzetköziségen van, mely nélkül a *Wenn ein Mittelstürmer träumt* nem lehetne mindenkire szóló könyv.

A *Wenn ein Mittelstürmer träumt* fülszövege és belső címei elvégzik helyettünk az értelmezői munka dandárját, és mentesítenek bennünket az alól a fáradság alól, hogy magunknak kelljen a történetekben rejlő titkokat megkeresnünk. Különös így leegyszerűsítve látni a Darvasi-történeteket, de nem vigasztalan. Egy fülszöveg és néhány cím persze nem képes mindenre, nem tud pár soron belül szólni életről és halálról, költészetről és valóságról, háborúról és békéről, ármányról és szerelemről. A *Wenn ein Mittelstürmer träumt* mindezt a foci keresztlőlátatja, mégsem unalmasan, inkább játszódva, mint filozofálva, és inkább filozofálva, mint okoskodva.

A *Wenn ein Mittelstürmer träumt* épp ezért egyszerre könnyű és nehéz olvasmány – minden kiadó álma. Megtalálja a szórakozást a humoros történetekben és a könnyeden darvasis elbeszélő stílusban az is, aki a világbajnokság kedvéért veszi kezébe könyvet, és nem csalódik a *Könnymutatványosok* szerzőjében az sem, aki már keresi az újabb Darvasi-olvasnivalót. A lírai novellákban és tárcákban rendre fölbukkan a valóságot és az imagináriust varázslatosan egybeolvasztó, az irodalomra is reflektáló hang. „Mert a labdarúgással számtalan anekdota, úgynevezett tárca, kroki, humoreszk, pamflet, kisszínes és rémhír foglalkozik, hiszen tudjátok. Az öltözői pletykák sem csak a színházak mérgezett világában érvényesek. Írtak a labdarúgásról tanulmányt, szakdolgozatot, esszét, kisregényt, csatládregényt, emlékfolyamot, fiaim, írtak erről a csodálatos sportról már mindent. Ám tudnotok kell, ebből a tengernyi szövből és mondatból semmi sem igaz. Nincs igaz újságcikk, tudósítás, és nincsen igaz bekiabálás sem. Nincsen” – szól a *Mi az igaz a labdarúgásban?* A német cím a goethei *Költészet és valóság* mintájára *Futball és valóság (Fußball und Wahrheit)*, hozzátéve az eredeti szöveg önreflexiójához egy áthallást. Tehát a Darvasi által kedvelt módszer – annak bizonygatása, hogy az olvasott szöveg minden, csak nem az, aminek gondoljuk – németül olyan segítséget kap, mely magyarul nem áll rendelkezésére. Futball és költészet behelyettesíthetősége már az írás címében jelzi: a saját világtörténelem olyan, amilyennek gondoljuk. Kicsit hamis, kicsit abszurd, tehát hihetetlenül egyedi, mégis ismerős mindenkinek, hiszen épp hamisságában és abszurdításában jellemzi legjobban tárgyát, a futballpályára képzelt valóságot.

„Egy finn filozófus, aki mindig az egyetem melletti futballpályára vitte ki székét, íróasztalát, s egy szál gyertya fényénél, szemben a kapuval, alkotott hatalmasat az emberi szellem történetében. Bizonytal tudnánk, hogy a bölceletnek miféle megújításáról volt szó, ha akadt volna kiadó, amely megjelenteti művét. Ám a filozófus lektoroknak és a filozófus kiadóigazgatóknak fogalma sincs a labdarúgás jelentőségéről” – olvashatjuk a *Mi történhet meg egy futballpályán?* című írásban (*Was kann auf dem Fußballplatz passieren?*). A német szöveg filozófiára specializálódott lektorokról és kiadóigazgatókról beszél, akiknek sem a bölcelethez, sem a labdarúgáshoz nincs érzékük, hát nem csoda, ha a kettő közti szoros kapcsolatot sem fedezik fel – nem úgy, mint a *Wenn ein Mittelstürmer träumt*, mely egy mindenki által ismert nyelven, a foci nyelvén filozofál. A futball-világtörténelem mindenkié, részese minden égtáj minden lakója, így kézenfekvő, hogy a világ törvényszerűségeit és törvénytelenégeit rajta keresztül szemléltessék; megfelelő eszköz a bölcelet nyelvéhez, éppoly magasröptű, mint amennyire hétköznapi. A foci eszköz marad itt is,

akárcsak a pályán, és a labda bizony a pokolban van, ahogy az *Epilog* utolsó mondata zárja a kötetet. A német kiadás *Epilogja* a magyar kötet *Prológusa* – és ezen a ponton vesz elégtételt a magyar változat a Goethét idéző *Fußball und Wahrheit* címért a némettel szemben. Előhang és utóhang között ugyanis ebben az esetben csak magyarul van érthető és indokolt különbség – csak a magyar kötetben állhat epilógus helyett prológus. A mennybéli prológus három focistája a magyar olvasó számára idézi meg *Az ember tragédiája* keretszíneit, német nyelven meddő vállalkozás lenne bármiféle párhuzam kierőszakolása.

A *Wenn ein Mittelstürmer träumt. Meine Weltgeschichte des Fußballs* egy magyar novelizálás mutációjaként abban a szerencsés helyzetben van, hogy kettős életet élhet. A németországit és Doppelgängere révén egy magyarországit. A kötet kétféle alakváltozata többet jelent a kétféle nyelven való megszólalásnál – a fordító és a szerkesztő munkájának eredményeként a német összeállítás nem csupán könyvkereskedelmi szempontból önálló könyv. Az azonosság és a hasonlóság kérdése filológiai szempontból is érdekfeszítő kérdés, és a német nyelvű Darvasi-válogatás – dacára annak, hogy a német kiadás eredetileg *A titokzatos világválogatottat* jelöli meg, mintha a *Wenn ein Mittelstürmer träumt* csupán fordítás lenne – izgalmasan független kötetnek bizonyul. A kötetszerkezet és a minimálisan eltérő szövegválasztás német lélekre hangszerelt gyűjteménnyé tette Darvasi könyvét. És hogy éppen a foci tartja össze az írásokban a világot, a *Wenn ein Mittelstürmer träumt* olvasása után nem kétséges többé.

Darvasi Ferenc

Mese, mese, meskete

Darvasi László: A titokzatos világválogatott

A Magvető Kiadó marketingből is jelesre vizsgázott (és ez egyáltalán nem szégyen), amikor a 2006-os világbajnokság közeledtével két „futballkönyvet” is kiadott: Esterházy Péter *Utazás a tizenhatos mélyére*, valamint Darvasi László *A titokzatos világválogatott* című kötetét. Az olvasó első benyomásra legyinthesen is egyet – a fociról írni, az nem lehet túl komoly dolog, s az ilyen alkotások, vélhetően, pusztán a szerzői életmű egyik melléktermékeként vehetőek számba. A futball azonban nem olyan marginális és érdektelen valami, amilyennek sokan hajlamosak gondolni. A németországi vébé is jó példa volt rá, hogy ez az optimális esetben kétszer 11 ember játszott sport szinte mindenből heves érzelmeket vált ki, szinte mindenkit állásfoglalásra készítet, és egészen eltérően szocializálódott és különböző anyagi helyzetben élő rétegeket hoz össze, így társadalmi szerepe sem jelentéktelen. Természete könnyen összeegyeztethető a posztmodernitásával, amely mégiscsak „a tömegek lázadásáról” szól. Az olasz–francia döntő – amelyet a „nép egyszerű fia”, a palermói kis csapatból érkezett Grosso tizenegyese döntött el az azurrik javára (egy elborult olvasat szerint amúgy is a posztmodern átlagosság, középszerűség, hétköznapiság diadalmaskodott a régi vágású hősiesség és a sztárok felett Németországban), az adott hét második legnézettebb műsora volt a magyar tévék műsorán... Ortega Y Gasset és Adorno egyenesen a tömegtársadalom barbár rítusának nevezte a labdarúgást, amely Bill Shankley, a Liverpool egykori menedzsere szerint viszont „nem élet vagy halál kérdése, hanem sokkal több annál”. Elbagatellizálhatnánk egy focikönyv jelentőségét, de nem érdemes, főleg, ha tudjuk, hogy szerzője a téma szerelmese – talán egyik művében sem tudhatunk meg annyit az íróról, mint abban, ahol hobbijáról, helyesebben szenvedélyéről szól. (Persze ilyesfajta ismereteink így sem lesznek túl tág körűek – de jobb esetben nem is feltétlenül ezért olvasunk szépirodalmat.)

Jó, jó, vethetné közbe az olvasó, de hogyan lehet összehozni a literatúrát a futballal? A magyar irodalomban, ahogy az a Darvasi-kötet fülszövegében is nyomon követhető, nagy hagyománya van a sportkönyveknek, lásd Mándy, Ottlik, Mészöly Miklós, Zelk Zoltán, illetve Esterházy, Kukorelly és Moldova munkásságát. Darvasi László építhet ezekre a pretextusokra is (néhol meg is teszi, idéz), meg arra, hogy a labdarúgás természete nagyon sok tekintetben hasonlít az irodaloméra (és, csak csendben teszem hozzá, az életére is). Hiszen tele van még nyomon követhető és már ellenőrizhetetlen legendákkal, anekdotákkal (hiába a sok kamera, ez máig így van – az itáliai Gattuso például egy pizzát fizetett volna az ellenfél edzőjének, Guus Hiddinknek, ha csapattársa, Totti kihagyja az ausztrálok ellen a tizenegyest; erről sem tudnánk, ha az olasz védekező középpályás nem meséli el a sztorit a meccs utáni sajtótájékoztatón), hangzatos történetekkel, körmönfont hazugságokkal, hihetetlen, de mégis igaz sztorikkal. Szinte törvényszerű, hogy annak a

Darvasi Lászlónak, aki a legenda műfajához oly következetesen, újra meg újra visszatér és az anekdotázás nagy mestere, írnia kellett – ahogy az alcímben fogalmazza meg – a labdarúgás történetéről. Ez az alcím aztán tűnhetne kissé nagyképűnek is (hogyan képzelheti azt a szerző, hogy cirka 200 oldalon meg tudná írni a sportág történetét? – jelentem, nem képzelem azt), de éppen azért nagyon találó, mert a labdarúgás története, akár *A titokzatos világválogatott*, a fikció és a valóság sajátos, kibogozhatatlan egyvelegéből áll össze.

Darvasi László számos valódi esetről számol be, reálisnak tűnő sztorikat mesél el, és persze kitalált történeteket is elhelyez a könyvében. Az olvasó (főleg az, akit a foci máskülönben nemigen foglalkoztat) a termékeny kétely állapotában követheti végig a szövegeket – nem minden esetben dönthető el ugyanis, írói fikcióval, avagy a valóságban megtörtént dologgal szembesít minket az olvasmány. (Míg az alkotó bizonyos könyveiben az irodalomtudomány elég erőteljes hatása is érzékelhető, itt játékosabban, különösebb elméleti fejtegetés nélkül olvad össze a realitás és a képzelet.) Egyébként nem is biztos, hogy túl fontos kérdés ez a befogadás szempontjából – a futballőrülteket és a témában mélyebben elmerülni vágyó szakmabelieket viszont a textusoknak a befogadókát elbizonytalanító manőverei utánaolvasásra, könyvtárázásra készíthetik. A szerző kedvelt eljárásai közé tartozik, hogy egy valóságos eseményt kilendít a fikció irányába. *A másik berni csodában* például a svájci vébédöntőről a két országot egymással felcserélve ír – ez a novella azért is külön érdekes, mert Esterházy hasonlóképpen dolgozza fel ugyanezt a témát a saját könyvében. *Csuka partjelző* esete mutatja meg, hogy a tényekről eleve mennyire lehetetlen objektíven beszámolni. A tárcsa fikciója(?) szerint „Gera játékevezető azért vetett véget a mérkőzésnek, mert Csuka partjelző belerúgott az egyik játékosba.” Pár oldallal később, egy másik szövegből (*A szívbe állított szögletászló*) „derül ki”, hogy a hír hibásan jelent meg, „természetesen” Csuka sporttárs volt a szenvedő fél. A valóságos eseményeket annak minden felhasználója, szándékosan avagy sem, de torzítja.

Darvasi történeteinek ismét, hiszen nem ez az első ilyen kötete, maga a mesélés a lényege, a célja, az értelme. A kispap nem futnak ki, nem is akarnak kifutni valamilyen rejtettebb, mélyebb mondanivaló felé – „csupán” önmagukért, a szöveg örömeért léteznek; legfeljebb a foci szinte hihetetlen mértékű szeretete érezhető mindegyikből, ha erről értekeznek, az viszont már egy jócskán irodalmon túli szemponthoz vezetne el. Ahol az olvasó nagyobb összefüggéseket keresne, ott sem talál. A kauzális szempontokat gyakran kikerüli a történetvezetés. Olykor egymásnak ellentmondó állításokat helyez a szövegbe az író. „Mifelénk a csatárt mindig a keresztnevén, becézve szólították az emberek” – kezdődik a *Visszaköszön Karcsika*, ami egy bekezdéssel később így folytatódik: „Mifelénk egyetlen játékost neveztek keresztnevén...” A logika szerepét gyakran az asszociációk veszik át. Ezek néhol egészen követhetőek, máshol viszont képtelenség a képzettársítások közti kapcsolatot felfedezni: „Az *Észrevételek* című könyvében Wittgenstein arra figyelmeztet, hogy írni csak a legnagyobb szenvedések közepette lenne szabad, mire én kissé sértetten megjegyzem, viszont Peruban nem lehet monokinizni, de még a bikiniben való fürdőzés is tilos, vagyis a parton legfeljebb egyrészes fürdőruhában időzhetnek a perui nők, és ekkor az is az eszembe jutott, hogy az emberi hányadéokban mindig található répa, és így van ez akkor is, ha az ember évek óta, netán még soha életében nem evett répát.” Az *Előszó* azt ígéri, hogy „legalább” a narrátor személye beazonosítható lesz. Egy öregedő, ismeretlen közép-európai csatár mutatkozik be itt nekünk, azt állítva, hogy a kezünkben tartott könyv az ő munkája. Elég azonban néhány kispapát elolvasni a kötetből, és máris megállapítható: a különböző módokon elbeszelt történetekből, hiába is szeretnénk, képtelenség rekonstruálni ennek a játékosnak a személyét – az előszó fikciója mintegy megsemmisül a szövegtengerben. Túlzás nélkül állítható: az égedta világon semmit sem tudunk meg az előszó szerzőjéről a négyoldalas bevezetőjén túl (az egyes szám első személyben elbeszelt

részek ráadásul nem egy homogén beszédmód termékeinek látszanak), és semmi jel nem utal arra, hogy az írások elkövetője ő maga lenne.

Néhány hagyományosabb szerkezetű írást leszámítva leginkább asszociatíván, néha egészen önkényesen, még ritkábban valami homályos kauzalitással egybefűzött, egymással mellérendelő viszonyban lévő mikrotörténetekből állnak össze a szövegek. Lassan már meg sem lepődünk azon, hogy Darvasi ezekben a pár soros szeletkékből is milyen magas színvonalon képes egy-egy életet a maga plasztikusságában ábrázolni. Ezek a short story-k aztán egészen változatos formájúak: van, ahol a szerző a haldokló glossza műfaját eleveníti fel (*Néhány fontos tévedés a labdarúgásban*), máshol a legendaét (még egy lábjegyzet is elég neki a *Miért éppen a labdarúgás?*-ban, hogy elmeséljen egyet), továbbá, már-már meglepetésre, tradicionálisabb jellegű novellát is közöl, miközben műfajtól függetlenül az anekdotázás, a határokat nem ismerő mesélés válik uralkodóvá a beszédmódjában. Azt talán említenem sem kellene, hogy Darvasi professzionális szinten birtokolja a focinyelvet. A sportkedvelőknek igazi gyönyört jelenthet *A titokzatos világválogatott* stílusa és terminus technicus-apparátusa (dribli, esernyő stb.), bár kérdéses, hogy az irodalomszerető, de a labdarúgás világában kevésbé járatos olvasó mit tud kezdeni ezzel a speciális témával, és az ebből fakadó, szintűgy speciális nyelvhasználati formulákkal.

Az irodalom természetére vonatkozó reflexió elenyésző mennyiségű a kötetben, azzal a néhánnyal viszont érdemes foglalkozni. Az egyik ilyen, *A megismételt magyar–spanyol* annak a parabolája, hogy minden újrajátszható, -írható; sőt, a képzelet segítségével megváltoztatható. Ha ez a gondolatmenet túlságosan kapóra jönne bizonyos irodalomelméleti iskoláknak (nem mondunk neveket), nekik is üzen az ironikus hangvétellű *A posztmodern edző*, melyben a címben említett tréner a posztmodern irodalom szinonimájaként olvasható. *A nyelvészeti konferencia* pedig már egyenesen a tudományos ülések és az (irodalom)elméleti belterjesség (pl. „Műalkotás-e a gól, s ha igen, egyetlen műnek tekinthető-e a játékos összes gólja...”; vesd össze: beszélhetünk-e életművekről az irodalomban, avagy csak önálló, egymástól független szövegek léteznek) paródiája. És bár az élet, az írás, és mellesleg a foci értelmét sem sikerült megtalálni *A titokzatos világválogatott*-ban (nem is volt ez komolyan feltett szándéka Darvasinak), az olvasás értelme az ilyen szív-szorító, melankolikus mondat(ok)ban bizonyára benne rejlik: „És könnyű futja el a szemed minden pályánál, ahol az utad elvisz majd, távoli vidékek, ismeretlen völgyek, autózol, az út mellett pedig egy üres, félhomályos, elhagyott pálya terül el, olyan szép még az is, hogy félredobban a szíved.”

Olasz Sándor

A regényírás nehézségei

Ferdinandy György: A Pourtalés-kastély lakói

A terebélyesedő Ferdinandy-irodalom visszatérő sopánkodása, hogy az 1988-tól Magyarországon újra megjelenő szerző „csak” novellista. Hiába érzékelhető, hogy a novellaciklusok többek a lazán egymás mellé helyezett novellák füzérénel, a regény csak nem akar megszületni. Egy izgalmas dialóguskötetben (*Robinson úr töprengései. Ferdinandy Györggyel beszélget Kulcsár Katalin*, 2004) ezt „az egész műfaji tökölődést”, a regény utáni hajsztát mind közönségesen hülyeségnek, álkérdésnek nevezi Ferdinandy, s a maga szempontjából igaza is van. Hiszen írói tehetsége vitathatatlanul az epika rövidebb lélegzetű műfajaiban tud kibontakozni. („A rövidpróza nekem valamiféle lényegretörő igyekezetet jelent a szétesett világ tükörcserepeinek egységbe foglalására. Erre tesz hajlamossá alkotom, erre szorítottak rá a körülményeim...”)

A *Portalés-kastély lakói* alcíme szerint „Dokumentum”. Most tekintsünk el attól, hogy a műfaji megjelöléseket tartalmazó alcímek általában félrevezetők. Ferdinandy új könyvének alcíme is az természetesen. Mintha a szerző jó előre próbálná kifogni a szelet a vitorlából: ne menjetek be semmiféle műfaji zsákutcába, a könyv nem novellaciklus, de nem is regény. Jóllehet szép, novelisztikus szövegek is olvashatók benne (például arról, hogyan került *A francia vőlegény* kötet borítójára a fényképész árnyéka, vagy: milyen újra látni a magyar menekülteknek otthont adó kastélyt, pontosabban a kastély melletti barakktábor). Az is igaz, hogy az új mű – különösen a műfaj újabb fejleményeinek tükrében – a regényszerűség számtalan követelményének megfelel. A szerkezet sok kitérőre, „lazaságra” alkalmat ad, a kétféle szöveg ütköztetése, súrlódása (az 1956 novemberében kezdődő, hol vissza, de még inkább előre utaló, hol első, hol harmadik személyű elbeszélés egyfelől, a dőlt betűkkel szedett, többnyire korabeli írások másfelől) mindenképpen nagyobb epikai kompozíciót sejtet. Csakhogy Ferdinandy fragmentumokból építkezik, világunk tünékeny szerkezetének megragadásához, a redukcióhoz, a töredékességhez vonzódik. A fragmentum többnyire akkor jelenik meg, amikor a nehezen kimondhatót akarjuk megszólítani. Nem a mű részlete, mivel teljes és befejezett is lehet. Ferdinandy műveiben ily módon ugyanazok a műfajon kívüli, vagy éppen műfajok fölötti elvek érvényesülnek, amelyre Krúdytól Mátyás Ivánig már igen sok példa akadt. Bodor Ádámhoz hasonlóan Ferdinandy is írhatná: „egy regény fejezetei”. De vajon nem ugyanannak a regénynek a fejezetei íródnak minden Ferdinandy-könyvben? Hiszen témák, alakok, helyzetek, hangulatok ismétlődnek, s ugyanazt a hangot halljuk minden írásából. Ugyanazt – másképpen. Ez a hang az emigráns létben korunk modellhelyzetét érzékelteti. Nemcsak Franciaországban vagy Puerto Ricóban idegen az ember. Akkor is az, ha a Sashegyen marad. A „házörzők” a „csavargóra” irigykednek, miközben a világvándor is ugyanazt az ürességet, becsapottságot tapasztalja. A magányos monologikus hang sorozatszerűséggel, egymás mellé rendelt variációkkal jár együtt, s az elbeszélés ritmusát nem a cselekmény szegmentumai, hanem a hol dermesztő, hol melankolikus élmény atmoszferikus hullámszárai adják. Ebben a motívumokat, foszlányokat, történet- és emlékdarabkákat rako-gató elbeszélésben aztán mégis összeáll valami rejtélyes egész: kis semmiségekből a legnagyobb. Furcsa módon ezekben a történetekben jobban megmarad a mögöttünk lévő század, mint a dokumentumokban. Noha ez a könyv is tele van referenciával: személyek, helyek azonosíthatók, valós történelmi eseményekre, figurákra történik utalás. A tények mégis szép-

irodalmi szövegbe olvadnak. Ám az író nem az 1982-es *Mammuttemető* módszerét követi. Ott olyan fikciót teremtett, hogy dokumentumot olvasunk, miként monográfusa (Szilágyi Zsófia) ezt a folyamatot pontosan leírja. Itt olyan dokumentumokat gyűjt össze, melyeket fikcionális szöveggként olvasunk. Hogy ezt milyen eszközökkel éri el, arról később.

Egyelőre maradjunk a tényeknél és a tanúknál. A szerző többször elmondta, nem tud 56-os regényt írni. Nem érzett elég erőt hozzá. Naplószerűen ugyan leírta, ami akkor történt vele, végül úgy látta, legfőljebb arról számolhat be, ami a forradalom után a kirajzott kétszázezer ember sorsa. A *Pourtalés-kastély lakói* azoknak a menekült magyar diákoknak a története, akik az emigránslélet Franciaországban, Strassbourg mellett kezdik.

Mögöttük a feldúlt haza, előttük a korlátlan, a céltalan szabadság, mely ugyanolyan riasztó, mint a szabadság hiánya. „Kezdtük megérteni, hogy nemcsak a rabságnak, a szabadságnak is van egy már-már elviselhetetlen véglete. Amikor annyit veszít vele az ember, hogy ami marad, az már nem is éri meg.” Hiába nyílik ki a világ, de amit meglátnak, az elbizonytalanít és megfélemlít. Menekültből és üldözöttből hirtelen „piszkos idegen” (sale étranger) lesz. Még a napos oldalon is nyomor és magány. Úgy, ahogy ez a létélmény a zárlatban megfogalmazódik: „Egy japán filmben van egy pihenőhely, valahol ég és föld között. Ott kell eldöntenie mindenkinek, hogy melyik perc volt életében a legboldogabb. Mert odafent nem marad neki más, mint ez a pillanat. Hát igen. Azoknak, akik eltépték a gyökereiket, nincsen soha többé, sehol a világon egy ilyen napsugaras hely, egy ilyen legboldogabb pillanat.” A kiszakadás és gyökértelenség két szöveghelyen is a szarvassá változott fiúk „kiáltozását” asszociálja: „A mi szájunk nem iszik pohárból. A baj csak az, hogy sehol se találtuk a forrásokat.” Az egyik (dőlt betűs) novellabetétben a hős (itt a fia nézőpontjából látjuk a jelenetet) egy csavargóban hajdani társára, Stephanre ismer. A szarvassá vált fiúk példázatára Stephan csupán ennyit mond: „Egyszóval... felszarvazott minket ez a vadnyugat.”

Ez a létszemlélet és közérzet természetesen mit sem érne az írói kifejezés Ferdinandyra valló módja, jellege nélkül. Az említett monologikus hang stílusa összetéveszthetetlen. Az ismétlődő elemek, motívumok sűrűsége miatt érzi az olvasó, mindent tud, mindent ismer már a létezés emigránsairól és clochard-jairól. Mégsem unja meg, miként azt a hangot, modort sem lehet megenni, mely Beckett, Pilinszky vagy Mátyás hajótöröttjeiről, megalázottairól és megszorítottairól beszél. Ferdinandy azt a modern poétikai elvet ismeri föl, hogy a dolgok nem egymás után történnek, következésképpen azt sem tudjuk, hogy egy történet hol kezdődik és hol ér véget. Ami van, legfőljebb körülírható, de végső igazságokat aligha mondhatunk róla. Tudja, hogy a mégoly gazdag epikus tehetség sem képes igazán visszaadni, ami történt. Nem is a közvetlen történetre figyel, hanem annak reflektálására a közérzetben. A történetmondás megszokott formáitól is ezért távolodik el. Mikrorealista és lírai. „Valóságéffektusai” pontosak, olykor tárgyias prózába illőek. Ugyanakkor lírai prózát teremt, s ezt a líraiságot nem föltétlenül az epikába szőtt lírai elemekben kell keresnünk. Miközben fől számolja az epika klasszikus építőelemeit (nem ad szabályos történetet, szabályos környezet- és jellemrajzot, s többnyire az egymondatos jellemzések mestere, szakít a valahonnan induló és valahová tartó elbeszélés hagyományával), a valós elemeket a képzelet, sejtés felé billenti. Elbeszélői magatartását is a kettősség jellemzi. Szenzibilis alkat. Lírai részvét keveredik humorról, olykor csibészes ironiával. De sohasem érzélgős, hazátlansága, honvágya mélyebb rétegekben rakódott le. Hangja ezért tud távolságtartó is lenni. Nem értelmez, nem magyaráz, nem vádol, nem sajnáltatja magát. Megmutatja, milyen volt egy nemzedék, mielőtt a semmibe hullt. Látszólag eszköztelen, ámde szinte mondatról mondatra kitért, „kicentizett” és megszenvedett beszédmod ez. A *Pourtalés-kastély lakói* nemcsak a gyarapodó 56-os irodalomban, hanem a kortárs magyar prózában is előkelő helye van. (nora, 2006)

Nem melléklet vagy függelék

Spiró György: *Széljegyzetek*

Több kézenfekvő és vélt indok idézhette elő, hogy a recepciók közül biztosan legitimált, így önkéntelenül is az első helyre kerülő (hiszen ezt veszi kézbe először, erre bukkan majd rá legkönnyebben a könyvtári adatbázisokban kutakodó) *Széljegyzetek* külön kötettestben kapott helyet. Szépirodalmi műhöz nem szokás már szöveget értelmező utószót írni, amely első néhány bekezdése a műről feltétlen tudni való és illő adathalmazt foglalta össze, olykor a szerző életrajzával. Pedig Dávid Anna válogatása, annak lehangsúlyosabb részét kivéve, megfelel az utószó funkciójának is: tartalmaz egy rövidebb kritikát, egy rövidített Spiró-esszét, számos térképet, fotót, illusztrációt.

Első és feltétlenül tisztelendő érv a független, önálló kiadás mellett a születésnapj gesztus. Talán ebből adódik, hogy a *Széljegyzetek* inkább a *Fogság* szerzőjének, Spiró Györgynek a bemutatására ad lehetőséget, még ha nem is ez volt az eredeti törekvés. Egy beszélgetés, egy „mély” interjú mindenképp a legalkalmasabb forma ehhez, melyből készült több is a szerzővel, talán nem ilyen hosszú, értő és alapos, mint az „*Aki tudja, ugyanazt tudja*” című. Csontos Erika beszélgetése egy nagyszerű gyűjtemény részét képezi, amely érdemessé vált, reméljük, válik arra, hogy kötetformában is kiadják: a *litera* irodalmi portál *nagyvizit*-sorozatának tavaly nyári darabja(i). A *nagyvizit*-rovat minden sajátosságával megfelel annak a rendeltetésnek (és meg is haladja azt), amiért ezt a vékonyka kötetet kitalálták. Egy stáb elindul, hogy otthonában felkeresse a szerzőt, az olykor két-három részletben közölt párbeszédek jelzik, a vizitre időt szánt mindkét fél, így hitelesen elkészíthetők a kiegészítő illusztrációk a műhelytitkok felfedéséhez: íróasztalfiókban matatus Esterháznál, vadregényes út leírása Nádasnál, fotókópiák kéziratokról, rajzok, firkák – irodalmi csemegék, bibliográfiák, addig megjelent recepcióbázis feltárása. Mindezek ismeretében nem csupán az interjú és a *Narancs* kritikája tekinthető utánközlésnek, sajnos a kötet ötlete sem eredeti.

Tévednek azok is, akik szerint egy ilyen werkkönyv előzmény nélküli. A Kertész-tanul-

mánykötetek, az Esterházy-kalauz, a Diptychon mind vagy hagyományos formájukban, vagy újszerű szerkesztési megoldással, de már önmagukban is, a szövegek egymásmellettségéből adódóan értelmező szerepet betöltők voltak. A többműfajú-formájú szöveg egy kötetbe kerülésére, így egyféle antológia, szöveggyűjtemény (a szó nemes értelmében) kialakítására kitűnő példa a *Szerb Antal naplójegyzetek* címet viselő kiadvány. (szerk.: Tompa-Petrányi, Magvető, 2001), függelékében a következőkkel: a feleség előszava a naplójegyzetekhez – újraközlés, korai novella, majd az ehhez kapcsolódó tanulmány – újraközlés, forrásközlés: levelek, vers, interjúrészlet. Elfogadható, hogy a majd 800 oldalas nagyregény nem tűrt volna meg maga mellett egyéb szöveget, de a kerek évfordulónak szóló tisztelgés nélkül a *Széljegyzetek* kevésnek tűnne-tűnik.

A „széljegyzetek” cím invenciózus, de tartalmatlan, kellett volna találni egységet biztosító szálát a szövegek között, mert így megkérdeshető: miért ez az interjú szerepel, miért nincs másik, több rövidebb tanulmány a kritika mellett. Annál is inkább meg kellett volna oldani a teljességre való törekvés látszatát, mert az interjús *fogsag.hu* ismét előnyt élvez: a linkek segítségével azonnal elérhetővé válik az összes kritika, riport, olvasói vélemény, és a weboldal egyik napról a másikra frissíthető. A kis füzet csak felmutat formai mintákat, műfaji lehetőségeket arra, hogyan közelítsünk regényhez, ehhez azonban túlzásnak találok az azzal való teljes külső azonosság vállalását. Értelmezhetetlen továbbá, hogy a regényszerző neve ezen a borítón is szerepel, más lenne a helyzet, ha ő válogatta volna az írásokat. Az megfelelő és elégséges horizontot képezett volna, amely tökéletesen összetartaná és egymás mellé vonná akár Csontos, Keresztesi és magának Spirónak is a munkáját. Azonban a kötet az író számára készült, erről a belső borító bejegyzése is tanúskodik, így a zavar megmarad: kinek a széljegyzetei is ezek.

A jegyzetkategoriót amúgy is szétfeszítheti az eredetileg három részben megjelent interjú, amely nagyszerűen közvetíti egy kötetlen beszélgetés hangulatát, szándékolt irányítottsá-

ga nincs, de minden kötelező csomópontot érint. A kérdések alapján megismerheti az olvasó a szerzői intenciót regénye borítója, címe, terjedelme, a forma, a szerkezet, a regényalakok folyamatosan változó, majd végleges kialakításában.

Sajátos történelemszemléletének megértésében nemcsak a közölt esszéírás segít (bár a címhez – *Pilátus, a helytartó* – nem feltétlen ezeket a részeket volt a legszerencsésebb kiválasztani), de a beszélgetésből kiderül, hogyan gondolkodik a történettudományi iskolákról, a forrásfeldolgozásról, a mikrotörténelem lehetséges rekonstrukcióról vagy éppen konstruálásáról.

A drámaírói tapasztalatok által is segített szerkesztési elv felvázolása érthetővé tesz terjedelmi, fejezetbeosztási problematikákat, karakteralkítási megoldásokat. Kiváló elmélete Shakespeare szerepösszevonásairól segíthette Spirót abban, hogy meglásson, és főként: a regényben láttassa például azt a jelenséget, ahogy a császárfigurák egybemosódnak. „Az első században minden római császár ugyanazokkal a problémákkal szembesült, és az adott korban lehetséges hatalmi technikákkal reagált.” (23.)

A posztmodern mint szempontrendszert e regény kapcsán felesleges, sőt hiba volt behozni, elég csak az iskolás tesztnél maradni: vizsgált szövegünk bizalmatlan-e a nyelvvel, a hagyománnyal, a tradicionális szubjektumfelfogással, elveti-e hagyományos formákat. Ha a fenti kérdésekre negatív választ lehet csak adni, nem törődhetünk tovább posztmodern technikákhoz hasonló (?) módszerekkel (például, hogy az Ikszekben meghamisított a főszereplő Bogusławski halálának dátuma – árulja el Spiró (31.), ám ugyanezt a lehetőséget, amelyet beszélgetőpartnere vetett fel „az egyetlen nagyszabású nőalak” kapcsán [„Tudom, botrányos, amit mondok: de én itt annak örültem volna, ha Kainisz... nem éri meg a könyv végét.”], vissza-

utasítja: „De megéri. A valóságban megérte, nem hamisíthattam.” (36.)

Az íróember általában nehezen vagy (ál)szemérmesen nyilatkozik, ha munkái értéklésére kéri. Spirónál ez a téma sem tabu, többször visszakanyarodik oda a beszélgetés, mely regénye jó, félreértett, nem megfelelően menedzselte. Tudatos és objektív szemlélője és olvasója saját életművének (legközelebbi tervei között a *Jövevény* újraírása szerepel). Joggal minősíti tévedésnek, ha személyét általában azonosítják alakjaival, engedményeket talán épp Uri esetében tesz, speciális tulajdonságcsoportja miatt, a hosszú dialógus azonban egy talán nem várt eredményt hoz: a narrátort és a szerzőt kezdjük egymásra vetíteni. Jellemezték narrátorát arcatalannak, szereplőhöz tapadóknak (Angyalosi), egyes kifejezéseivel kétezer évről távolabbról provokálóknak; reagál e felvetésekre itt és más riportokban. Izgalmas munkamódszernek tűnik, ahogy lineárisan haladt előre a szöveg megírásában, hogy a karakterek felvehessék formájukat; azonban a mindent látó narrátor funkciójában nem tud egyenletesen működni (ebből a szempontból kulcsjelenet a Jézussal való találkozás, még inkább ennek szövegen belüli interpretációja!): helyettesítheti őt Uri, személye pedig a Spiró-értelmezések felől visszaolvasva szinte el is hagyható.

A beszélgetésből egyértelművé válik: Spiró Györgynek fontos, hogy ne olvasóidegen kötetet adjon ki a kezéből, sőt segítse az olvasással mint tevékenységgel egyre inkább küszködő befogadót, és amely történelmi regény lévén csak úgy maradhat hiteles (az egyik legnehezebben kezelhető fogalom), ha nélkülöz lehetőség szerint minden prekonceptiót. A *Széljegyzetek*nél talán túl komolyan figyeltek erre...

(*Magvető*, 2006)

Molnár Zsuzsa

„Csak egy kis dokumentáció”(?)

Szakács István: *Történetek dolgok*

2005 könyvhetére jelent meg az Alexandra és a Jelenkor közös szerkesztésében kiadott Sznignatúra-könyvek sorozatában Szakács István *Történetek dolgok* című prózakötete, mely pár hete elnyerte a legjobb első könyvesek Bródy Sándor-díját.

Ez a regénnyé összeálló novellafüzér hosszú évek munkájának termése, egyben egy különös szerzői attitűd terméke. Az első szövegvázatok már jó tíz éve megszülettek, a regényben is szereplő részek hosszabb ideje készen vannak, Szakács István nevével mégis csak most(anában) találkozhattunk, hiszen korábban szinte semmit nem publikált. A két kivétel sem „kivétel”, ugyanis a 2003 végén, a *Holmiban* megjelent két tökéletes novella már a regény elkészült fejezetei voltak.

Mondják: a prózaíráshoz érni kell, ami Szakács István esetében azt jelentette, hogy évekig szigorú önfegyelmével dolgozott, s még szigorúbb önkritikával tekintette írásait, s csak azzal lépett elő, ami megütötte a számára is elfogadható minőségi szintet. A regénybeli Olivér gyöttrődését olvasva nem lehet nem engedni az áthalásnak, s a hős kétségekkel terhelt, magányos írásküzdelmét mintegy szerzői önvallomásként is olvassuk: „Kénytelen voltam belátni, hogy egyszerűen hiányoznak a képességeim az efféle munkához, mert akárhogy is, az írás mégis csak egy szakma, sajnos a jó szándék még édeskevés, és mondhatom, igen fájdalmasan éltem meg a szembesülést saját, irreális vágyaimmal, végső soron saját magammal. Ez a belátás persze nem egyszerre történt, hosszú évek teltek el, és egyre rosszabb, egyre kínosabb lett az egész éjszakai írogatás, őszintén szólva, igenis, előntött a szégyen, amint kinyitottam a füzetet.” De Szakács évtizedes írásküzdelemének eredménye kiérlelt nyelvezetű, logikus és feszes szerkezetű, élvezetes, friss magyar próza lett. (Csak a címválasztással nehéz megbékélnem: nem az a baj, hogy nem ad kulcsot a szöveghez, hanem hogy az utána-alatta következők relativizálását, sőt:

bagatellizálását talán túlságosan direkt módon végzi el.)

A kis szürkés-kék könyv borítója (Klobusovszki Péter munkája), a kukoricatarló torzított fényképével nemcsak a regény reménytelen, elmagányosodó, kiüresedett világához igazodik, de előlegezi a regényszöveg épülésének ritmusát is.

A regény cselekménye a rendszerváltás éveit körül sűrűsödik, de a középpontban álló két értelmiségi, hajdan baráti család és egy kisebb faluközösség történetében bekövetkező változások okait és következményeit vizsgálva az 1960-as évektől napjainkig, de legalábbis a 2000-es évek elejéig nyúlik vissza és előre az időben ez a legkevésbé sem linearizálható elbeszéléssorozat. A legtöbb fejezet helyszíne egy kelet-magyarországi kis település (a környékbeli Debrecen, Hajdúszoboszló, Gyomaendrőd meg is neveződik), de a falu csak egy (irodalmi!) utalásból azonosítható, Veres Péter – egyben szerzőnk – szülőhelye: Balmazújváros. Néhány jelenet Budapesten játszódik, ahol a helyek megnevezései egyben betöltik az idő, a kor jelzésének funkcióját is (Lenin körút, Dobi István út, Cora, West End). A regény egyik erénye, hogy a korszak politikumának rendkívül plasztikus megjelenítését adja. A későszocializmus szimbolikus jelenségei (a balatoni nyaralás, a mindenható megyei és a kisstílű falusi párttitkár, gépfegyverrel lött őzből pörköltfőzés stb.) mellett a rendszerváltás ellentmondásainak többszempontú dokumentálása is megtörténik. A szereplők között van a változásokat egyáltalán nem értő vidéki tanárnő, az új hullámokat meglovagoló, vezérszónokká lett falusi tiszteletes, vagy a körülményekhez gyorsan alkalmazkodó mérnök-menedzserré avanszált párttitkár.

Szakács István regényének legfontosabb jellemzője és egyben egyik legnagyobb eredménye, az a fegyelmezett szerkesztés, amely a (kétszer hat, plusz egy, vagyis) tizenhárom fejezetet egységes egészé szervezi. Az első hat fejezet mindegyikében más-más szereplő kezd beszélni, akik

aztán a második részben – az előzővel azonos sorrendben – újra megszólalnak, míg aztán a zárórész berekeszti, összefogja és némileg felülírja a megelőző monológokat.

A kirakós darabokként egymásba kapcsolódó fejezetek önmagukban is megálló, élvezhető és értelmezhető történettöredékek, de a mélyedések (hiányok) és nyúlványok (az adott részen túlmutató mozzanatok) felkínálják, sőt igénylik a következő elem (fejezet) kapcsolódását. Az előre- és visszautaló mozzanatok egyrészt megvilágítják, megmagyarázzák a korábbi homályos részeket, másrészt minduntalan új titkokra utalnak, ezzel a bizonyosság–bizonytalanság állandó mozgásában tartják a szöveget. (Amennyire meg lehet állapítani, az éveken át tartó változtatások során leginkább éppen ezt, az előre- és visszautalások szövevényét, a novellákat „regénnyé”, összefüggő történetté szervező rendszert erősítette, árnyalta Szakács István.) A regénynek ez az alapstruktúrája, az elmondás és értelmezés oda-vissza mozgó, állandóan változó, többször felülíró szerkezete megjelenik a szereplők beszédmódjában is. A bizonyosság keresése és a bizonytalanság felülkerekedése a szövegben is egyfajta ingamozgást eredményez, ennek megfelelően a monológok felépítését a magyarázó, a következtető és az ellentétes, sokszor többszörösen összetett mellérendelő mondat szerkezetek határozzák meg. („Egyáltalán nem érdekel, hogy ki, mit gondol, nem, ez nem zavar, hanem belülről elviselhetetlen ez a szétzettség, mert hiszen jószántamból, ugye, nem kezdek el szaladni sehová, ha meg már viszont tényleg kell, akkor persze valami nagy baj van, és elsősorban hideg fejre, józan észre lenne szükség éppenséggel ott, ahová igyekszem, viszont ekkor a legkevésbé sem vagyok normális, nem azzal foglalkozom, mit is kellene tenni, hanem, hogy nem vagyok szép.”)

A monologizáló szereplők létmódja csak a beszéd, közege a nyelv, karaktere a stílus. Itt és így nyerne identitást: addig léteznek, amíg beszélnek, és olyanok, *ahogy* megnyilvánulnak. Létterük csak az elmondottakban van, önmaguk „körbebeszélésében” határozódnak meg. A monológokból építkező szövegek szerkezeti-
leg önmagukban hordozzák a titokzatosságot, a feszültségkeltés eszközt. Ha egy szereplő egyes szám első személyű nyelvhasználatán keresztül kerülünk egy regényvilágba, akkor (azon túl, hogy bizonyos fokig szükségszerűen azonosulunk a monologizáló hőssel), intenzív érdeklődés támad bennünk iránta. Ekképpen Szakács

István regényének is kulcskérdése, a feszültség legintenzívebb forrása a *ki beszél?* problémája. Neveket és az azonosításhoz szükséges emberi relációk megadását a legvégsőig, a fejezetek lehető legutolsó szakaszáig halogatja a szerző, akkor is csak mintegy mellesleg (egy boríték címezéséből, egy megszólításból) derül fény a beszélő személyére. A konvencionálisan legfontosabb nyelvi identitásteremtő elem, a név, csak késleltetve kerül be saját középponti pozíciójába, ezzel a beszélő azonosításának lehetőségét sok esetben csak a nyelvhasználat hordozza. Ezért hat, olyan jól megkülönböztethető, önálló hangot, beszédmódot kellett konstruálni (s ez többnyire sikerült is), mely egyrészt alkalmas a közös történelmi-politikai szituáció, de az egyénenként eltérő szociális és kulturális hátterek megjelenítésére, másrészt karakteres személyiségjegyek hordozója is.

Három férfi és három nő szólal meg váltakozva, és hogy miért csak és kizárólag ők lehetnek a történet közvetítői, nos, ennek pontos oka van, de hogy mi az, nem árulhatom el; elvenném a titokfejtő olvasás élvezetét.

Az első, és önmagában is tökéletes novella, a *Spring collection* című fejezet beszélője Messzinger Gyula, hatvan év körüli traktoros. Nyelvezete egyszerű, tudata nem reflektál, legfeljebb emlékezik, de leginkább csak a szereplő létét biztosítja. Azt a létet, mely öntudatlanul a regény egyik legmélyebb titkának hordozója.

A második beszélő Eszter, Olivér egykori szerelme, aki faluról a fővárosba kerülve nagy ambícióval építi belsőépítési karrierjét. Míg tervrajzainak értékelését csak a többi szereplőtől kaphatjuk („giccses”), addig túlbonyolított, affektáló nyelvezete az olvasó számára érzékeltes személyiségképet közvetít. („A háztartás alapvető ellentmondásait mindaddig képtelen voltam sikeresen feloldani” – mondja például rendetlen lakásáról.)

Amikor a harmadik szereplő, Laiter Olivér, harmincegynéhány évesen beszélni kezd, már évek óta egyedül él, túl van egy infarktuson, vezeti a *Sütit*, a vasúti kocsját, és a lassú leépülés útján halad. Erősen reflektív, inkább gondolkodó, mint cselekvő típus; nem alkalmazkodik, de nem is szegül szembe: kívül marad, megfigyel. (Jó „nézni az embereket, és folyamatosan tanulmányozni magamat, hogy hogyan is nézem az embereket.”) Olivérnek apából három is jut: egy vér szerinti, egy, akit annak hisz, s egy szellemi-intellektuális „apa”: Dr. Tussay Arnold tiszteletes. Dr. Tussay galambtenyésző-

tő (a regényben részletes bevezetést kapunk a tenyésztés elméleti és gyakorlati tudnivalóiba), a tőle tanult galambászat világképletté nő Olivér számára: soha el nem készülő filozofikus tanulmányban akarja megvilágítani a tenyésztés elméletét. Dr. Tussay alakjában és a vele folytatott vitákban összefonódik a galambászat és az aktuálpolitika, a standardreform és rendszerváltás. Politikai nézeteinek változása, mondhatnánk, a szocialista (béke)galambtól a Magyar óriás sikeréig, konkrétan: egy nemzeti párt vezérszónokságáig ível.

Olivér esetében a múlt titkának hordozója az apa alakja, de feltűnő, hogy a regény több más szereplője esetében is a problémás apakapcsolat megértése a múlt megértésével kapcsolódik össze. A regény az apához való visszatalálás, a vele való megbékélés történeteként is olvasható, hiszen a felnőtt gyerekek (Olivér és Eszter) végül apjukhoz kerülnek közelebb, az ő útjukat választják. Az anyák sorsa a teljes magány lesz; az egyik örültségbe, a másik egy redukált létbe záródik.

A negyedik megszólaló, a közhelyekben beszélő Klára, Eszter anyja, egy ötvenes éveiben járó, egyedül élő testnevelés szakos tanárnő. Klarában tovább él a kispolgári kicsinyességgel keveredő szocialista öntudat; számára a *rend* kulcsfogalom maradt. Kedvenc költője (az erkölcstelen életvitelű Szabó Lőrinc helyett) Garai Gábor, s egyáltalán nem érti, hogy miért is lehet fontos az az aprócska adat, hogy a „rendért kiáltó”, *Tűztánc* című versét 1957-ben írta a költő.

Vass Sándor elvtárs (Klára elvált férje, Eszter apja) 1988-ban párttitkárként semmittevéssel és alkoholizálással bomlasztja az akkor már magától is bomladozó rendszert. A regény egyik legsikerültebb része Sándor monológja: ismerős, de egyéni karakterek szellemes és sodró erejű története, mely egy élet és egy életforma végét mondja el.

Az első rész záródarabja nem monológ, hanem egy, a korábbi fejezetekhez képest jóval korábban, 1972-ben megírt levél. Titokzatos és különös szerzője az, akiről majd' minden korábbi szereplő már beszélt, a megszólalások leginkább felé mutatnak, bizonyos értelemben az ő belépőjét vannak hivatva előkészíteni. A felfokozott várakozás után végül előlép Magda (Olivér anyja), és egy olyan nyelven szólal meg, mely egyszerre intelligens, árnyalt és sokrétegű, ugyanakkor kissé zavart, némi inkohereanciát sejtető.

Magda budapesti, a regény többi szereplőjéhez képest, akik a faluban születtek, *idegen*.

Kívül (és fölül) áll rajtuk szépségével, eszével, temperamentumával, titokzatos múltjával is. Az idegösszeomlása idején Sándornak írott levél igazi tétje sokkal inkább önmaga megértése és írásba rögzíthetősége, mintsem a történetiszöveg folytatása.

A regény második részében ismétlődik a szerkezeti struktúra, de az újra megszólaló szereplők már az *utániség* pozíciójából mondják (közel ugyanazon) történeteiket. Valamennyi „beszéd-idő”, vagyis a megszólalás, visszatekintés időpontja a 2000-es évek elejére tehető, amikor is minden szereplő életében, kisebb-nagyobb változások után, egyfajta nyugvópontra kerülés, célba érés(?) figyelhető meg. A regénytörténet és -szerkezet szempontjából a múlt eseményeinek feltárásával a feszültségek feloldása jellemzi a második szakaszt, retorikailag, mondhatnánk, a kérdésekre adott (fél)válaszok megadása történik, ráadásul – minthogy a szereplők azonosítása itt már könnyű – a *ki beszél?* kérdése is veszít izgalmából.

A történet és a regény végkifejletét előkészítő második Magda-fejezetben az abszolút jelenbe, a minden utániségának idejébe kerülünk: „Mindentől és mindenkitől egyre távolabb, elmerülve a magányban. Ez a szabadság. Nyugodtan tehetek bármit, mert általam már nem változik semmi, az élők serénykednek az életben, a holtak kényelmesen kinyújtóznak, de én nem élek, amiként halott sem vagyok. A gondolatfoszlányok, az emléktöredékek minden rendszer nélkül követik egymást. Engedek nekik.” Magda élet után, halál előtt, a senkiföldjén áll. Itt, a teljes szabadság, a tétnélküliség terében kerekedik-keletkezik a történet. Jó néhány hiányzó történetdarabka helyére kerül Magda gyermekkoráról, apja és anyja szenvedélyesen viharos életéről, az 1965-ös építőtáborról – s mindezek utóbb bekövetkezett súlyos következményeiről. Az apránként adagolt, gondosan elhelyezett figyelmeztető, értelmező adatok, információk világossá teszik: Magda összeomlása végleges, megadta magát nemcsak az események következményének, de a nála erősebb, a fölé növvő beszéd, a nyelv öntörvényűségének is. A beszéd felfüggesztése a monologizáló hős létezésének végét jelentené; de a nyelv, a szavak nemcsak hordozzák, hanem formálják is létét, történetét. „Nincs semmiféle titok, csak egy kis dokumentáció. Ami talán még jól jöhet. Mit mondjak még? [...] Nem folytatom. Mondom még egyszer, hagyom. Hagyom. Utoljára, hisz ezt az egészet csak, csak a, ...”

„...a szavak tették!”

A regény második és harmadik szakaszának ez az egyetlen mondatban megoldott szétválasztása-összekötése végre megválaszolja a *ki beszél?* kezdeti kérdése után, a keletkező regényszöveggel együtt születő, egyre előrébb tolakodó másikat is, nevezetesen, hogy *ki a szerző?*

Az írás és az irodalom értelmezése, mint (mellék)téma, majd minden fejezetben felbukkan, érintőlegesen szóba kerülnek a legfontosabb kérdések: mi lehet az írás mintája, példája; hogyan kell írni; milyen az irodalom és valóság viszonya. Olivérről tudjuk, hogy próbálkozik ugyan az írással, de utóbb feladja törekvéseit és elégeti tanulmányát. Sándornak vannak szépírói ambíciói, de csak nevetséges versek telnek tőle (*Konvex hegyek*); Eszter pedig másféle terveket készít. Messzinger nyilvánvalóan alkalmatlan a szerzői pozíció betöltésére. Akárcsak Klári, akinek – láttuk – nincs irodalmi érzéke; mégis (vagy épp ezért) az ő monológján át nyilvánulhat meg az, akit keresünk, a „szerző”: „Megdöböntő volt, hogy mennyire a Magda hangja ez. [...] én idéztem fel azt a több mint harminc évvel azelőtti napot, de nem a saját hangomat használtam, Magda beszélt ki valamiképpen belőlem. [...] És Magda volt az is, aki folyton a múltban kutakodott, minden eseményt valami régmúltbéli történnel magyarázott. Róla ugyan nem derült ki soha semmi. [...] Azzal szórakoztatta magát, és persze minket is, hogy mindig mindenkiről történeteket fabrikált, kinézett magának egy embert, akárkit, és mesélt róla. [...] *Kitalált róluk mindenféle színes történetet, hol a nő szemszögéből, hol a férfiből mesélte el újra és újra előlről az egészet.*” Magda szövi tehát a szálakat, ő írja meg, és rendezi át a szereplők történetét. Erre csakis ő lehetett alkalmas: már belépője, első megszólalása is *írott*, nem verbális megnyilvánulás volt (egy levél), mely az írásra vonatkozó reflexiókkal kezdődött: „A szobában csak szavak vannak, ők az én szerencsétlen gyerekeim, itt csetlenek-botlanak körülöttem állandóan, összefacsarodik a szívem, ha rájuk nézek, mert az egyiknek keze nincs, a másíknak a lába hiányzik, és olyan is van közöttük, aki fej nélkül született. És van egy, róla azt gondoltam sokáig, hogy nem is fog életben maradni, mégis itt van velünk, most már mind közül őt szeretem a legjobban: ő az én néma gyereke, nem szól, csak néz rám a nagy szemeivel.” Ebben a levélben nemcsak Magda tudatának hasadása dokumentálódik, de a szerzői pozíciók megkettőzöttségének

tudatosítása is megtörténik: „Különös, hogy az a valaki, aki néz, aki pontosan azt teszi éppen, amit én, és erről van szó, erről az *énről*, hogy hogyan is tud ennyire ismeretlen lenni; talán valaki más az ott, talán valaki akarhat tőlem valamit.” Amit Magdától, a fiktív szerzőtől „akarhat” az a másik, a „valaki”, az nem más, mint hogy egyéni történetén túl családjá, környezeté széthullását is dokumentálja. Az irodalmi hagyományban családregegynt a hanyatló család utolsó, degenerált tagja „szokott” írni. Itt is erről van szó: Olivér zsákutca-élete nem hordozza a (még az irodalmi) folytatás lehetőségét (sem); Laiterek történetét a bomlott Magda rögzíti. (A regényvilágban Vassék az alkalmazkodók, a túlélők, a mindig talpra állók – már a családnév is utal életerejükre. A sváb származású Laiter család neve valószínűleg a *tiszta, valódi* jelentésű *lauter*-re megy vissza – ami szintén összhangban áll a róluk alkotott képpel.)

A regény harmadik része, az utolsó fejezet, kizárólag Magdaé. Ez a „szerző” terepe, amelyben feltárhatja az írás folyamatának, az elmondottak és a „valóság” viszonyának eddig rejtve maradt titkait: mintha egy korábban bebolyongott városhoz, erdőhöz utólag megkapnánk a térképet. Magda fejezetenként kommentárokat fűz a szereplők monológjaihoz, a homályos mozzanatokat erős megvilágításba helyezi, máshol kiegészíti, árnyalja az elmondottakat; néhol megkérdőjelez, vagy egyenesen cáfolja azokat. A megelőző történetek, szövegek ilyen erejű felülírása végképp elbizonytalanítja az olvasót: a történet, a „valóság” nemcsak a különböző szempontú, szükségszerűen korlátozott tudású elbeszélők miatt, de leginkább a „tények” elővezetése során számolódik fel. A szerző-Magda kompozícióépítő erejét is megértjük, az előre- és visszautalások rendszerének *örületes* pontosság-gal kiszámított, tökéletes működését. A „...szavak tették!” című fejezetben a történet hitelessége lebomlik, felépül viszont a szerkezet, a kompozíció ereje: a valószerűség helyébe az irodalom-szerűség lép.

Mindezt megerősítik az utolsó szövegegységek. Magda (az ő összeomlását és Feri halálát is – részben – okozó) Sándorról utóljára azt írja: „az ember végeredményben akkor is gyilkosnak tekinthető, ha nem ölt meg senkit.” Ez mintegy indoklása, felvezetése a hosszú Camus-idézetnek, annak, amikor az elbeszélő a tengerparti vakító napsütésben több lövéssel megöli az arab férfit. Ez a Magda eszköze, így gyilkol: írásban,

az irodalom által számol le mindennel, mindenkivel, hogy aztán már csak egy versikét, a falu bolondjának énekét dűnnyöge.

Camus *L'Étranger*-ja Szakács István regényének (egyik) kulcsa: Magda közel negyven éven át olvassa (már az 1965-ös építőtáborba is ezt viszi magával), ebbe jegyzi fia születési dátumát (mint a régiek a családi bibliába). Hangsúlyozottan az eredeti francia kiadásról van szó, s ez csakis a cím eredeti (*az idegen*) jelentése miatt fontos. A szereplők legtöbbje idegen a saját világában, s különösen az Magda, aki végérvényesen ki is vonul abból.

A szövegszerűen előforduló irodalmi idézetek és más kultúrtörténeti utalások (Kazinczy; Veres Péter; Szabó Lőrinc; Garai Gábor; Dobó Isti; Kolhaas Mihály; *Körhinta*; Tarkovszkij; Szécsi Pál; Nők Lapja stb.) értelmezése helyett talán fontosabb felvázolni azt a magyar irodalmi kontextust, amelybe Szakács István regénye illeszkedik.

Kétségtelen, hogy az egymásba fonódó monológokból épülő történetmondás Závada

Pál elbeszélőtechnikájához köti legszorosabban. (Valószínűleg nem a véletlen műve, hogy Szakács István regényének szerkesztője és a könyv ajánlásának írója Závada volt.) Az önállóságukat is őrző elbeszélésekből felépülő regényszerkezet (és persze a közeg, a téma miatt) leginkább Tar Sándor: *A mi utcánk* című művét tekinthetjük – nem is olyan távoli – rokonnak. A nyelvhasználat, a sűrítések és a képi megjelenítőerő néhány remek fordulatánál Parti Nagy Lajosra asszociálunk, és persze a *saját falu kibeszélése* miatt utalhatnánk Grecsó Krisztián írásaira is.

Mindezek természetesen csak reminiscenciák, Szakács István a megszólalása előtti hosszas készülődés alatt önálló hangra (sőt: hangokra) talált, s kitartó munkával felépített egy pontosan kimért regényvilágot, melyben az izgalmas, titokzatos történet lendülete és a narráció mindenütt jelenlevő rejtélye együtt igényli és teremti meg a figyelmes, aprólékos (újra)olvasást.

Szilágyi Judit

A Kieselbach Galéria helyreigazítása

Kieselbach Tamás mint a *Modern magyar festészet 1919–1964* című gyűjteményes mű kiadója a jelen helyreigazítás keretei között a könyv 34. oldalán, Pernecky Géza tanulmányában közzétett ama megállapítást, mely szerint Tóth Menyhért autodidakta festőként szerzett nevet, akként helyesbíti, hogy Tóth Menyhért Képzőművészeti Főiskolát végzett művész volt, és így szerzett magának nevet.

A tévedésért minden érdekelt szíves elnézését kérjük.

Könyv Bács-Kiskun művelődéstörténetéről

Gila János: *Közzsinterek, krónikák*

Szakmai körökben bizonyára érdeklődés kíséri majd azt a könyvet, amely a budapesti Napkút Kiadó gondozásában jelent meg a közelmúltban az alábbi címmel: *A művelődési otthonok története Bács-Kiskun megyében*. A szerzője Gila János, aki mint tanár, népművelési előadó, majd csoportvezető, valamint az országos hírű Erdei Ferenc Művelődési Központ alapító igazgatója, majd a moziüzemi vállalat első számú vezetője volt. Így csaknem fél évszázados sokoldalú szakmai gyakorlat és tapasztalat van mögötte. Az utóbbi évtizedben mint nyugdíjas, művelődéstörténettel foglalkozik; megírta és megjelentette az Erdei Ferenc Művelődési Központ történetét, majd a nemzetközi tekintélyű, rangos Duna menti folklórfesztiválok történetét. E cél tudatos és tervszerű munkálkodás folytatása e mostani, kétszázötven oldalas kötet, melyben a sok-sok forrásanyag, dokumentum, személyes élmény, értékes adatokat tartalmazó helytörténeti kiadvány, valamint megannyi írásos emlékezés kapott szerepet, gazdagította a művet.

A szerző négy terjedelmes fejezetre osztotta be a könyvét: a huszadik század második fele négy évtizedének, az ötvenes, hatvanas, hetvenes és nyolcvanas esztendeinek kulturális, közművelődési törekvéseit, mozgalmait és eseményeit taglalja, következetesen időrendi sorrendben, mindvégig ragaszkodva tényekhez s az adatok pontosságához. Sajnálatos, hogy terjedelmi okok miatt csupán jelzésszerűen, a sokrétű folyamatokból kiragadva említhetünk meg néhány, szerintünk lényeges és érdekes dolgot sorjázó évtizedek törekvéseiből és eredményeiből, s természetesen a fel-felbukkanó gondokról és gátló tényezőkről is.

A személyi kultusz éveiben – a későbbi időszakok művelődési törekvéseket és formákat tekintve mai szemmel nézve sokszor meglehetősen kezdetleges, naivnak tűnő mozgalmakat, szokásokat ismerhetünk meg így utólag. Ez „proletkultus” szemlélet ránk kényszerítésének az eredménye volt. Törvényszerűen alakult ez így, amikor az úgynevezett „lenti” érdekeket és igényeket szinte teljesen figyelmen kívül hagyva valósággal mindent „odafönt” eszeltek ki, döntöttek el és írtak elő, különféle utasításokban,

rendeletekben és irányelvekben, hatását elemezve – beszámol róla, hogy milyen örömdetes változás következett be a művelődési otthon hálózatban a városi, falusi, s a tanyai emberek kulturális életében. S ez a változatosság, színesedés és gazdagodás az 1956-os forradalom után – jórészt éppen annak hatására – tovább folytatódott. És érdekes módon a továbbra is záporozó „fenti” utasítások ellenére is az élet realitásai, a helybeli igények és lehetőségek érvényesültek. Újabb és újabb művelődési otthonok épültek, újak és a régiek bővítésével, és a tárgyi feltételek mellett változott, többnyire javult a tartalmi munka színvonala is, miközben a lakosság körében fokozódott az érdeklődés. Feléledtek sok helyen a régi szokások, a helyi hagyományok. A régebbi, úgynevezett „nagytermi” szemlélet kezdett hátraszorulni, szaporodtak és megteltek élettel a kisebb létszámú, kevesebb helyet igénylő sajátos igényű kis csoportok helyiségei. Am ez érthetően sok helyen nem ment könnyen, hiszen sokfelé elégtelenek voltak az anyagi erőforrások. Így gyakran akadozott az ellátás, szegényes volt a berendezés, hiányoztak a kellékek a jó munkához. Ennek ellenére éledtek a szakkörök, klubok, egyre többet hallattak magukról az öntevékeny művészeti csoportok, a hagyományörző amatőr együttesek, kedvükre próbálhattak és szerepelhettek az énekesek, zenészek, táncosok, bábosok, fadaragók, rajzolók és festők, kézimunkázók stb. Olykor találkozókat, versenyeket rendeztek, egyre többször alkalmuk volt szerepelni közönség előtt is, miközben táncos mulatságokat, alkalmi névnap, szüreti stb. bálokon szórakoztak. Szélesedett az ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok, munkaakadémiák és szabadegyetemek témaköre. A régebbi, rájuk erőltetett politikai foglalkozások, előadások száma csökkent, jobban odafigyelhettek már arra, ami a lakosságot, a látogatókat érdekelte, a figyelmüket lekötötte. Egyebek mellett egészségügyi, irodalmi, történelmi, földrajzi előadásokat, utazási élménybeszámolókat tartottak. A tanyavilágban, ahol szegényesebbek voltak a feltételek, a helybeli iskolákat felhasználva az ismeretterjesztő előadásokat a nagyobb érdeklődés reményében filmvetítésekkel kötötték össze.

Gila János a könyvében mindvégig szakszerű, tárgyilagos és hiteles képet fest az egész megyére kiterjedő népművelési – majd később közművelődési – hálózat szerteágazóan sokirányú munkájáról és szemléletes módon számol be a kísérletekről, a népművelési hivatástudattól átfűtött lelkes munkásairól, akik meglehetősen alacsony honoráriumért, sőt olykor anélkül, minden fizetség nélkül, önzetlenül szorgoskodtak egy szerintük szép ügyért.

Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy a szerző nem titkolt szeretettel és lelkesedéssel ír – személy szerint is megnevezve őket – az áldozatos munkát végző népművelési szakemberekről. Ezúttal csupán néhányuk felemlítésére van lehetőségünk, olyanokéra, akiknek a neve az egész megyében, sőt a megyehatáron túl is ismert lett. Ilyen volt például Kiss Pál Kaskantyún, Angeli Mátyás Császártöltésen, Dulity Tibor Bácsalmáson, Horváth János Tázláron, Farkas P. József Dunavecscén és Kiskőrösön, Nagy Györgyné, Font Sarolta és Bense József Kecskeméten, Bánati Tibor Baján, Alföldi Albert Hajóson stb.

Nagyon érdekesek a kötetnek azok a részei, amelyben a szerző alaposan leírja azt a rendkívül sok munkával járó folyamatot, amelyen át a már említett népművelésből magasabb szintű közművelődés vált. És ezzel összefüggésben azt a nagy és előremutató átalakulást, amely az „egytermes” házaktól a szép, tetszetős, tágas és remekül felszerelt nevelési és művelődési központig, a népművelési tanácsadó intézményéig és a megyei-járási szakfelügyeleti rendszerig terjedt, kiteljesedett. Ami által a hálózat tekintélyessé vált, igazi rangra emelkedett.

E kényszerűen szűkszavú ismertetés végéhez érve röviden igyekszünk felsorolni Gila János

könyvének legjellemzőbb vonásait, mondanivalóit az alábbiakban:

1. Röviden felvázolja a tárgyalt időszak művelődéstörténeti előzményeit.

2. Elfogulatlan, tárgyilagos képet igyekszik festeni a dogmatikus időszak ellentmondásos viszonyairól, a művelődési otthon mozgalom kialakulásáról, kezdeti időszakáról.

3. Az 1956-os forradalom politikai elemzését, értékelését mellőzve kitér annak a művelődés alakulásával kapcsolatos szerepére.

4. A könyv egymásra épülő négy fejezetében kitűnően érzékelteti a lineáris fejlődést, hangsúlyozva a népművelésben dolgozók elhivatottságát, értő és áldozatos munkáját.

5. Elemzi az értékes tartalmi munkához szükséges tárgyi feltételeinek, pénzügyi alapjainak, fedezeteinek szükségességét és milyenségét, valamint a mindenkor személyi állomány, személyi ellátottság helyzetét.

6. Hangsúlyozottan teret kap a műben az összefogás szükségessége – tanácsok, téeszek, ipari üzemek stb. –, a várható sikerek érdekében.

7. A sok melléklet, kimutatás, összehasonlító táblázat és korabeli dokumentum, képanyag stb. érthetőbbé és meggyőzőbbé teszi a Bács-Kiskunban úttörő munkát, ugyanúgy, mint a rendkívül gazdag, eligazító jegyzetanyag.

Legvégül e rövid dolgozat végén, érdemesnek tartjuk a „szakma” kiválóságának, Vitányi Ivánnak, a kötet előszava írójának egyik gondolatát idézni a témával kapcsolatban:

„A magyar közművelődés története fontos része nemzeti történelmünknek. Fontos, mert egy olyan küzdelmet mutat be, amely mindig a társadalom, a nép, a nemzet legszélesebb és legnemesebb értelmében vett érdekéért folyt, sokszor szerény körülmények között.”

Varga Mihály

A könyvkritikai rovat megjelenését

a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és

Kiadók Reprográfiai Egyesülete támogatja.

Szekér Endre

Levél Határ Győzőnek

Végtelenség, Csend utca
(A hallgatás tornyában, Weöres Sándor mellett)

Kedves Győző bátyám!

Sajnos kicsit körül kell írnom, hogy hol talál meg Téged a mennyei postás. Azt hiszem „A hallgatás tornyában” vagy, közel költő barátodhoz, Weöres Sándorhoz. Bár hála Istennek ismerem a régi címedet Londonban (Wimbledon, SW19 4LP Hongriuscul, 12 Edge Hill), ahol egyszer Feleséggemmel, 1998. október 28-án meglátogattunk. A találkozás felejthetetlen pillanatait az *Álomjáró emberiség* című köteted dedikációja őrzi („Zsófikának és Bandinak első londoni összefutásunk emlékére – szeretettel jegyzi Határ Győző”). Könyveid dedikációja mindig fontos (pl. *Üvegkoporsóé*), de a számomra legfontosabbak az első találkozásunkkor, Budapesten, a Kossuth Klubban írt szavaid a *Hajszállhíd Aurora* (München, 1970) című ritka kötetedben: („Szekér Endrének, nagy irigységgel, hogy ennek a könyvritkaságnak birtokában van, nekem már a borítólapja sincs meg... Szívélyes köszöntéssel, 1989. november 9-én – Határ Győző.”)

Az évtizedek elfutottak melletted, s Te álltál változatlan erővel megkopaszodva a wimbledoni „elvarázsolt kastélyodban” – egy kis Magyarországot, szigetet alakítva ki – az angol nyelvtengerben. De a rettenetes kor, a szörnyű XX. század Téged is próbára tett, pl. részt vettél az 1944-es sátorlajújhelyi börtönlázadásban, amikor regényedet elkobozták, és a nyilasok börtönre ítélték. Te beszámoltál e nehéz évekről is, az „elvetemült rendszerekről”, a szegedi Csillag börtönben töltött időszakról, „a börtönkazamaták világáról”. Bevallom, hogy elfogultan szeretem (és sokszor idézem) a *Felfolyamodvány* című 1958-as versedet, melyben Gerő Ernőnek írsz, az „Eminenciás Szürkeségnek”, aki „többnyelvű”, „tökéletes spanyol létedre és anyanyelvi orosz tudásod mellett füled már alig billen a magyarra...”

– Kedves Győző bácsi! Mit is üzenhetnék Neked a messzi Végtelenségbe, „A hallgatás tornyába”? Talán ezt a sok verses ajánlást, baráti kézszorítást érzékeltetve, hogy Te nemhiába ajánlottad egy-egy versed költő barátaidnak (Jean Rousselot-tól Nemes Nagy Ágnesig) – ők is őrzik műveid, idézik verssoraid: nem felejtene. S ők is ezt üzenik – olvasóiddal együtt, hogy a magyar nyelvnek Hozzád hasonló mestere, művésze korunkban alig volt (Weöres Sándor mellett). A szavakat valamilyen különös módon illesztetted egymás mellé, formáltad át, meglepő – teljesen új hangalakokat és jelentést alakítva ki. S a mai új nemzedékek, a fiatalok is tanulhatnak műfajokon túllépő írói alkatodtól (a Bábel tornyától az Özön közönyig). Arany Jánosra, Vajtinára is hivatkozva, végtelenül nagy igényességre neveltél pl. a *költészet kiskatéjában* (pl. „Versíró-tudatodba idegen testekként moráliák, hitigazságok, ideológiai hordalékok úsznak be?! Vigyázz: ez biztos jele annak, hogy ihleted elhagy.”)

„Életsebeket” kapva, a „Mindenség mindegyiségére” figyelve, „mint elszegényedett uralkodó, aki a végsőig ragaszkodik magánszínházához”, a „létegszt” keresve mindig, „malasztal és megnyugvással” küszködve – a fűzfaprófétákat visszautasítva –, „mi szél-

malmokkal harcolunk / de végzetünk az ország”, Csák Mátétól Záplyaig, elmélázva „házon / hazán – családon – nemzetén” – írtál, Londonban is magyar költőnek maradva.

Kedves Győző bácsi!

Olvastam az újságban 2006. november 25-én, hogy meghalt „Határné Prágai Piroska (Szeged, 1927. IV. 28. – London, 2006. XI. 17.). Ahogyan kiejtetted magad és bennünket emlékezetedből, úgy feledni mi nem tudunk, mi csak emlékezni tudunk, fogunk is Rád. Ameddig élünk. Mindig. Mindenütt. Mindannyian. Gyászolja ötven éven át élettársa: Határ Győző, fivérei és a Prágai család.”

Nem sokkal utána – Te is búcsút mondtál a kis- és nagyvilágnak, s elmentél szeretett Feleséged, Piroska után. Nagy szeretettel őrzünk emlékezetünkben:

*„magyarnak helyette
zúgj fel az Igében
szólalj fel a szóban
szűkölj fel a szélben”*

(Psalmus, Kodály Zoltánnak)

Buda Ferenc

Végbúcsú Nagy Gáspártól

Szólnom s talán kiáltanom kellene utánad, Gáspár, Nagy Gazsi, ám a szó félúton elakad, s csak ülök napok óta hallgatagon a hiány vákuumharangja alatt.

Sokan, túl sokan távoztatok időnap előtt egy kurta esztendő során ebből a zűrzavaros világból. Egy éve – épp Újesztendő napján – Köröendi Lajos barátunk, tavasszal Bella Pista, legutóbb pedig ti ketten adtátok szinte egymás kezébe a kapukilincset Lázár Ervinnel. Nehéz most másokat s magunkat is vigasztaló szavakra találni, hisz a mi gyarló emberi felfogásunk szerint élnetek kellett volna még, élnetek sokáig mindnyájatoknak. Az, Aki életünk s halálunk felett rendelkezik, bizonyára tudja, miért kellett mindennek így történnie.

Szomorúan, mégis kifényesedett szívvel tekintünk utánad: a példázatbeli jó és hű szolgaként te jól forgattad s szépen gyarapítottad a rád bízott talentumokat, nem kell hát röstellkedned a számadáskor, megállván a Legfőbb Gazda színe előtt. Ragyogó tehetségeden felül én szelíd bátorságodat becsültem legtöbbször, azt a belülről fakadó, mélyről táplálkozó emberi-erkölcsi tartást, amely a kezébe adott kardot oktanul soha nem suhogtatja, ám ha kell, az elembertelenült Hatalom elevenjébe talál egy ártatlan infinitívus-toldalékkal is.

Te katolikus voltál, jómagam protestáns voltam és vagyok. Ez a különbségtétel azonban máris fölöslegessé válik, mihelyt a szavak eredeti jelentését vesszük alapul: igazi költő, felelős írástudó a rész szerint való tudás birtokában is egyetemességre törekszik, mindenkor tiltakozván az igazságtalanság, a hamisság, az embertelenség ellen.

Sokan szerettek, sokan szerettünk téged – ez a szeretet kísérjen el az Ismeretlenbe vezető utadon. Könyveidet, utolsó kézfogásodat, fiatal arcodat őrzöm. Isten veled.

2007 januárjában

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.